

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA ALİ TURGAY VE “NURA İMÂNÊ Jİ TEFSÎRA KUR’AN’Ê” TEFSÎRİ

Sümeyya Kılıç

NO: 2161251041

Danışmanı

Doç. Dr. Şükrü Aydın

BATMAN – 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
TEZ BİLDİRİMİ	v
DECLARATION PAGE	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
A – Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
B – Araştırmanın Amacı	2
C – Araştırmanın Planı ve Metodu	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
MOLLA ALİ TURGAY’IN ÖZGEÇMİŞİ VE TAHSİL HAYATI	5
1.1. Özgeçmişi ve Ailesi	5
1.2. Tahsil Hayatı	6
1.3. Hocaları	6
1.4. Öğrencileri	7
1.5. Eserleri	8
1.5.1. Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb	8
1.5.2. Nehcu’l-İmân fî İttibâi’l-Kur’an	10
1.5.3. Muhtasaru’t-Temcîd Şerhu Cevhereti’t-Tevhîd	12
1.5.4. Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	14
TEFSİRİ VE METODU	14
2.1. NURA İMÂNÊ Jİ TEFSÎRA KUR’AN’Ê.....	14
2.2. ALİ TURGAY’IN TEFSİRİNDEKİ METODU.....	16
2.2.1. Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri	16
2.2.2. Kur’an’ın Sünnetle Tefsiri	20
2.2.3. Rivayet Yoluyla Tefsiri	23
2.2.4. Tefsirinde Nüzul Sebebini Kullanması	24
2.2.5. Kur’an’ı Rey ve İctihadıyla Tefsiri	30

2.2.5.1. Fıkıhî Yorumları.....	40
2.2.5.2. Edebî Yorumları.....	47
2.2.6 İsrailiyat ve Tarihi Rivayetlerle Tefsiri.....	56
2.2.7. Kur'an Kıssaları.....	59
2.2.8. Garibu'l-Kur'an	64
2.2.9. İrap Örnekleri.....	66
SONUÇ	68
KAYNAKÇA	70
RESİMLER.....	81

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı müellif/aynı yazar.
as.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
bk.	: Bakınız
b. y.	: Basımevi yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
M. Ö.	: Milattan önce.
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz/tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

ÖZET

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Yüce Allah insanlara akıl vermek, onlara hakkı anlatmak için peygamberler ve onlar vasıtasıyla kutsal kitaplar göndermek suretiyle, onları diğer varlıklar arasında üstün bir derecede yaratmıştır. Allah'ın insanlara gönderdiği son peygamber Hz. Muhammed (sav.) ve onun vasıtasıyla gönderdiği Kur'an-ı Kerim de son kutsal kitaptır. İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, evrensel bir kitap olup tüm insanlar için toplumsal uzlaş ve barışın yolunu göstermektedir. Dolayısıyla onu çok iyi anlamak gerekir. Bu gaye ile İslam tarihi boyunca çeşitli dillerde çok sayıda tefsir kitapları yazılmıştır. Son asırlarda Kürt dili ile de Kur'an-ı Kerim mealleri ve tefsir kitapları yazılmaya başlamış ve bu yazım faaliyeti devam etmektedir. Kendi ifadesiyle Molla Ali b. Ahmed el-Ğursi/Molla Ali Turgay da Arap harfleriyle 2 ciltlik Kürtçe bir tefsir kitabı yazmıştır. Molla Ali Turgay 01.07.1924 tarihinde Mardin ilinin Kızıltepe ilçesine bağlı Ğurs vadisinde bulunan Üzeyir köyünde (Ulu köy) dünyaya gelmiştir. Babası, Üzeyir köyünü kuran Üzeyir ağanın torunlarından Ahmet Turgay'dır. Üzeyir köyü, cennet misali Ğurs vadisinin üst tarafındadır. Molla Ali Turgay'ın annesi, cevzat/Cevizli köyünden Bozo ağanın oğlu Hacı Bekir'in kızı Huriye'dir. Üzeyir ağanın torunlarından Şeref'in torunu Ömer Turgay'ın kızı Zerife ile evlenen Ali Turgay'ın bu evlilikten üç kızı ve yedi oğlu dünyaya gelmiştir. Molla Ali Turgay, "Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd" adlı kitabının başında kendisini "Molla Ali b. Ahmed el-Ğursî" diye tanıtmıştır. Bu nedenle isim tekrarlarında kendisini "Ğursî" lakabı ile kaydetmiş bulunuyoruz. Ğursî, zamanında Türkiye ve Suriye'de meşhur pek çok hocadan ders alarak medrese eğitimini tamamlamıştır. O, başta ailesinden olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, 12.08.2021 tarihinde vefat edene kadar eğitim, öğretim ve tebliğle meşgul olmuştur. Pek çok eser yazan Ğursî'nin en önemli eseri, 2 ciltten oluşan "*Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*" adlı Kürtçe yazılmış tefsir kitabıdır. O, bu tesirinde Kur'an'ın ayetlerini birer birer tefsir etmiştir. Ğursî tefsirini, Kur'an'ı Kur'an, sünnet, rivayet, rey ve içtihat ile tefsir etmiştir. Yorumlarında fıkhi, edebi ve benzeri konulara, yer vermiştir. Ayrıca o, tefsirinde Kur'an kıssaları ve az da olsa irap konuları üzerinde durmuştur. Klasik medrese metoduyla Arap harfleri ve Kürtçe yazılmış bu tefsirin, akademik çalışmalara ve okuyuculara faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kürtçe Tefsir, Molla Ali Turgay, el yazması tefsir, Ğursî.

ABSTRACT

Almighty Allah sent prophets to give wisdom to people and to explain the truths. By sending holy books through them, who created them in a superior rank among other beings. The last prophet sent by Allah who Hz. Muhammad (pbuh) and the Qur'an, which he sent through him, is the last holy book. The Quran, which is the main source of the religion of Islam, is a universal book and shows the way to social reconciliation and peace for all people. For this reason, we must understand it very well. For this purpose, many tafsir books have been written in various languages throughout the history of Islam. In recent years, translations of the Qur'an and tafsir books have been started to written in the Kurdish language and this writing activity continues. In his own words, Mollah Ali b. Ahmed el-Gursi/Molla Ali Turgay also wrote a two-volume Kurdish tafsir book with Arabic letters. Molla Ali Turgay was born on 01.07.1924 in Üzeyir village (Ulu village) in the Ğurs valley of Kızıltepe district of Mardin province. His father is Ahmet Turgay, one of the grandchildren of Üzeyir Aga, who founded Üzeyir village. Üzeyir village is on the upper side of the Gurs valley. Molla Ali Turgay's mother is Huriye, the daughter of Hacı Bekir, the son of Bozo aga, from the village of Cevizli/Cevizli. Ali Turgay married Zerife, the daughter of Ömer Turgay, the grandson of Şeref, one of the grandchildren of Üzeyir Ağa, and three daughters and seven sons were born from this marriage. At the beginning of his book "Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd", Molla Ali Turgay described himself as "Molla Ali b. Ahmed al-Gursi". For this reason, we have recorded him with his nickname "Gursi" in name repetitions. Gursi completed his madrasa education by taking lessons from many famous teachers in Turkey and Syria. He theached many students especially from his family. He was busy with education until his death on 12.08.2021. The most important work of Gursî who has written many works is the tafsir book "Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê" which consists of 2 volumes written in Kurdish. In this tafsir, he interpreted the verses of the Qur'an one by one. Gursi interpreted his tafsir with the Qur'an, sunnah, narration, opinion and ijtiħad. He allow for fıqh, literary and similar subjects in his comments. In addition, in his tafsir, he focused on the stories of the Qur'an and subjects of irab. We believe that this tafsir written by Arabic letters and classical madrasah method will be beneficial to academic studies and readers.

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanlara akıl gibi bir nimeti vererek onları diğer varlıklardan üstün kılmıştır. İnsanlar akıl sayesinde dünyadaki çeşitli varlıkları idare etmekte ve onlardan yararlanmaktadır. Ancak zaman zaman akıl yanılmakta, nefsin etkisinde kalmakta, yoldan çıkmakta ve dolayısıyla yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah, tarihin çeşitli dönemlerinde peygamberler göndermiş, onlar vasıtasıyla insanları uyarmış, nefislerine uymamalarını, akıllarını kullanarak Allah'ın emir ve yasaklarına uymalarını emretmiştir. Ayrıca Yüce Allah peygamberler vasıtasıyla kutsal metinler göndermiştir. Bu kutsal metinler vasıtasıyla ilahi emirler insanlara ulaştırılmıştır. Son kutsal kitap da Yüce Allah tarafından Hz. Muhammed (sav.) vasıtasıyla gönderilmiş olan Kur'an-ı Kerim'dir. Arapça olarak indirilen Kur'an-ı Kerim, gönderildiğinden bu yana insanlar tarafından yorumlanmış ve tefsir edilmiştir. İslam dini Arap yarımadasının dışında yayıldıktan sonra, Kur'an-ı Kerim çeşitli dillerde tercüme ve tefsir edilmiştir. Son asırda Türkiye'de de Kur'an-ı Kerim'in çeşitli meal ve tefsirleri yazılmıştır. Buna ilaveten yakın zamanlarda Türkiye'de ve diğer bazı İslam ülkelerinde Kur'an-ı Kerim'in Kürtçe meal ve tefsir çalışmaları da hız kazanmıştır. Molla Ali Turgay'ın (ö. 1442/2021) "*Nura İmânê Ji Tefsîra Kur'an'ê*" adlı tefsir kitabı, bu çalışmalardan sadece biridir. Arap harfleri ile yazılmış ve henüz yayımlanmamış el yazması bu Kürtçe tefsiri tanıtmanın bilime katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız. Bu tez, bu amaçla hazırlanmış bulunmaktadır.

Yüksek Lisans tezi olarak "Molla Ali Turgay ve 'Nura İmânê Ji Tefsîra Kur'an'ê' Tefsiri" konusu hazırlanırken Molla Ali Turgay'ın hayatı ve kitapları hakkında yazılmış bulunan çeşitli belgeler incelendi. Oğlu Mahmut Turgay'dan babasının hayatıyla ilgili çeşitli bilgiler şifahi olarak elde edilerek kayda geçirildi.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı, planı ve metodu hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde Molla Ali Turgay'ın özgeçmişi ve tahsil hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde ise onun tefsiri ve tefsirindeki metodu üzerinde durduk. Çalışmamızın esasını oluşturan ikinci bölümde ise, konuyu daha detaylı bir şekilde işledik. Çalışmamızı sonuç ve kaynakça ile bitirdik. Çalışmamızda dipnot ve kaynakça akademik kurallara uygun bir şekilde hazırlanmış olup verilen ayet mealleri daha çok Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu Kur'an-ı Kerim Mealinden alınmıştır.

Tezimi hazırlarken her konuda bana yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Şükrü Aydın Bey'e, jüri üyeleri Doç. Dr. Mehmed Nurullah Aktaş'a, ve Doç. Dr. Abdurrahim Kaplan'a, Molla Ali Turgay'ın kitaplarının temininde ve hayatı hakkında bilgi toplamada bana yardımcı olan oğlu Mahmut Turgay'a teşekkür eder saygılarımı sunarım. Özellikle okumam konusunda daima beni teşvik eden ve dualarını esirgemeyen rahmetli annem Adle Kılıç'ı rahmetle anıyor ve hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen babam Kemal Kılıç'a da sonsuz saygılarımı sunuyorum. Ayrıca teknik konularda bana yardımcı olan eniştem Muhammed Furkan Uçar'a, ailemin bütün fertlerine ve adını yazamadığım bütün dostlarıma da teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Sümeyya Kılıç

BATMAN 2023

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde haber verildiği üzere Yüce Allah, insanları diğer varlıklar arasında üstün bir derecede yaratmış,¹ tüm varlıkları insanların emrine ve istifadesine sunmuştur.² İnsanlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akli kullanarak diğer varlıklardan yararlanmakta ve onları idare etmektedir. Ancak zaman zaman insan akli ya yetersiz kalmakta ya da nefsin etkisinde kalarak yanlış yollara sapmaktadır. Yüce Allah insanların haktan ayrılmamaları ve yanlış yollara sapmamaları için peygamberler göndermiş, onların vasıtasıyla kutsal metinler indirmiştir. Yüce Allah tarafından gönderilen tüm peygamberlerin ve kutsal metinlerin ana hedefi, insanların hidayete ermeleri, doğruyu bulmaları, hakka uymaları, tüm insanların mallarını, canlarını, namuslarını/nesillerini, inançlarını ve akıllarını korumayı sağlamalarıdır.³ Buna göre tüm peygamberlerin ve tüm kutsal metinlerin evrensel ortak hedefleri, herkesin malını, canını, namusunu, dinini, dilini, aklını, fikir ve düşüncesini, kısacası maddi ve manevi tüm değerlerini korumaktır. Bu sebeple insanların mutluluğunun, huzur ve saadetinin sağlanmasını hedefleyen bu ilahi mesajların anlaşılması için, peygamberlerin verdikleri mesajların ve tebliğ ettikleri kutsal metinlerin iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir.

Müslümanların, son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v) ve onun emanet olarak bırakmış olduğu son kutsal metin olan Kur'an-ı Kerim'in yolunu çok iyi bir şekilde öğrenmeleri ve ona göre hareket etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in (sav.) döneminden bu yana İslam dininin iki ana temeli olan Kur'an ve sünnetin⁴ anlaşılması için çeşitli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.

¹ bk. el-İsra 17/70; et-Tîn 95/1-8.

² bk. el-Mülk 67/15, el-Hicr 15/20.

³ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *el-Mustasfâ*, thk. Nâcî es-Süveyd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 1/330; Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şatıbi, *el-Muvafekat fî Usuli's-Şeria*, thk. Abdullah Derrâz (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 2/326; Seyfuddin el-Amidi, *el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrazzâk Afifi (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, tsz.), 3/274; Ebu Zehra, *Kur'an Nizâmı*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Kazdal Yayınevi, 1969), 61; Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1981), 177 vd.; Osman Eskicioğlu, *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 280 vd.

⁴ Nitekim Hz. Muhammed (sav.) şöyle buyurmuştur: *رَبَّنَا مَا تَمَسَّكُنْمْ بِمَا: كِتَابُ اللَّهِ , وَسُنَّةُ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* "Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun/sıkı sıkıya bağlı hareket ettiğiniz sürece, hiçbir zaman sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı olan Kur'an ve benim sünnetimdir." (Muvatta, Kader, 3; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56 (hadis no: 1905); İbn Mâce, Menâsik, 84 (hadis no: 3074); İbn Hanbel, 3/26. "Kur'an, Allah'ın sözüdür. Hz. Muhammed'in (sav.) sünneti ise, Kur'an'ın tefsir ve açıklaması durumundadır". (Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, tsz.), 1/32.

Bugüne kadar dünyanın çeşitli yerlerinde Kur'an-ı Kerim'in meal ve tefsiri ile ilgili çeşitli dillerde çok sayıda eserler yazılmış ve yazılmaya da devam edilmektedir. Son asırlarda İslam âleminin çeşitli yerlerinde Kürtçe meal ve tefsir çalışmaları da yapılmaktadır. Bu çalışmalar yerine göre ya Arap harfleri veya Latin harflerle yazılmaktadır. 2021'de vefat eden Molla Ali Turgay da yazmış olduğu çeşitli Arapça eserlerin yanında, Arap harfleriyle iki ciltlik Kürtçe bir tefsir yazmıştır. "Molla Ali Turgay ve 'Nura İmânê Ji Tefsîra Kur'an'ê' Tefsiri" başlığı ile hazırlamış olduğumuz bu tezimizde, kendisini, eserlerini ve özellikle tefsirini tanıtmaya çalışacağız.

A – Araştırmanın Konusu ve Önemi

01.07.1924 tarihinde doğan ve yaklaşık 100 yıla yakın bir ömür geçiren Molla Ali Turgay, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve özellikle Mardin/Kızıltepe'de tanınan önemli bir şahsiyettir. Yörede tanınan pek çok kişiden ders alan ve aynı zamanda pek çok talebe yetiştiren Ğursî, herkes tarafından sevilen ve sayılan bir âlimdir. Kendisine has ilmi, edebi, felsefi vb. görüş ve düşünceleri vardı. "Molla Ali Turgay ve 'Nura İmânê Ji Tefsîra Kur'an'ê' Tefsiri" başlığı ile hazırlanan tezimizi araştırmacıların istifadesine sunmanın akademik alanda önemli bir konu olarak değerlendirileceği düşünülmektedir.

B – Araştırmanın Amacı

Bu konuyu seçmemizin amacı, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yetişmiş bir âlimin hayatını, eserlerini, tefsir alanındaki görüşlerini, genel görüş ve kanaatlerini gün yüzüne çıkarmaktır. İslam Tarihi boyunca bölgemizde yetişen bu tür âlimlerin, daima topluma faydaları olmuştur. Onlar, toplumun içinde halktan biri olarak yaşamış, insanları aydınlatmış, topluma dini ve dünyevi bilgiler vermişlerdir. Tabiri caizse bu tür âlimler, toplumun önemli temel harcını oluşturmaktadırlar. Bu sebepten ötürü Molla Ali Turgay'ın hayatını, eserlerini ve özellikle tefsirini tanıtmayı amaçlamaktayız. Çünkü onun hayatından, eserlerinden ve tefsirinden alınacak birçok ders ve ibretler vardır. Bunları halka, okuyuculara ve bilimsel çalışma yapan araştırmacıların istifadesine sunmak istiyoruz.

C – Araştırmanın Planı ve Metodu

“Molla Ali Turgay ve ‘Nura İmânê Ji Tefsîra Kur’an’ê’ Tefsîri” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili hazırlanan tez projesi doğrultusunda konu ile ilgili yazılı belgeleri araştırıp inceledik. Gerekli notları alıp kaydettik. Ğursî’nin eserleri oğlu Mahmut Turgay’dan temin edilip tek tek inceledik. Hayatıyla ilgili bazı bilgiler yine oğlu Mahmut Turgay’dan dinleyip kayda geçirdik. “*Rabû’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyi’l-Mahbûb*”, “*Nehcu’l-İmân fî İttibâi’l-Kur’an*” ve “*Muhtasaru’t-Temcîd Şerhu Cevhereti’t-Tevhîd*” adlı eserlerini kısaca tanıttık. “*Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*” adlı tefsiri ise, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Bunun üzerinde detaylı bir şekilde çalışmada bulunduk. Bu arada tefsirin değerlendirmesini yaparken, eski ve yeni pek çok tefsir kaynaklarıyla mukayesede bulunduk. Mukayesede başvurduğumuz bu temel kaynaklardan bazıları şunlardır:

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*.

Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmiu’b-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*.

Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiku’t-Tenzîl*.

Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefatihü’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1990.

Ebu’l-Hasan Seyfuddin el-Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkam fî Usuli’l-Ahkâm*.

Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö. 664/1265) ve Celaluddin es-Suyûtî(ö. 911/1505), *Tefsîru’l-İmâmeyn el-Celaleyn*.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1272), *el-Câmi’ lî Ahkâmi’l-Kur’ân*.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1353), *el-Bahru’l-Muhit*.

Şükrü Aydın, Kur’an’ı Anlamak (Türkçe Çeviriler Bağlamında)

İsmail b. Kesîr (ö. 774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*.

Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 791/1388), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*.

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Burhan fî Ulûmi 'l-Kur'ân*.

Abdurrahman Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'an* ve *ed-Durru 'l-Mensûr fî 't-Tefsîri bi 'l-Me'sûr*.

Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (ö. 1241/1825), *Haşiyetün ala Tefsiri'l-Celâleyn*.

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî , *et-Tefsir ve ve 'l-Mufessirûn*.

Muhammed b. Abdulaziz ez-Zerkeşî , *Menahilu 'l-İrfân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*.

Molla Ali Turgay'ın tefsiri ile ilgili bilgileri, yazdığımız plana göre tefsirin içeriğinden tespit edip yazdık. Onun tefsirinden elde ettiğimiz bilgileri, yukarıda adları sıralanan çeşitli tefsir ve Kur'an ilimleri kaynaklarındaki bilgilerle mukayese edip yorumladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA ALİ TURGAY'IN ÖZGEÇMİŞİ VE TAHSİL HAYATI

Bu bölümde, alt başlıklar halinde Molla Ali Turgay'ın özgeçmişi, ailesi, tahsil hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilecek ve bu eserlerin tanıtımı yapılacaktır.

1.1. Özgeçmişi ve Ailesi

Molla Ali Turgay 01.07.1924 tarihinde Mardin ilinin Kızıltepe ilçesine bağlı Üzeyir köyünde (Ulu köy) dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Turgay'dır. Ahmet Turgay'ın babası Ali, onun da babası Şereftir. Şeref'in adına istinaden yörede Molla Ali Turgay, Molla Ali Şeref lakabı ile bilinmektedir. Şeref, Üzeyir Ağa'nın ya oğlu veya torunudur. Molla Ali Turgayın annesi, Cevzat/Cevizli köyünden Bozo ağanın oğlu Hacı Bekir'in kızı Huriye'dir. Rivayetlere göre Üzeyir Ağa, geniş aile çevresiyle beraber Muş tarafından önce Bismil yöresine ve oradan da Mardin yöresine gelip yerleşmiştir. Ailesinden bazıları Bismil yöresine yerleşmişler ve hala Üzeyir Ağa'nın torunları olarak bilinmektedirler. Bazıları da Mardin yöresine dağılmışlar. Mesela Akres/Akbağ köyünde Süvaro ailesi, Kabala'da Gabariler ve benzeri bazı aileler, Üzeyir Ağa ile akrabadırlar. Üzeyir, Akres köyünün düzlüklerinde yerleşip bağ kurmuş ve ardından, Artuklu, Mazıdağı ve Kızıltepe üçgeninde bulunan ve Kızıltepe'ye bağlı bugünkü Ğurs Vadisine inerek Üzeyir/Ulu köyü kurmuştur. Onun için köy, onun adını taşımaktadır. Köyün daha önceki adı, Holşına idi. Şeref'in torunlarından Ömer Turgay'ın kızı Zerife ile evlenen Ali Turgay'ın bu evlilikten üç kızı ve yedi oğlu dünyaya gelmiştir. İlk çocuğu olan Ahmet Turgay, Kızıltepe'de imam-hatip iken, 1982 yılında 28 yaşında elektrik çarpması sonucu vefat etmiştir. Ali Turgay'ın halen üç oğlu Diyanet İşleri Başkanlığında imam-hatip, bir oğlu öğretmen, bir oğlu Orman Dairesinde işçi ve bir oğlu da esnaf olarak çalışmaktadır.⁵

Üzeyir köyü, 12 köyden oluşan Yeşil Ğurs vadisinin üst tarafında suyun çıktığı Molla Ali Pınarı'na yakın bir yerde, Ğurs vadisine hâkim bir tepede kurulmuştur. Çok bereketli bir

⁵ Nurettin Turgay, "Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği," *Makalelerle Mardin* (İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007), 4/148 vd.

toprağa sahip olan Ğurs vadisinde çeşitli meyve ve sebzeler yetişmektedir. Manevi yönüyle de bereketli olan bu vadiye birçok âlim yetişmiştir.⁶

Molla Ali Turgay'ın oğlu Mahmut Turgay'ın şifahi olarak bize verdiği bilgilere göre, Ali Turgay henüz 3 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Abisi Şeyhmus Turgay o zaman 5, kız kardeşi Zero/Zarife ise 1 yaşındaymış. Yetim olarak büyüyen 3 kardeş, yoksulluğun her çeşidine maruz kalarak büyümüşlerdir.

Molla Ali Turgay, “Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd” adlı kitabının başında kendisini “Molla Ali b. Ahmed el-Ğursî” diye tanıtmıştır. Bu nedenle isim tekrarlarında kendisini “Ğursî” lakabı ile kaydetmiş bulunuyoruz.

1.2. Tahsil Hayatı

Molla Ali Turgay, çocukluğundan itibaren dini eğitim görmüş, pek çok hocadan ders almış ve vefat edene kadar talebe okutarak vaaz ve nasihatte bulunmuştur. O, ömrünü İslami ilimleri tahsil etmeye bağışlamıştır. Ğursî, ömür boyu okumuş, okutmuş ve tebliğ görevinde bulunmuştur.

1.3. Hocaları

Molla Ali Turgay Kur'an-ı Kerim'i, Üzeyir köyünde İmam-Hatip olarak görev yapan Molla Davud Kurtay'ın yanında, İlkokulu ise Ğursa Nevê/Orta Ğurs, yeni adıyla Yüceli köyünde okumuştur. Arapça öğrenimine Suriye'de başlayan Ğursî, Karman'da Molla Sürrî, Gırkünd'te Molla Ahmed, Dırbesiye'de Şeyh Mahmut, Havaşi'de Molla Muhammed Ali, Tılkember'de Molla Abdulbaki ve Gîd'te Molla Abdulhalim'den sarf, nahiv, istiare, vad', mantık, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Ondan sonra eğitimine Türkiye'de devam eden Ğursî, Mardin/Savur ilçesine bağlı Tizyan köyünde Molla Muhammed Nafi', Diyarbakır/Çınar ilçesine bağlı Yuvacık köyünde Molla Muhammed Altay'ın yanında ders alarak devam etmiştir. Ayrıca o, Diyarbakır/Silvan ilçesine bağlı Başko köyünde Molla İbrahim, Batman/Beşiri ilçesine bağlı Hathat köyünde Molla Cemil, Muş/Bulanık ilçesine bağlı Tırtop köyünde Molla

⁶ Ğurs Vadisi hakkında geniş bilgi için bkz. Turgay, “Ğurs Vadisi”, *Makalelerle Mardin* (İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007), 1/701 vd.; Mehmet Bedi Demir ve *Kızıltepe* (Mardin: Mardin Life Yayınları, 2008), 33 vd.

Muhammed Raşit, Mardin/Derik ilçesine bağlı Tılbısım köyünde Molla Yasin ve Derik merkezde meşhur Molla Hasanê Ta'viki'den dersler almıştır.

1.4. Öğrencileri

Molla Ali Turgay, 1951 yılında 27 yaşında iken askerlik görevini yapmak üzere Çanakkale Gelibolu'ya gitmiş ve orada iki sene 58. piyade alayından çavuş olarak görev yapmıştır. Ğursî, askerlik dönüşünden sonra iki yıl, Kızıltepe ilçesine bağlı Tahtoka Hacı Said köyünde imamlık yapmış ve ondan sonra vefat edene kadar aynı ilçeye bağlı Kanun/Yumurcak köyünde fahri olarak imam-hatiplik yapmıştır. Ğursî, uzun yıllar, bölgenin çeşitli yerlerinden gelen talebelere sarf, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, mantık, vad' ve istiare derslerini okutmuştur. Mardin, Diyarbakır ve Bingöl yöresinden gelen çok sayıda talebe, kendisinden ders almıştır. Onun okuttuğu talebelerden pek çok kişi, halen bölgenin çeşitli yerlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında görev yapmaktadırlar.⁷

Medrese usulüyle çok sayıda talebe yetiştiren Ğursî, görev yaptığı yerde kız erkek ayırımı yapmadan sürekli çocuk okutmuş ve birçok kişinin Kur'an-ı Kerim okumasını sağlamıştır. Ayrıca onun, aile içerisinde de dini eğitim açısından etkisi olmuştur. Onun yönlendirmesi neticesinde çocukları ağırlıklı olarak dini eğitim almışlardır. Kız erkek bütün çocukları, Kur'an eğitimi ile yetişmişlerdir. Yine onun yönlendirmesi neticesinde abisi Şeyhmus Turgay'ın oğulları Nurettin Turgay ve Mehmet Turgay Mardin İmam-Hatip Okulunda okumuşlardır. Nurettin Turgay İlahiyat Fakültesinde Tefsir Profesörlüğüne kadar yükselmiştir. Mehmet Turgay ise halen İzmir/Çiğli'de İmam-Hatip olarak görev yapmaktadır. Yine Molla Ali Turgay'ın kız kardeşi Zarife'nin oğlu Ali Damar Mardin İmam-Hatip Okulunda okuyarak İmam-Hatip olmuştur. Ayrıca aynı aileden yeğeni Davut Gümüş de onun yanında dini eğitim görerek ondan çeşitli dini bilgileri öğrenmiştir. Gümüş, işçi olarak çalıştıktan sonra emekli olmuş ve İstanbul'da ikame ederek çevresine dini bilgi verme açısından faydalı olmuştur.

Çok sayıda talebe okutan ve eser yazan Molla Ali Turgay, vefat edene kadar cami ve cemaatlerde vaaz vermiş, insanları dini yönden aydınlatmaya çalışmıştır. O, 12.08.2021 tarihinde vefat etmiş, Kürê/Sancarlı köyünde amcası Hacı Mahmut Turgay, abesi Hacı Şeyhmus Turgay ve annesi Huriye Turgay'ın kabirlerinin bulunduğu yere defnedilmiştir.

⁷ Turgay, "Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği," *Makalelerle Mardin*, 4/148 vd.

1.5. Eserleri

Ğursî, eserlerini genel olarak Arapça yazmıştır. Ancak iki cilt halinde hazırlamış olduğu “Nura İmânê Ji Tefsîra Kur’an’ê” adlı tefsiri, Kürtçe kaleme almıştır. Bu eser, tez çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Bununla beraber, kendisinin diğer eserlerini de kısaca tanıtmak istiyoruz.

1.5.1. Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb

Ğursî’nin 371 sayfadan oluşan bu eseri, Arapça yazılmış bir siyer kitabı olup henüz basılmamıştır. Ğursî bu kitabının önsözüne Allah’a hamd ile başladıktan sonra şahadet kelimesine yer vermiş ve ondan sonra da salat ve selam ile devam etmiştir. Ardından da siyer kitaplarına ilgi duyduğunu, dolayısıyla çeşitli siyer kitaplarını okuduğunu, okuduklarını özetleyip bir kitap haline getirmeyi düşündüğünü, bazı arkadaşları ile bu konuda istişarede bulunduktan sonra, bu eseri yazmaya başladığını kaydetmiştir. Turgay, kitabı sadece siyer kitaplarından yapmış olduğu nakil ve alıntılarla yazdığını ve “*Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*” adını verdiğini anlatmıştır.⁸ Eserine vermiş olduğu bu Arapça isim; “Sevgili Peygamberin Hayatında Kalplerin Baharı” anlamına gelmektedir.

Ğursî, kısa bir giriş niteliğindeki önsözden sonra, Hz. Muhammed’in (sav.) nesebini geniş bir şekilde izah etmiş⁹ ve ardından, babası Abdullah’ın annesi Amine ile evlenmesine yer vermiştir.¹⁰ Ardından, sırasıyla Amine’nin hamileliğini, Hz. Muhammed’in (sav.) doğumunu, emzirilmesini ve göğsünün yarılması olayını anlatmaya devam etmiştir.¹¹ Hz. Muhammed’in (sav.) hayatının bütün aşamalarını anlatan Turgay, kitabını 8 Muharrem 1394 hicri, 19 Kânûnu’s-Sanî 1390 Rûmî ve 01.02.1974 miladi tarihinde tamamladığını kaydetmiştir. Ğursî, kitabının sonunda da içindekiler listesine yer vermektedir.¹²

Ğursî, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de akademik usulü kullanmamış, dipnot ve bibliyografyaya yer vermemiştir. O, eserlerini eski medrese usulüne göre yazmıştır.

⁸ Molla Ali Turgay, *Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*, (El yazması, 1974), 2 vd (bk. Resim 2).

⁹ Turgay, *Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*, 3 vd. (bk. Resim 2).

¹⁰ Turgay, *Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*, 8 vd. (bk. Resim 3).

¹¹ Turgay, *Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*, 9 vd. (bk. Resim 4).

¹² Turgay, *Rabîu’l-Kulûb fî Sireti’n-Nebiyyi’l-Mahbûb*, 367 vd. (bk. Resim 5).

Dolayısıyla naklettiği bilgilerin, hangi kaynaklardan alındığı belli değildir. Bu bilgiler, ancak uzun bir araştırmanın neticesinde öğrenilebilmektedir. Ayrıca Ğursî, siyer kaynaklarında uzunca anlatılan bazı konuları kısa bir şekilde geçmiştir. Örneğin bir cümle ile Ebu Talib Abdülmenaf b. Abdulmuttalib b. Hâşim el-Kureşî el-Hâşimî'nin (ö. 619 m.), peygamberliğin onuncu yılında Ramazan ayında vefat ettiğini kaydetmiştir.¹³

Rivayet edildiğine göre Ebu Talib rahatsızlanıp yatağa girince, Hz. Muhammed (sav.) onun yanına gelmiş; Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Umeyye b. el-Muğîre de orada oturuyorlarken, Hz. Muhammed (sav.) Ebu Talib'e, "Ya amca! Lâ İlâhe illallah de ki, Allah'ın huzurunda senin için şahitlik edeyim!" demiş, Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Umeyye de ona, "Sen ecdadının dininden vaz mı geçeceksin?" diyorlarmış. Hz. Muhammed (sav.) sözlerini defalarca tekrarlamış, Ebu Talib son söz olarak, Abdulmuttalib'in dini üzerinde olduğunu söylemiş ve "Lâ İlâhe illallah" demek istememiştir. Bu olaya çok üzülen Hz. Muhammed (sav.), "Vallahi amca! Allah beni men etmediği müddetçe ben sana dua edeceğim" demiştir. Bunun üzerine şu iki ayet nazil olmuştur:¹⁴

مَا لِّلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا

*"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra yakınları bile olsa, Allah'a ortak koşanlar için af dilemek, peygambere de müminlere de yakışmaz."*¹⁵

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

*"Muhakkak ki sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."*¹⁶

Büyük tarihçi Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768) ise, Ebu Talib'in vefatı ile ilgili birbirine zıt görüşlere yer vermiştir. Bir rivayete göre Hz. Muhammed (sav.) Ebu Talib'e, "Ya amca! Lâ İlâhe illallah de ki, Allah'ın huzurunda senin için şefaathî olayım!" demiş. Ebu Talib ona, "Vallahi ey yeğenim, bana ölüm geldi de, onun için korkudan dolayı söylediğimi yayacaklar. Ölümünden sonra senin ve ailen aleyhinde çalışacaklar, kötü sözler

¹³ Turgay, *Rabiu'l-Kulûb fî Sireti'n-Nebiyyi'l-Mahbûb*, 87. (bk. Resim 6).

¹⁴ Buhârî, cenaiz, 80 (hadis no: 1360); Tirmizî, 2 (hadis no: 3188); İbn Hanbel, 2/434, 441; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'b-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Sıtkı Cemil el-Attar (Beyrut: Darü'l-Fıkr, 1995), 11, 57; 20, 113.

¹⁵ et-Tevbe 9/113.

¹⁶ el-Kasas 28/56.

söyleyecekler diye söylemiyorum. Yoksa elbette söyledim” diye cevap vermiş. Ebu Talib ağırlaşınca dudaklarını kımıldattığı görülmüş. Hz. Abbas, ne söylediğini duymak için kulak vermiş, onu kaldırmış ve “Ya Resulallah! Vallahi istediğin cümleyi söyledi” demiş. Hz. Muhammed (sav.) ise, “Ben duymadım” demiştir.¹⁷

Ondan sonra gelen bir rivayete göre ise Hz. Ali (ö. 40/661) b. Ebi Talib, babası Ebu Talib ölünce Hz. Muhammed’e (sav.) gelerek, “Senin kâfir amcan Ebu Talib öldü” diye haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav.), “Git, onu göm. Bana gelinceye kadar da bir şey söyleme” demiş. Hz. Ali gidip onu gömmüş. Ardında Hz. Muhammed’in (sav.) huzuruna varmış. Hz. Muhammed (sav.) kendisine gusül yapmasını emretmiş. Hz. Ali gusül yapıp Hz. Muhammed’e (sav.) dönünce, Hz. Muhammed (sav.) ona dua etmiştir. Hz. Ali, “O duaya karşılık dünyada başka bir şeyim olsun, istemezdim” demiştir.¹⁸

1.5.2. Nehcu'l-İmân fî İttibâi'l-Kur'an

Arapça olarak telif edilmiş olan bu eser basılmamıştır. Vaaz ve nasihat kitabı niteliğinde olan bu yazma eser, 108 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitapta iman, ilim, akıl, Kur'an, ihlas, muhabbet, güzel ahlâk, tevekkül, zikir, dua, tefekkür ve tövbe konuları, başta Kur'an ve sünnet açısından incelenmekte ve bunun yanında, âlimlerin bu konularla ilgili yorumlarına da yer verilmektedir. Bu kitap, 14.08.1408 hicri, 01.04.1988 miladi tarihinde tamamlanmıştır. Ğursî, bu eserin sonunda da, içindekiler listesine yer vermiştir.¹⁹

Ğursî bu kitabında mukaddimeden önceki ilk sayfada aşağıdaki ayete yer vermiş ve birkaç cümle ile izah etmiştir:²⁰

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Muhakkak ki Biz, âdemoğullarını/insanları keremli/onurlu kılmışız. Onları karada ve denizde taşımışız. Onları, güzel ve temiz olan yiyeceklerle rızıklandırmışız ve onları, yaratmış olduklarımız varlıkların birçoğundan üstün kılmışız.”²¹

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Siyer*, yayına hazırlayan: Muhammed Hamidullah, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 301, madde: 328.

¹⁸ İbn İshâk, 302, madde: 330.

¹⁹ Turgay, *Nehcu'l-İmân fî İttibâi'l-Kur'an* (El yazması, 1988), 108 (bk. Resim 7); Nurettin Turgay, “Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği,” *Makalelerle Mardin*, 7, 150.

²⁰ Turgay, *Nehcu'l-İmân fî İttibâi'l-Kur'an*, 1. (bk. Resim 8).

²¹ el-İsra 17/70.

Ğursî kitabının mukaddimesinde ise, Allah’a hamd ve Hz. Muhammed’e (sav.) selama uzun bir şekilde yer verdikten sonra bu kitabını, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî el-Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmiddin* adlı eserinden özetleyip yazdığını anlatmıştır. O, el-Gazzâlî’in kitabını da uzun cümlelerle övmüştür.²²

Ğursî, ondan sonra kitabında yer verdiği konuları sırasıyla ele alarak izah etmiştir. Örneğin aklın fazileti hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. Başta akılla ilgili çeşitli ayetlere yer vermiştir. Bu ayetlerden bazı örnekler şöyledir:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Eğer kulak vermiş ve aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.”²³

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”²⁴

Ğursî, ayetlerin ardından akılla ilgili çok sayıda hadislerle yer vermiştir. Ancak başka yerlerde de belirttiğimiz gibi eski medrese kültürüyle eserlerini yazmış olduğu için, akademik usule göre dipnotlara yer vermemiş ve dolayısıyla yer vermiş olduğu rivayetlere kaynak göstermemiştir. Onun yer vermiş olduğu hadislerde geniş bir şekilde yer alan bazı cümleler şöyledir. “Allah’ın yaratmış olduğu ilk ve en keremli şey, akıldır. İnsanın akli kemale ermeden, ahlâkı kemale ermez. Her şeyin bir sütunu/direği, temeli vardır. Müminin temel esası da aklıdır.”²⁵

Ğursî’nin burada hadis diye yer verdiği rivayetlere benzer ifadeler, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî’nin (ö. 450/1058), *Edebu’l-Dünya ve’l-Din*, adlı eserinde de yer almaktadır.²⁶

²² Turgay, *Nehcu’l-İmân fî İttibâi’l-Kur’an*, 2 vd. (bk. Resim 9).

²³ el-Mülk 67/10.

²⁴ ez-Zümer 39/9.

²⁵ Turgay, *Nehcu’l-İmân fî İttibâi’l-Kur’an*, 29 vd. (bk. Resim 10).

²⁶ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *Edebu’l-Dünya ve’l-Din*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1973), 19 vd.

Ğursî, yer verdiği hadislerden sonra, sahabe, tabiin ve başka kişilerden akılla ilgili yapmış olduğu rivayetlere yer vermiştir.²⁷ O, bu kitapta yer vermiş olduğu çeşitli konuları da bu üslupla izah etmiştir.

1.5.3. Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd

Bu eser, 2019 yılında Diyarbakır'da Mektebetu Seyda tarafından Arapça yayımlanmıştır. 151 sayfadan oluşan bu eser, 17X24 ebadında ve ciltsizdir. İsminden de anlaşıldığı gibi bu kitap, “*Cevheretu't-Tevhîd*” adlı eserin üzerine yazılmış övücü nitelikte muhtasar/kısa bir şerhtir. Müellifin kitabın başında yazdığı mukaddimede belirttiğine göre bu kitap, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'nin (ö. 1277/1860) *Tuhfetü'l-Mürîd alâ Cevheretu't-Tevhîd* adlı eserin özetlenmiş halidir.²⁸

İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, Mısır'da bulunan Ezher Üniversitenin şeyhlerindendir. Aynı zamanda o, fıkıh ve kelâm âlimidir.²⁹ Aslında “*Cevhereti't-Tevhîd*”, Eş'arî-Mâlikî âlimlerinden Ebû İshâk İbrahim b. İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) akideye dair yazmış olduğu manzum eseridir. Bu eser üzerinde ilk çalışmayı, bizzat müellifi el-Lekânî yapmıştır. O, bu eserine büyük, orta ve küçük olmak üzere üç şerh yazmıştır. 144 beyitten oluşan bu eser, itikadi konuları içermektedir. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'nin “*Cevhereti't-Tevhîd*” üzerine yazmış olduğu *Tuhfetü'l-Mürîd alâ Cevheretu't-Tevhîd* adlı şerh ise, 1279 yılında Kahire'de ve 1293 yılında da Bulakta yayımlanmıştır.³⁰

Ebû İshâk İbrahim b. İbrahim el-Lekânî, “*Cevheretu't-Tevhîd*” adlı eserine besmele ile başlamış ve ardından 144 beyit halinde devam etmiştir. Ğursî bunun şerhinde, besmelenin önemi üzerinde durmuş ve bu konu ile ilgili bazı hadislerle yer vermiştir.³¹ Ardından o, ilk beyitte yer alan Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e (s.a.v) salat ve selamın üzerinde durmuştur. Turgay, burada olduğu gibi genel olarak her konuya hamd ve salavat ile başlamanın faziletini belirttikten sonra, kelimelerin anlam ve yorumları üzerinde durmuştur. O, bu bilgileri verirken, konu ile ilgili nakillere de yer vermiştir. Örneğin bu kitabında konuya hamd ile başlamanın

²⁷ Turgay, *Nehcu'l-İmân fî İttibâi'l-Kur'an*, 33 vd. (bk. Resim 11).

²⁸ Melâ Ali b. Ahmed el-Ğursî, *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd* (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2019), 6.

²⁹ Ahmed Saim Kılavuz, “Bâcûrî” (İstanbul: DİA, 1991), 4/416.

³⁰ Emrullah Yüksel, *Cevheretu't-Tevhîd* (İstanbul: DİA, 1993), 7/457 vd.

³¹ el-Ğursî, *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd*, 7.

müstahab olduğunu Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî'den (ö. 676/1277) naklederek izah etmiştir.³²

Ğursî bu kitaptaki şerhte, kelime yorumuna ağırlık vermiştir. Örneğin 53. beyitte yer alan “şer” ve “hayr” kelimeleri için, “kubh” ve “hüsn” demiştir. O, “şer” kelimesini Arapça eşanlamı olan “kubh” ve “hayr” kelimesini de aynı şekilde eşanlamı olan “hüsn” ile açıklamıştır.³³

Ğursî bu kitapta yer alan 144 beyti şerh ettikten sonra kitabın sonunda, “İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'nin *Tuhfetü'l-Mürîd alâ Cevheretu't-Tevhîd* adlı eserini özetlemeyi bana nasip ettiği için Allah'a hamd olsun” diyerek sonuç açıklamasına yer vermiştir. Turgay, sonuç bölümünü de kitabı bitirmiş olduğu günün hicri ve miladi tarihlerine yer vererek bitirmiştir. Hicri: 06.11.1430. Miladi: 09.06.2009.³⁴ Kitap, bir fihristle sonlandırılmıştır.

Ğursî bu kitabının başında kendisini “Molla Ali b. Ahmed el-Ğursî” diye tanıtmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda bazen kısa isim tekrarlarında kendisini “Ğursî” lakabı ile kaydetmiş bulunmaktayız.

1.5.4. Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê

Molla Ali Turgay'ın bu eseri, tez çalışmamızın ana konusudur. Tezimizin ikinci bölümünde onun bu tefsiri üzerinde durulacağı için burada bu eser hakkında fazla bilgi verilmemiştir.

³² el-Ğursî, *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd*, 8.

³³ el-Ğursî, *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd*, 66.

³⁴ el-Ğursî, *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd*, 147.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRİ VE METODU

2.1. NURA İMÂNÊ JÎ TEFSÎRA KUR'AN'Ê

Molla Ali Turgay'ın “*Nura İmâne ji Tefsîra Kur'anê*” adı ile yazmış olduğu tefsiri, Arap harfleri ile yazılmış Kürtçe bir tefsir kitabıdır. Yaşadığı bölgenin şivesi ile hazırlanmış olan bu eser, basılmamış halde bulunmaktadır. İki cilt halinde olan eserin birinci cildi 290, ikinci cildi ise 356 sayfadır. Tefsirin ikinci cildinin sayfa numaraları, birinci cildin sayfa numaralarının devamı şeklindedir. Molla Ali Turgay'ın sohbetlerinde çevresine anlattığına göre bu tefsiri yazarken, ağırlıklı olarak iki kaynaktan yararlanmış fakat dipnot göstermemiştir. Birincisi Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî'nin (ö. 791/1388) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsiridir. İkincisi ise, Celâluddin el-Mahallî (ö. 664/1459) ve Celâluddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tefsîru'l-İmâmeyn el-Celaleyn* adlı tefsiridir.³⁵

Ğursî, tefsirini yazarken, başından sonuna kadar Kur'an'ın ayetlerini birer birer tefsir etmiştir. O, her surenin başında o sûrenin Mekke'de veya Medine'de nazil olduğunu ve sûrenin kaç ayetten oluştuğunu kaydetmiştir. Ayrıca her sûrenin tefsirini bitirince, kitabının sonunda, Allah'ın yardımı ile bu surenin tefsirini tamamladığını yazmaktadır.

Ğursî, tefsirinin başında önsöz niteliğinde kısa bir giriş yazmıştır. Burada konuya Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e (sav.) salat ve selam ile başlamıştır. Ayrıca, girişte tefsirine “*Nura İmâne ji Tefsîra Kur'anê*” adını verdiğini kaydetmiştir. Ğursî, Allah rızası için Kur'an'a hizmet etmek gayesi ile kendisine ve dostlarına bir uyarı olması umuduyla bir tefsir yazmayı düşündüğünü, fakat bunun tahmin edildiği kadar kolay olmadığını, zor ve mesuliyetli bir iş olduğunun farkına vardığını dile getirmiştir. Ancak o, bunu yazmaktan vazgeçmektense, Allah'a sığınarak, Ondan yardım dileyerek bu işi sürdürmenin daha iyi olacağı kanaatine vardığını ifade etmiştir. Ona göre bir şeyin var olması, yok olmasından daha iyidir. Onun için bu tefsirin yazılması, yazılmamasından daha iyi olacaktır diye düşünmüştür. Ardından da bu işte başarılı olmak ve güzel bir sonuca varmak için Allah'tan yardım dilemiştir. Ğursî, kitabının

³⁵ Turgay, “Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği,” *Makalelerle Mardin*, 4/148 vd.

baş tarafında yer verdiği mukaddimenin sonunda gücü her şeyin üstünde olan Allah’a tevekkül ettiğini, dönüşün O’na olacağını ve yalnız O’na sığınmak gerektiğini kaydetmiştir.³⁶

Ğursî, tefsirinin sonunda, bu çalışmasını bitirmenin sevincini ifade etmiştir. O, ihtiyarlığı, rahatsızlığı, var olan bir sürü dert ve problemleri ve çeşitli imkânsızlıklarına rağmen bu tefsiri yazıp bitirdiğini, ancak çeşitli hata ve eksikliklerinin bulunabileceğini dile getirmiş, bu nedenle Yüce Allah’tan kendisini af ve mağfiret etmesini istemiştir. Ardından da okuyucularından, bu eseri okurken karşılaşılabilecekleri hata ve eksiklikler için kendisini affetmelerini ve bu hata ve eksiklikleri düzeltme yoluna gitmelerini dilemiştir. Ondandır da Allah’a yalvarmış, bu eserini aleyhine değil, lehine delil olarak kabul etmesini dilemiş ve dua ile yakarışlarında ellerini boş çevirmemesini arzu etmiştir. O, en sonunda da bu tefsirini 10 recep 1415 hicrî, 13 Aralık 1994 miladi tarihinde tamamladığını not etmiştir.³⁷

Ğursî’nin Kürtçe yazmış olduğu tefsirini tanıtırken, Kürtçe yazılmış meal ve tefsir çalışmalarından da kısaca bahsetmek istiyoruz. Türkiye’de ilk matbu Kürtçe mealin sahibi Abdullah Varlı (ö. 1433/2012), iki asır öncesine ait, Ermeni alfabesiyle yazılmış Kur’an’ın Kürtçe çevirisinin varlığından söz etmiştir.³⁸ Mısırlı Hasan Meayircî (ö. 1429/2008), Kur’an-ı Kerim tercümeleri ile ilgili bir araştırma yapmıştır. O, İngiliz Major Ely Bannister Soane’nin (1881–1923), Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerini Kürtçeye gayet açık ve anlaşılır bir dille çevirdiğini ve bu çevirinin 1920’de Pêşkewtinî Süleymanî adlı gazetenin 25. sayısında yayımlandığını belirtmiştir.³⁹ Kamran Âlî Bedirhan (ö. 1399/1978) da, Suriye ve Lübnan’da Hawar dergisi ile Roja Nû gazetesinde, Tefsîra Qur’anê/Kur’an Meali adıyla Kur’an-ı Kerim’in bazı bölümlerini yayımlamıştır. Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002) ile Tunuslu Hicri Bey’in birlikte kurdukları France-İslam adlı aylık dergide, Abdülkerim el-Kürdi el-Medeninin Fatiha süresinin tercümesi yayımlanmıştır.⁴⁰

Kürtçe ilk tefsir çalışmaları, Molla Muhammed b. Said Xaherzade Bencwînî (ö. 1357/1938) ile Şeyh Sa’dî (ö. 1404/1983) tarafından 1930’larda yapılmıştır. İran’da, ilk Kürtçe

³⁶ Molla Ali Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, (Basılmamış el yazması, 1994), 1/2. (bk. Resim 12).

³⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/646. (bk. Resim 13).

³⁸ Ömer Uluçay, “Kürtçe Kur’an Çevirisi”, *Bîr* (Kovara Lêgerîn û Lêkolînê/ Araştırma-İnceleme Dergisi, sayı: 8, Zivistan/Kış, 2008), 176.

³⁹ Hasan el-Meayircî, *el-Hey’etü’l-Âlemiyye li’l-Kur’ani’l-Kerîm Darûretün li’d Dâvetî ve’t-Tebliğ* (Doha: 1991), 178-179.

⁴⁰ Kamiran Âlî Bedirhan, *Dersên Şerîetê/Hedîsên Cenabê Pêxember*, haz., Mesûd Serfiraz (İstanbul: Avesta Yayınları, 2012), 13.

tefsir çalışması, ancak 1984'te İslam Devrimi sonrasında basılabilmıştır. Türkiye'de ise Kur'an-ı Kerim'in ilk Kürtçe meali, 1994 yılında yayımlanmıştır.⁴¹

Molla Muhammed Zivingî'nin (ö. 1442/2020) Kürtçe yazmış olduğu “*Levâmiu'r-rahmân fî Tefsîri Ahkâmi'l-Kur'ân*” adlı eseri de, son dönemlerde Kürtçe yazılmış önemli tefsirlerdendir. 13 cilt halinde yazılmış olan bu tefsir, fatiha suresinin tefsiri ile başlamakta ve Ahzab suresinin 49.ayetne kadar devam etmektedir. Zivingî, tefsirini tamamlamadan vefat etmiştir.⁴²

Ayrıca Ğursî, Zivingî gibi medrese kültüründe yetişmiştir. Güney Doğu Anadolu Bölgesinde varlığını sürdüren Medrese eğitiminde ağırlıklı olarak Arapça sarf ve nahiv ilimleri okutulmaktadır. Bunun yanında, mantık, fıkıh, tefsir, hadis ve benzeri ilimlerle ilgili tedrisat da yapılmaktadır. Ancak bu medreselerde yetişen âlimler, eski usule göre eğitim gördükleri için yazdıkları eserlerde akademik usule göre dipnot ve bibliyografyaya yer vermemektedirler.⁴³

2.2. ALİ TURGAY'IN TEFSİRİNDEKİ METODU

Molla Ali Turgay'ın tefsirindeki metodunu hazırlarken, sırasıyla onun Kur'an'ı Kur'an, sünnet, rivayet, dirayet, nüzul sebebi, İsrailiyat ve tarihi rivayetlerle tefsiri üzerinde duracağız. Her başlık altında kısaca o başlık hakkında, tefsir ilmindeki yeri ile ilgili kısa açıklamalarda bulunduktan sonra, Ğursî'nin tefsirinden konu ile ilgili bazı örneklerle yer vereceğiz. Bu arada ele alacağımız ayet örnekleriyle ilgili bilgileri, diğer bazı tefsir kaynaklarındaki bilgilerle mukayese edip, çalışacağız.

2.2.1. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'i Kur'an'la tefsir etmek, tefsir ilminde önemli bir konudur. Bazı ayetlerde yer alan kelimeler, kısa bir şekilde anlatılmaktadır. Aynı kelimeler, başka ayetlerde daha geniş bir şekilde yer almaktadır. Bu nedenle zaman zaman müfessirler, kısaca anlatılan bu tür kelimeleri, başka ayetlerde konu hakkında geniş bir şekilde verilen bilgilerle tefsir etmişlerdir. Nitekim Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi, en sağlıklı ve en doğru tefsir şekli

⁴¹ Haşim Özdaş, Kürtçe Meallerde Tercüme Sorunları, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 22.

⁴² Bu tefsir hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Nurullah Aktaş, *Molla Muhammed Zivingî ve Tefsirciliği*, (Ankara: Kitabe Yayınları, 2021), 31 vd.

⁴³ Zivingî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Aktaş, *Molla Muhammed Zivingî ve Tefsirciliği*, 17 vd.

olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Çünkü Allah'ın kalamı olan Kur'an, yine O'nun kalamı ile tefsir edilmektedir. Çeşitli tefsir kitaplarında bunun örnekleri görüldüğü gibi, Ğurs'i'nin “*Nura İmâne ji Tefsîra Kur'anê*” adlı tefsirinde de bunun örnekleri vardır. Bu örneklerden birkaç tanesi üzerinde durmak istiyoruz.

1 – Aşağıdaki ayette, bazı hayvanların etinin haram olduğuna işaret edilmektedir. Ancak eti haram olan hayvanlar hakkında geniş bilgi verilmemektedir:

أُحِلَّتْ لَكُم بَيْمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحْلَى

“Size haram oldukları okunacak olanların dışında kalan hayvanlar sizin için helal kılındı.”⁴⁵ Bu ayetten sonra Maide 5/3. ayetinde eti haram olan hayvanlar genişçe şöyle haber verilmektedir:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْفُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ
وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ

“Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulan, bir şeyle vurularak öldürülen, yukarıdan düşerek ölen, başka bir hayvan tarafından boynuzlanarak veya yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar haram kılındı. Henüz canları çıkmadan boğazlayıp kestiğiniz hayvanlar müstesnadır. Ayıca dikili taşlar/putlar üzerine boğazlanan hayvanların etleri ve fal oklarıyla kismet/şans aramanız da size haram kılındı.”⁴⁶

Ğursî burada yer verilen ikinci ayetin, birinci ayetin tefsiri niteliğinde olduğunu haber vermiştir. O birinci ayeti tefsir ederken, orada işaret edilen eti haram hayvanların, ikinci ayette açıklanacağını anlatmıştır.⁴⁷ Nitekim önceki tefsir kaynaklarında da aynı husus dile getirilmiştir. Yani önceki tefsir kaynaklarında da burada yer verilen birinci ayetin ikinci ayetle tefsir edildiği anlatılmıştır.⁴⁸

⁴⁴ bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Mısır: 1957), 2/175; Mevlüt Güngör, *Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı*, (Ankara: Elif Matbaası, 1989), 68; Şükrü Aydın, *Kur'an'ı Anlamak* (Türkçe Çeviriler Bağlamında) (Ankara: Bilay Yayınları, 2022), 93-94 ve 293.

⁴⁵ el-Mâide 5/1.

⁴⁶ el-Mâide 5/3.

⁴⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/97. (bk. Resim 14).

⁴⁸ bk. İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1969), 2/4.

Burada birinci ayette geçen “Size haram oldukları okunacak olanlar” cümlesi bu şekilde ikinci ayetle tefsir edildiği gibi, başka türlü yorumlayan âlimler de olmuştur.⁴⁹

2 – Ğursî aşağıdaki ayeti tefsir ederken, anlam olarak başka ayetlerde geçen mefhumlarla da açıklama yöntemine başvurmuştur:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk olunurlar.”⁵⁰

Ğursî’nin de işaret ettiği gibi bu ayette ifade edilen iyi insanların bölük bölük cennete sevk olunmaları, Kur’ân-ı Kerim’in başka ayetlerinde de açıklanmaktadır. Bu ayetin tefsiri niteliğinde olan bazı ayetler şöyledir:

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Melekler onların canlarını tatlılıkla alırken onlara, ‘Selam size! Yaptığınız işlerden dolayı buyurun cennete!’ derler.”⁵¹

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَتُودُوا أَنْ تَبْلُغُوا الْجَنَّةَ أَوْرَثْنَاهُمَهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Göğüslerinde kinden ne varsa, hepsini gidereceğiz. Altlarında ırmaklar akacaktır. O zaman onlar, ‘Bizi buraya ulaştıran Allah’a hamdolsun. Eğer o bize buraya ulaştırmasaydı, biz kendimiz buraya ulaşamazdık. Muhakkak ki Rabbimizin elçileri, bize hakkı bildirmişlerdi’ diyecekler. Onlara, ‘İşte bu, yapmış olduklarınız nedeni ile ona mirasçı kılındığınız cennettir’ diye seslenilecektir.”⁵²

3 – Ğursî aşağıdaki âyeti, nüzul sebebiyle beraber Mesed sûresiyle tefsir etmiştir: Mesed sûresi ve onun nüzul sebebini de ayrıca vermiştir:

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ

⁴⁹ Konu ile ilgili farklı yorumlar için bk. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân*, 6/69 vd.

⁵⁰ ez-Zümer 39/73.

⁵¹ en-Nahl 16/32.

⁵² el-A’râf 7/43.

“En yakın akrabalarını uyar!”⁵³

Ğursî, bu ayetin tefsirini yaparken, nüzul sebebiyle beraber Mesed sûresine yer vermiştir. Onun yapmış olduğu tefsire göre bu ayet nazil olunca, Hz. Muhammed (sav.) yakın akrabalarını bir araya toplayıp onları uyarmıştır. Bunun üzerine Amcası Ebû Leheb/Abduluzza, Hz. Muhammed’e (sav.) atmak üzere eline bir taş alarak, “Bizi bunun için mi çağırdın?” diye çıkmış. Bunun üzerine aşağıdaki sure nazil olmuştur.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ

“Ebû Leheb’in iki eli kurusun ve kurudu. Hem malı hem de kazandıkları kendisine herhangi bir yarar sağlamadı. O, alevli olan bir ateşe girecektir ve odun hamalı eşi de boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde.”⁵⁴

Ğursî, bu sûrenin tefsirine, nüzul sebebi hakkında verdiği bu bilgilerle başlamış ve ardından sûreyi tefsir etmeye devam etmiştir.⁵⁵ Tefsir kaynaklarında bu surenin nüzul sebebi ile ilgili birbirine benzer, küçük bazı farklarla çok sayıda rivayetler vardır. Abdullah b. Abbas’tan (ö. 68/688) rivayet edildiğine göre Şuara sûresinin 214. âyetinde geçen “En yakın akrabalarını uyar!” ifadesi nazil olunca, Hz. Muhammed (sav.) etrafında toplanmışlar, Hz. Muhammed (sav.) onlara, “Ne dersiniz? Şimdi ben, şu dağın arkasında size baskın yapmak üzere hazırlanan atlılar vardır desem, beni tasdik eder misiniz?” demiştir. Onlar da, “Biz senden doğruluktan başka bir şey görmedik” diye cevap vermişler, Hz. Muhammed (sav.), “Öyleyse ben sizi azabı şiddetli ahiret günü konusunda uyarıyorum” diye devam etmiştir. Topluluk içerisinde bulunan Ebu Leheb, “Kökü kuruyasıca! Bizi bunun için mi topladın?” diyerek ona çıkmış, bunun üzerine bu sûre nazil olmuş ve bu ayetlerde haber verildiği gibi ileriki zamanda Ebu Leheb’in elleri kurumuş, malı ile evlatları kendisine hiçbir fayda sağlayamamışlardır.⁵⁶ Buna benzer pek çok rivayet, başka kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁷

⁵³ eş-Şuara 26/214.

⁵⁴ Tebbet 111/1-5.

⁵⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/645. (bk. Resim 15).

⁵⁶ Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’an*, 26, 34, 111; Cenâiz, 98; Müslim, *İman*, 355; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’an*, 111 (hadis no: 3363); İbn Hanbel, 1/281, 307; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’an*, 30/439.

⁵⁷ Farklı rivayetler için bk. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’an*, 10/440 vd.; ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku’t-Tenzîl*, 6/263 vd.; Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl* (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbatî Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1955), 2/317; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Haşiyetün ala Tefsiri’l-Celâleyn* (Beyrut: Daru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, tsz.), 4/395.

2.2.2. Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri

Kur'an-ı Kerim Arap dili ile nazil olduğu için, genelde Araplar nazil olan ayetlerin manasını anlamada zorluk çekmemişler ve anlamadıkları hususları, en yetkili kişi olan Hz. Muhammed'e (sav.) sormuşlardır. İnanmayı gerektirdiği için, itikatla ilgili konuları anlatan ayetlerin tefsiri üzerinde durmaya ihtiyaç hissedilmemiş ve gerek görülmemiştir. Zaman zaman diğer çeşitli ayetlerin açıklanmalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v) Kur'an-ı Kerim'i tebyin görevini de üstlenmiştir. O, kendisine nazil olan ayetleri olduğu gibi tebliğ etmiş ve gerektiğinde o ayetler hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁸ Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilmektedir:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

*“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan elçilik vazifeni yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu doğru yola erdirmez.”*⁵⁹

وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

*“Bize düşen Allah'ın mesajını tam olarak, açık ve anlaşılır bir şekilde size ulaştırmaktır.”*⁶⁰

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ

*“Muhakkak ki biz sana Kur'an'ı, insanlara beyan etmen için gönderdik.”*⁶¹

H. Muhammed (sav.) Veda Hutbesinde çeşitli konularda açıklamalarda bulunduktan sonra halka yönelerek, “Tebliğ görevimi yerine getirdim mi?” diye sormuş. Kendisine “Evet!” nidalarıyla cevap verildikten sonra, üç kere “Ya Rabbi! Sen şahit ol!” diyerek görevini yerine getirdiğini haykırmıştır.⁶² H. Muhammed (sav.), Kur'an-ı Kerimde bulunup da anlaşılmayan,

⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985), 231.

⁵⁹ el-Mâide 5/67.

⁶⁰ Yâsin 36/17.

⁶¹ en-Nahl 16/44.

⁶² Buhârî, hac, 132, meğâzî, 78; Müslim, hac, 147; Ebû Dâvûd, menâsik, 56, 61; Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 10; İbn Mâce, menâsik, 76, 84; İbn Hanbel, 7/307, 330, 376; Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Hasan es-Sendûbî (Beyrut: Daru İhyâi'l-Ulûm, 1993), 2/407; Ahmet Zeki Safve, *Cemheretu Hutubi'l-Arab* (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1962), 1/157.

manası kapalı olan bazı kelimeleri izah ettiği gibi, Kur'an-ı Kerimde bulunmayan bazı meseleleri de açıklamıştır.⁶³ Molla Ali Turgay tefsirinde zaman zaman Kur'an ayetlerini Hz. Muhammed'in (sav.) hadisleriyle tefsir etmiştir. Bu örneklerden bazıları şöyledir:

1 – Ğursî aşağıdaki ayetleri tefsir ederken, Hz. Muhammed'in (sav.) Kurban bayramı gününde müşriklere yönelik mesajlar verdiğini anlatmıştır:

بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ أَزْبَعَةً أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

*“Bu, Allah ve resulünden, kendileriyle antlaşma yapmış bulunduğunuz müşriklere bir ihtardır. Yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın ve bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakamazsınız. Muhakkak ki Allah, inkârcıları aciz bırakacaktır. Bu, büyük hac gününde Allah'ın ve peygamberinin insanlara bildirileridir: Muhakkak ki Allah ve peygamberi, müşriklerden beridirler. Eğer tövbe ederseniz, o sizin için hayırlı olacaktır. Bununla beraber eğer yüz çevirirseniz, biliniz ki siz, asla Allah'ı acze düşüremezsiniz. İnkârcıları büyük bir azap ile müjdele!”*⁶⁴

Ğursî bu ayetlerin tefsirinde Hz. Muhammed'in (sav.) müşriklere yönelik mesajlarına genişçe yer vermiştir. Ayrıca o, bu günün “*Hacc-ı Ekber*” olduğunu kaydetmiştir. Hz. Muhammed'in (sav.) mesajlarına yer verirken, akademik usule göre temel hadis kaynaklarını göstermemiştir.⁶⁵ Ancak kaynaklarda bu konu ile ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (sav.) ihtarını insanlara duyurmak için Hz. Ali'yi görevlendirmiş ve Kurban Bayramı günü insanlar Mina'da toplandıkları zaman, onlara şu ihtarda bulunmasını söylemiştir:

1 – Allah'ı inkâr ederek küfre girenler, cennete girmeyecek.

2 – Ancak Allah'a inanan müminler cennete girecekler.

3 – Bu yıldan itibaren müşrikler çıplak bir şekilde Kâbe'yi tavaf etmeyecektir.

⁶³ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973), 256.

⁶⁴ et-Tevbe 9/1.

⁶⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/175. (bk. Resim 16).

4 – Kimin Hz. Muhammed (sav.) ile bir antlaşması/alacağı varsa, hakkı zamanında ödenecektir ve yapılan antlaşma, süresinin sonuna kadar geçerli olacaktır. Bu dört madde, değişik rivayetlerde farklı ifadelerle anlatılmıştır.⁶⁶

Hz. Ali, bu ayetlerde söz konusu olan Hacc-ı Ekber/en büyük hac gününün Kurban Bayramı günü olduğunu söylemiştir. Ona göre Kurban Bayramı günü, “*Hacc-ı Ekber*” günüdür.⁶⁷ Halk arasında Arife günü Cuma gününe rastlayan haccın, “*Hacc-ı Ekber*” olduğu şeklinde rivayetler dolaşmaktadır. Ancak bu tür söylentilerin dinî bir dayanağı yoktur. Arife günü Cuma gününe rastlayan hac, daha faziletli olarak yorumlanabilir. Fakat “*Hacc-ı Ekber*” olarak değerlendirilemez. Hz. Ali’nin dediği gibi, Kurban Bayramı’nda yerine getirilen hacca, “*Hacc-ı Ekber*” ve umreye de, “*Hacc-ı Asğar*” denmektedir.⁶⁸

2 – Aşağıdaki ayette, “*es-salatu’l-vusta*” geçmektedir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“*Namazlara ve orta namaza devam edin. Gönülden ve saygı ile Allah’ın huzurunda durun!*”⁶⁹ Bu ayette “*es-salatu’l-vusta*” (orta namaz) ifadesi geçmektedir. Ğursî bu ayetin tefsirini yaparken, “*es-salatu’l-vusta*” kelimesini ikinci namazı diye yorumlamıştır.⁷⁰ Nitekim çeşitli kaynaklarda “*es-salatu’l-vusta*” kelimesinin ikinci namazı olduğunun Hz. Muhammed’den (sav.) nakledildiği belirtilmiştir. Örneğin Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (sav.), Hendek savaşının olduğu gün demiş ki: “Bizi *es-salatu’l-vustadan* alıkoydular, ta ki güneş batana kadar. Allah onların kabirlerini ve evlerini (diğer bir rivayete göre içlerini) ateşle doldursun.”⁷¹ Bununla birlikte “*salat-ı vustanın*” ikinci namazı dışındaki vakitlere işaret ettiği şeklindeki rivayetler de vardır.⁷²

⁶⁶ Neseî, Menâsik, 161; Tirmizî, Tefsir, 10, hadis no: 3091, 3092, Hac, 44; İbn Hanbel, 1/594; 3/7982; Abdurrahman Celaeddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mansûr fî’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, Muhammed Emin Recm ve Şurekâuhu (Beyrut: tsz.), 4/123 vd.; Ebû Muhammed Cemaluddin Abdumelik İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Halil Harras (Kahire: 1971), 4/543 vd.

⁶⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, 10/82 vd.

⁶⁸ İrfan Yücel, *Hac Rehberi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1987), 19.

⁶⁹ el-Bakara 2/238.

⁷⁰ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/37. (bk. Resim 17).

⁷¹ Buhârî, tefsir, 42, cihâd, 98, meğâzî, 39; Müslim, mesâcid ve mevâidu’s-salât, 202; Nesâî, salât, 14; İbn Hanbel, 1/591, 617, 911, 994, 1036, 1151, 1245, 1287, 1305.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Aydın, “Kur’ân Ayetleri Bağlamında Namaz Vakitleri” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 193-194, 200-205.

2.2.3. Rivayet Yoluyla Tefsiri

Genel olarak tefsirleri, takip edilen metot ve kullanılan malzeme bakımından rivayet tefsirleri ve dirayet tefsirleri diye iki kısım halinde değerlendirmemiz mümkündür. Rivayet tefsiri daha çok Hz. Muhammed (sav.), sahabe ve tabiînden yapılan rivayetlere dayanan bir tefsir türüdür. Sahabe ve tabiîn tarafından yapılan bu rivayetlerin yanında kimi zaman onların ayetlerle ilgili getirmiş oldukları farklı açıklamalara da yer verilmiştir. İlk dönemlerde Kur'an-ı Kerim'in az bir kısmı hariç, çoğu rivayet yoluyla tefsir edilmiştir.⁷³ Diğer bir ifade ile rivayet tefsiri, bazı ayetleri beyan ve tafsil etmek için bizzat yine Kur'an'daki başka ayetlerle, Hz. Muhammed'in (sav.) ve sahabenin sözleriyle açıklanmasıdır. Bazı âlimler, tabiînün'un görüşlerini de buna katmışlardır.⁷⁴ Bu tür tefsire, me'sûr ve nakli tefsir de denmektedir. Kur'an'ın Kur'an ve sünnetle tefsiri hakkında fazla tartışma olmadığı halde, diğer rivayet tefsirleri hakkında çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir.⁷⁵

Ğursî de tefsirini yazarken, rivayet tefsirinden nakillerde bulunmuştur. Onun tefsir kitabında yer alan rivayet türü tefsir örneklerinden bazıları şöyledir:

1 – Ğursî, “Ayetü'l-Kürsî” diye bilinen Bakara sûresinin 255. ayetini tefsir ederken, rivayet türü tefsir örneklerine yer vermiştir:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah, diridir, kendin kendine yeterlidir. O'nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku tutar. Göklerde ve yerde var olan her şey, O'nundur. O'nun izni olmadan, O'nun katında kim şefaate edebilir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun egemenliği, bütün gökleri ve yeri kuşatmaktadır. Gökleri ve yeri korumak, O'na asla ağır gelmez. Çünkü O, çok yücedir, çok azametlidir.”⁷⁶

⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/172.

⁷⁴ Muhammed b. Abdulaziz ez-Zürkânî, *Menahilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 2/10 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 228 vd.

⁷⁵ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969), 199.

⁷⁶ el-Bakara 2/255.

Ğursî, bu âyetteki “*O’nun kürsüsü/egemenliği, bütün gökleri ve yeri kuşatmaktadır*” cümlesini tefsir ederken, “kürsü” kelimesi üzerinde durmuş. O, bu kelime hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Bu kelimenin anlamı hakkında ihtilaf vardır. Bazıları kürsünün ilim olduğunu, bazıları mülk olduğunu ve bazıları da Allah’ın yaratmış olduğu bir varlık olduğunu söylemişlerdir. Bu varlık, yerden ve gökten daha büyüktür.”⁷⁷ Bu kelime hakkındaki rivayetleri kısaca anlatan Turgay, rivayetleri kimlerin anlattığını söylememiş, sadece “bazıları demişler” deyip geçmiştir. Kaynak belirtmeyen Turgay, Muhtemelen Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Celaluddin es-Siyutî’nin ortaklaşa yazmış olukları “*Tefsiru’l- Celaleyn*” adlı kaynaktan nakletmiştir.⁷⁸

Tefsir kaynaklarında bu ayette geçen Allah’ın kürsüsü ile ilgili çeşitli yorumlar yer almaktadır. Kürsü kelimesi için Allah’ın ilmi, hükmü, arşı, egemenliği, idaresi, mülkü, kudreti, makamı, kürsüsü ve benzeri yorumlar yapılmıştır. Arapçada yazılı ilme “*kürrâse*” denmektedir. “*Kürrâse*” aynı zamanda defter demektir. Dolayısıyla semantik açıdan burada geçen “*Allah’ın kürsüsü*” ifadesini, “*Allah’ın ilmi*” diye yorumlamak ve bu görüşü tercih etmek, daha isabetli görülmektedir. Turgay, tefsirinde bu yorumlardan sadece üç tanesine yer vermiştir.

Müfessir Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) de, burada geçen “*Allah’ın kürsüsü*” hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. O, burada yer verdiğimiz yorumları daha geniş bir şekilde maddi ve manevi boyutlarıyla ele alıp değerlendirmiştir. Ardından da burada bir teşbih olduğunu ve bununla Yüce Allah’ın azameti anlatılmak istendiğini kaydetmiştir.

2.2.4. Tefsirinde Nüzul Sebebini Kullanması

Kur’an-ı Kerim’in anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerden biri de nüzuldür. Önemi nedeniyle tefsir usulü ile ilgili kaynaklarda, nüzul sebeplerine geniş yer verilmiştir. Çünkü ayetlerin nüzul sebebi, o ayetlerin inmesine sebep olan hadiseler olarak değerlendirilmektedir. Nüzul ortamında meydana gelen bir hâdiseye veya Hz. Muhammed’e (sav.) yöneltilmiş bir soruya cevap vermek veya konu ile ilgili hükmünü açıklamak üzere ayetlerin inmesine sebep olan ve vahyin nazil olduğu ortamı tanımlayan olaya, sebep-i nüzul denmektedir.⁷⁹ Hz. Muhammed’in (sav.) zamanından sonraki tüm dönemlerde tefsir ilmi ile meşgul olan âlimler, Kur’an-ı Kerim’i nüzul sebebi ile tefsir etme yoluna başvurmuşlardır. Hatta başlangıçta tefsir

⁷⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/40. (bk. Resim 18).

⁷⁸ Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Celaluddin es-Siyutî, *Tefsiru’l Celaleyn* (Dimaşk: tsz.), 56.

⁷⁹ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 68.

ilmi, nüzul sebeplerini bilmekten ibaret kabul edilmiştir.⁸⁰ Kur'an ayetlerinin nüzul sebebi ile ilgili bilgiler, akli değil, nakli bilgilerdir. Bu nedenle nüzul sebebi ile ilgili bilgiler önceleri sözlü, sonraları yazılı olarak aktarılmıştır. Normal olarak bu konudaki bu bilgilerin kaynağı, sahabeye dayandırılmaktadır. Dolayısıyla tefsir usulü ile ilgili kaynaklarda sahabe, nüzul sebebi hakkında ana kaynak olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Bu nedenle tefsir ilmi ile meşgul olanların nüzul sebebini bilmeleri, Kur'an ayetlerini tefsir etmelerinde kolaylık sağlamaktadır. Şunu da unutmamak gerekir ki, ayetlerin iniş sebeplerinin hususi olması, anlamlarının umumi olmasına engel değildir.⁸² Haliyle Ğursî de tefsirinde zaman zaman ayet veya surelerin nüzul sebebine işaret etmiştir. Bu bağlamda onun tefsirinde yer alan örneklerden bazılarını yer verilecektir:

1 – Hz. Muhammed (sav.) Mekke'yi fethettiği gün, Kâbe'de iki rekât namaz kılmak istemiştir. Fakat Kâbe'nin anahtarını yanında taşıyan Osman b. Talha b. Abdudhar, Kâbe'nin kapısını kilitlemiş ve anahtarı Hz. Muhammed'e (sav.) vermek istememişti. Daha sonra da "Resulullah (sav.) olduğunu bilseydim, menetmezdim," demişti. Hz. Ali, o zaman Osman'ı arayıp bulmuş, anahtarı vermek istemeyince, kolunu tutarak bükmüş ve anahtarı ondan bir nevi zorla almıştır. Ardından Kâbe'nin kapısını açmış ve Hz. Muhammed (sav.) içeriye girip iki rekât namaz kılmıştır. Hz. Muhammed (sav.) Kâbe'nin içinden dışarı çıktığı zaman amcası Hz. Abbas (ö. 32/653), anahtarın kendisine verilmesini, daha önce yapmakta olduğu zemzem suyunu dağıtma ile Kâbe'nin anahtarını taşıma görevlerinin kendisinde toplanmasını istemiştir. Bunun üzerine şu ayet nazil olmuştur.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

*"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*⁸³

Ardından Hz. Muhammed (sav) Hz. Ali'ye, anahtarı Osman'a iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretmiştir. Hz. Ali de anahtarı götürüp kendisinden özür dileyince, Osman, "Önce zorlayıp bana eziyet ettin. Şimdi de gelmiş tamire çalışıyorsun" diyerek bir nevi tepki göstermiştir. Hz. Ali kendisine, "Allah senin hakkında ayet indirdi" demiş

⁸⁰ Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 15.

⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 1/22.

⁸² Geniş bilgi için bk. Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1990), 75 vd.

⁸³ en-Nisa 4/58.

ve nazil olan yukarıdaki ayeti kendisine okumuştur. Bunun üzerine Osman şahadet kelimesini getirerek Müslüman olmuştur. Bu ayetin nazil olması ile Kâbe'nin anahtarını taşıma görevinin ebedi olarak Osman evladında kalması, Allah'ın bu olay üzerine nazil olan emrine dayanmaktadır. Bir süre sonra Osman, Kâbe'nin anahtarını kardeşi Şeybe'ye vermiş ve Mekke'den hicret edip ayrılmıştır. Bugün dahi Kâbe'nin anahtarı, Şeybe'nin soyundan gelen torunlarında bulunmaktadır.⁸⁴ Ğursî, tefsirinde bu olayı özet bir şekilde anlatmıştır.⁸⁵

2 – Ğursî'nin de tefsirinde belirttiğine göre Kureyş Kabilesinin ileri gelenleri Hz. Muhammed'in (sav.) yanına geldikleri zaman, onun etrafında fakir müminlerin bulunmalarından rahatsız oluyorlarmış. Dolayısıyla onlar, Hz. Muhammed'in (sav.) yanında oturup onunla konuşmaları için, o fakir ve yoksul kişileri yanından uzaklaştırmasını teklif etmişler. Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin Müslüman olmalarını arzu eden Hz. Muhammed (sav.), yanındaki fakir ve yoksul müminleri bir süre için yanından uzaklaştırmayı düşünmüş. Bunun üzerine aşağıdaki ayet nazil olmuştur.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاوَةِ وَالْعِشْيَةِ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

*“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın.”*⁸⁶

Bu bilgileri veren Ğursî, akademik usule uygun kaynak göstermemiştir. Ancak bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili bu ve benzeri bilgiler, çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ayette belirtildiği gibi Yüce Allah, Hz. Muhammed'i (sav.) *“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!”* diyerek bir nevi uyarmıştır.⁸⁷

⁸⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 2/1372; Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzul*, (Beyrut: Dâru'l-Mushaf, tsz.), 71.

⁸⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/79.

⁸⁶ el-En'âm 6/52.

⁸⁷ Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olan çeşitli rivayetler için bkz. Müslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 45; İbn Mâce, *Zühed*, 7; İbn Hişâm *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/392; et-Taberî, *Camiu'-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'an*, 7/127; Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhîdî, *Esbâbü'n-Nüzul*, (Mısır: 1968), 149; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 3/48; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 12/234; Celaluddin es-Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzul*, Celaleyn Tefsirinin Zeylinde (Dımaşk: Mektebetü'l-Mellâh, tsz.), 334;

Bazı kişiler, Hz. Muhammed'in (sav.) böyle bir şeyi düşünmediği kanaatini ileri sürmüşlerdir.⁸⁸ Ancak ayetteki ifadelerin akışı göz önünde bulundurulduğu zaman, önce “Onları kovma!”, sonra da “Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın” şeklindeki hitabın, Hz. Muhammed'e (sav.) yöneltilen ciddi bir uyarı olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Bu ayette işaret edildiği gibi insanlar arasında toplumsal uzlaş ve barışın sağlanması için, toplumu oluşturan insan sınıflarının arasında herhangi bir ayırımın yapılmaması, aralarında yakınlığın ve kaynaşmanın sağlanması gerekir. Bu ayette olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetlerinde de, insanların eşitliğine, hiç kimsenin kendisini başkalarından üstün görmeye hakkının bulunmadığına, insanlar arasında sınıf ayırımının söz konusu olmadığına işaret edilmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav.) sünnetine dayanan Yüce İslam'ın güzel ahlâkı, davet açısından her zaman önemli prensipleri içermektedir.

3 – Tefsir kaynaklarında aşağıdaki ayetlerin nüzul sebebi hakkında çarpıcı ifadeler yer almaktadır:

عَبَسَ وَتَوَلَّى (1) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (2) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهَ يَرْكَبُ (3) أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى (4) أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى (5) فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى (6) وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَرْكَبُ (7) وَآمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى (8) وَهُوَ يَخْشَى (9) فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى (10) كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (11) فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرْهُ (12)

“Peygamber, yanına ama geldi diye surat astı ve yüz çevirdi. Sen ne bilirsin! Belki de o, arınacak. Veya öğüt alacak ve o öğüt, kendisine fayda sağlayacak. Sen, kendini müstağni, yeterli gören kişinin arınmasından sorumlu olmadığı halde, yine de özenini ona gösteriyorsun! Ancak sen, Allah'tan korktuğu halde koşarak sana gelene ise, aldırış etmiyorsun. Hayır! Muhakkak ki bu Kur'an, bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.”⁹⁰

Ğursî, bu ayetlerin nazil olmalarının sebebi hakkında özet olarak şu bilgilere yer vermiştir: Bu ayetlerin nazil olmalarının sebebi hakkında yapılan rivayetlere göre Hz. Muhammed (sav.) Kureyş kabilesinin ileri gelen eşrafı ile sohbet edip, müslüman olmalarını çok arzu ediyordu. Çünkü bunlar Müslüman olsalardı, onların etrafındaki kabileleri de Müslüman olacaktı. Dolayısıyla Hz. Muhammed (sav.) bunların Müslüman olmaları için çok mücadele ediyordu. Onun bu kişilere İslam'ı anlattığı sırada, Abdullah İbn Ümmi Mektum

⁸⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/234; M. Sait Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 2/165.

⁸⁹ Seyyid Kutup, *fi Zilâli'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1971), 3/231.

⁹⁰ Abese 80/1-7.

(ö. 15/636) cemaatin huzuruna varmış. Abdullah a'mâ olduğu için, gözleri görmüyordu ve Hz. Muhammed'in (sav.) meşgul olduğunun farkında değildi. Abdullah, "Ya Rasulallah! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret" demişti. Sözünün kesilmesini istemeyen Hz. Muhammed (sav.), yüzünü ekşiterek çevirmişti. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayetleri göndererek Hz. Muhammed'i (sav.) kınamıştı.⁹¹

Bütün müfessirlerin kabul ettiğine göre bu ayetler, Abdullah İbn Ümmi Mektum (ö. 15/636) hakkında nazil olmuştur. Ğursî'nin bu ayetlerin nüzul sebebi hakkında verdiği bu bilgiler, çeşitli kaynaklarda benzer ifadelerle yer almaktadır.⁹²

Kaynaklarda verilen bilgilere göre bundan etkilene Hz. Muhammed (sav.), daha sonra Abdullah İbn Ümmi Mektum'u gördüğü zaman, "Kendisinden dolayı rabbimin beni uyardığı şahsa merhaba!" diyerek ona iltifatta bulunmuştur. Ayrıca rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed'in (sav.) iki defa gazaya çıktığında, Abdullah b. Ümmi Mektum'u Medine'de kendi yerine cemaate namaz kıldırarak üzere görevlendirmiştir.⁹³

Haliyle bu ayetlerin nazil olmalarının çeşitli hikmet ve sebepleri vardır. Her şeyden önce Yüce Allah, insanlar arasında ayırım yapılmasını kabul etmemektedir. Zengin, fakir, kadın, erkek, Müslüman, gayri Müslim, herkes Allah'ın yanında eşittir ve aynı derecede Allah'ın kullarıdır. Ayrıca İslam dini, Hz. Muhammed'in (sav.) uydurduğu bir din değildir. Şayet kendisi uydurmuş olsaydı, kendisini uyaran bu ayetleri halka anlatmak istemezdi. Ama o, tebliğle görevliydi, Allah tarafından kendisine gönderilen ilahi vahyi gizlemeyip onu, olduğu gibi halka anlatmıştır.

4 – Ğursî, müşriklerin Hz. Muhammed'e (sav.), "Bize Rabbinin vasıflarını anlat, senin Rabbin altından mı, gümüşten mi, madenden mi yoksa yakuttan mıdır?" diye sormuşlar, bunun üzerine aşağıdaki ihlas suresi nazil olmuştur.⁹⁴

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (1) اللَّهُ الصَّمَدُ (2) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (3) وَهَلْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (4)

⁹¹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/620.

⁹² Tirmizî, "Tefsir", 73, hadis no: 3331; et-Taberî, *Câmiu'b-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, 30/64 vd.; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz.), 10/320 vd.; Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/388 vd.

⁹³ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr (Kahire: Daru'l-Mushaf, 1977), 6/209.

⁹⁴ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/645.

“De ki: O Allah, birdir, Samed’dir, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır ve hiç bir şey O’na denk değildir.”⁹⁵

Ğursî, İhlas sûresinin nüzul sebebini bu şekilde anlatmıştır. Ancak ilmi kaynaklarda bu konuda çeşitli rivayetler yer almaktadır. Abdullah b. Abbas’tan yapılan bir rivayete göre Amir b. Tufeyl ve Erbad b. Rabia Hz. Muhammed’e (sav.) gelmişler. Amir b. Tufeyl Hz. Muhammed’e (sav.), “Ya Muhammed! Sen bizi neye çağırıyorsun?” diye sormuş. Hz. Muhammed (sav.) de ona, “Ben, sizi Allah’a çağırıyorum” demiştir. Bunun üzerine Amir b. Tufeyl, “Allah’ı bana tanı. O altından mı, gümüşten mi, demirden mi?” diye sorması üzerine, bu sûre nazil olmuştur.⁹⁶ Konu ile ilgili buna benzer pek çok rivayetler vardır.⁹⁷ Bu ayetin tefsiri de nüzul sebebi ile ilgili olmakla beraber, aynı zamanda rivayet tefsiri çeşidindedir.

5 – Ğursî, Kur’an-ı Kerim’in son iki sûresi olan Felak ve Nas sûrelerini tefsir ederken, Yahudi Lebid ve kızlarının Hz. Muhammed’e (sav.) sihir yaptıklarını, bu olay üzerine bu iki surenin nazil olduğunu kaydetmiştir. Turgay tefsirinde bu görüşün dışında başka herhangi bir görüşe yer vermemiştir.⁹⁸

Kaynaklarda bu ve buna benzer çeşitli rivayetlere yer verilmiştir.⁹⁹ Hz. Muhammed’e (sav.) sihir yapıldığına dair görüşler, âlimler tarafından tartışılmıştır. Bazıları bunun mümkün olabileceğini savunurken, diğer bazıları Hz. Muhammed’e (sav.) sihir yapılamayacağını, çünkü onun Allah’ın koruması altında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun mümkün olmadığını savunanlar, delil olarak Kur’an-ı Kerim’den ayetleri¹⁰⁰ göstermektedirler. Aslında burada verilmesi istenen mesaj, sihir vardır ve bundan korunmak için sadece Allah’a sığınmak gerekir.¹⁰¹ Bu da tarih boyunca sihir yapan kişi veya toplulukların var olduğunu göstermektedir.¹⁰²

⁹⁵ el-İhlâs 112/1-4.

⁹⁶ Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesâni*, nşr. Muhammed Zühri en-Neccâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1987), 30/270; Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002), 2/980.

⁹⁷ bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 8/340 vd.; er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 32/175 vd.; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 10/570 vd.

⁹⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/645. (bk. Resim 21).

⁹⁹ Buhârî, *Bed'u'l-halk*, 11, Cizye, 14, Tıb, 66, 68, 69; Müslim, *Selâm*, 42; İbn Mâce, *Tıb*, 45; İbn Hanbel, 6/96; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/571 vd.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/67; Tâhâ 20/69.

¹⁰¹ Konu hakkında geniş bilgi için bk. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, 30/459 vd.; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri*, 11/189 vd.

¹⁰² Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, Dâru İbn Kesîr (Beyrut: 2011), 698; Şükrü Aydın, "Bakara Suresi 102. Âyetinin Farklı Çeviri ve Yorumları Üzerine" (*İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 31/2, 2020), 202-204.

2.2.5. Kur'an'ı Rey ve İctihadıyla Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'in rey ve içtihat ile tefsir edilmesine dirayet tefsiri veya aklî tefsir de denmektedir. Dirayet tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini izah ederken rivayetlerle yetinmeyip dil, edebiyat, belagat, akıl ve benzeri bilgilere dayanarak yapılan bir tefsir çeşididir. Buna genel olarak içtihat yoluyla yapılan tefsir de denmektedir. Kur'an-ı Kerim Arap yarımadasında nazil olmaya başlamış ve İslam dini zamanla Arap yarımadasının dışına taşmış ve Arap olmayanlar da Müslüman olmaya başlamıştır. Arap olmayan Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'i anlamada zorluk yaşamaya başlamışlardır. Neticede Müslümanlar arasında çeşitli problemler zuhur etmiş, farklı mezhepler oluşmuş ve sonuçta Kur'an-ı Kerim'in rey ve içtihat ile tefsir edilmesine ihtiyaç hissedilmiştir. Bazı âlimler Kur'an-ı Kerim'in dirayet yoluyla tefsir edilmesine karşı çıkarken, bazıları da uygun görmüşler ve zamanla bu alanda çeşitli tefsir kitapları yazılmıştır. Şayet Kur'an-ı Kerim'in ayetleri rey ve içtihat yoluyla tefsir edilmeseydi, bugünkü dini hükümlerin çoğuna vakıf olunmayacaktı. Bu nedenle zamanla Kur'an-ı Kerim'in terkiplerinin irabı, edebi yönü, hakiki ve mecazi yönleri, siyak ve sibakı, içtimai, tarihi ve kainat kanunlarına mutabakatı ile ilgili pek çok tefsir kitabı yazılmıştır.¹⁰³

Sahabeden pek çok kişi, özellikle rivayet tefsirinde öne çıkmış, aynı zamanda dirayet tefsirinde de öne çıkmışlardır. Sahabeden tefsirde öne çıkan bazı kişiler şunlardır: Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/643), Hz. Osman (ö. 35/655), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Ubey b. Ka'b (ö.19/640), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Ebû Musa el-Eş'ârî (ö. 44/664) ve Abdullah b. ez-Zubeyr (ö. 73/692). Ayrıca Hz. Aişe (ö. 95/678), Ebû Hureyre (ö. 57/677), Cabir b. Abdillâh (ö. 74/693), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Abdullah b. Amr b. el-As (ö. 63/683) ve Enes b. Malik (ö. 91/710). Sahabe arasında Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve Ubey b. Ka'b, Tefsir ilminde önde gelen dört kişidir.¹⁰⁴ Dirayet tefsiri açısından sahabeden pek çok kişiden çeşitli nakiller yapılmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca tefsir kitaplarını incelediğimiz zaman, tabiilerin çok sayıdaki ayeti rey ve içtihatları ile tefsir ettiklerine şahit olmaktayız. Bilhassa Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (ö.

¹⁰³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve ve'l-Mufessirun*, (Beyrut: Dâru'l-Erkam, tzs.), 1/101 vd.; ez-Zerkânî, *Menahilu'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/ 36 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 230.

¹⁰⁴ ez-Zerkânî, *Menahilu'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/15 vd.

¹⁰⁵ bk. ez-Zehebî, *et-Tefsir ve ve'l-Mufessirun*, 1/40 vd.

310/922) “*Camîu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*” ve İsmail b. Kesir’in (ö. 774/1372) “*Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*” gibi rivayet tefsirlerinde bunun pek çok örneğini görmekteyiz.

Ğursî tefsirinde dirayet yolunu da kullanmıştır. Bu konuda tefsirinde olan çeşitli örneklerden bazıları şöyle sıralanabilir:

1 – Kur’ân’ın ilk suresi olan Fatiha suresinin

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“*Hamd, âlemlerin Rabbi Olan Allah’a mahsustur*”¹⁰⁶ şeklindeki ilk ayetinde geçen ve “*âlemlerin rabbî*” anlamındaki “*Rabbilâlemîn*” cümlesindeki “*âlem*” sözcüğü, müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Said b. Cübeyr (ö. 95/713) bunu, “*insanoğlu*”, Mücahid (ö. 103-104/721-722), “*cinler ve insanlar*”; Katade, “*âlemdeki her sınıf*” ve Ebû Aliye de, “*kâinatta tahmin edemeyeceğimiz kadar çok olan tüm varlıklar*” diye tanımlamaya çalışmışlardır.¹⁰⁷ Molla Ali Turgay da tefsirinde bu kelimeyi aynı anlamlarda yorumlamış, ancak akademik usûle göre eski tefsirlerden kaynak göstermemiştir.¹⁰⁸

2 – Ğursî yine Fatiha suresinin son ayetlerinin manasını dirayet yöntemiyle tefsir etmiştir.

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (7)

“*Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazabına uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.*”¹⁰⁹

Ğursî, bu iki ayetten; “*Bizi dosdoğru yola ilet*” cümlesini, “*Ey rabbimiz! Bizi hakikate, hak dine doğru hidayete erdir, bizi bu yolda aydınlat! Bizi, göndermiş olduğun bütün peygamberleri üzerinde gönderdiğin hak yolda sabit kıl!*” şeklinde dirayet yoluyla tefsir etmiştir. “*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna*” anlamındaki cümleyi de, “*O kendilerini hak dine yönlendirmek suretiyle nimet vermiş olduğun kişilerin yoluna ki onlar da peygamberler ve müminlerdir*” anlamında tefsir etmiştir. Ğursî, “*Gazabına uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine*

¹⁰⁶ el-Fatiha 1/2.

¹⁰⁷ Taberî, *Camîu’l-Beyân*, 1/95.

¹⁰⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/3.

¹⁰⁹ el-Fatiha 1/6, 7.

değil” cümlesini ise, “Senin gazap ettiğin kişiler ki onlar Yahudilerdir ve delaletе düşenler ki onlar da Nasranîlerdir” şeklinde tefsir etmiştir.¹¹⁰

Ğursî, bu ayetleri tefsir ederken, kaynak göstermemiştir. Haliyle tefsir kaynaklarında bu ayetler hakkında hem rivayet hem de dirayet yoluyla yapılmış çeşitli açıklamalar vardır. Bu bağlamda burada geçen doğru yol kelimesi için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yol, hak din, Allah’ın kitabı, peygamber, yani onun yolu ve İslam anlamlarında yorumlanmıştır.¹¹¹ Dosdoğru yol için, her türlü kötülüğü bırakmak ve tüm güzelliklerle süslenmek diyenler de vardır.¹¹² Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (sav.) bu yol için, “Doğru yol, İslam’dır,”¹¹³ diye tanımlamıştır. Nimet verilen kişiler hakkında da beş farklı yorum yapılmıştır. Bunların melekler, peygamberler, müminler, Müslümanlar ve Hz. Muhammed (sav.) olduğuna dair rivayetler vardır.¹¹⁴ Turgay, “*Gazabına uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil*” cümlesini şu şekilde yorumlamıştır: “Senin gazap ettiğin kişiler ki onlar Yahudilerdir ve delaletе düşenler ki onlar da Nasranîlerdir”. Bu kavramlar, onun istifade ettiğini söylediği kaynaklarda da aynı şekilde tefsir edilmiştir.¹¹⁵ Bu görüşü savunanlar, çeşitli ayetleri de delil olarak göstermişlerdir. Ancak bunun genel olarak Allah’ın yolundan, haktan sapanlar ve bunun neticesinde Allah’ın gazabına uğrayanlar olduklarını söyleyenler de vardır.¹¹⁶ Kanaatimizce Allah’ın yolundan çıkan, haktan sapan herkes, yoldan çıkan ve Allah’ın gazabına uğrayanlar sınıfına girmektedir.

3 – Ğursî, “*Ayetü’l-Kürsî*” diye bilinen Bakara sûresinin 255. ayetini tefsir ederken, ayette geçen bazı kelimeleri rivayet yoluyla tefsir ettiği gibi, bazı kelimelerini de dirayet yoluyla tefsir etmiştir:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (255)

¹¹⁰ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/3.

¹¹¹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/3.; Geniş bilgi için bk. el-Maverdî, *en-Nuketu ve ’l-Uyûnu*, 1/59.

¹¹² Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/3.; Geniş bilgi için bk. Tantâvî el-Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerim* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004), 1/27.

¹¹³ Tirmizi, *fedâilu’l-Kur’an*, 14; Dârimî, *fedâilu’l-Kur’an*, 1; İbn Hanbel, 6/1.

¹¹⁴ el-Maverdî, *en-Nuketu ve ’l-Uyûnu*, 1/59 vd.;

¹¹⁵ el-Mahallî, *Tefsiru’l-İmâmeyn el-Celileyn*, 2; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/4; es-Sâvî, *Haşiyetün ala Tefsîri’l-Celâleyn*, 4/ 377.

¹¹⁶ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/3. (bk. Resm 22); Geniş bilgi için bk. Muhammed Raşîd Rıza, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, (Tefsiru’l-Menâr), (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, tsz.), 1/60 vd.; bk. Esed, *Kur’ân Mesajı*, 1/2; Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’ân Tefsîri*, 1/18.

“Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah, diridir, kendin kendine yeterlidir. O’nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku tutar. Göklerde ve yerde var olan her şey, O’nundur. O’nun izni olmadan, O’nun katında kim şefa’at edebilir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise, O’nun dilediği kadarının dışında, O’nun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. O’nun egemenliği, bütün gökleri ve yeri kuşatmaktadır. Gökleri ve yeri korumak, O’na asla ağır gelmez. Çünkü O, çok yücedir, çok azametlidir.”¹¹⁷

Ğursî, bu ayette geçen “O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki bilir” cümlesini dirayet yoluyla tefsir etmiştir. O, bu ayet için şunları söylemiştir: "Allah, her şeyi biliyor. O, gözler önünde olanı, dünyayı ve dünyada olanları biliyor. O, ahireti ve onda olanları da biliyor."¹¹⁸

Tefsir kaynaklarında da genel olarak Allah’ın her şeyi bildiği yazılmaktadır. Ancak bazı âlimler bu cümleyi kendi dirayetlerine göre yorumlamışlardır. Örneğin Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* adlı eserinde “O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki bilir” cümlesini tefsir etmiştir. Mukâtil bunu, “Allah, meleklerin yaratılışından önceki şeyleri de, onların yaratılışından sonraki şeyleri de bilir” diye yorumlamıştır.¹¹⁹ Bazı âlimler, “O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki bilir” cümlesinde dünya ve ahiretin kast edildiğini söylemişlerdir. Diğer bazıları bunu, insanların yaratılışlarının öncesi ve sonrası diye yorumlamışlardır. Kimileri bunu yerde ve göklerde olan şeyler diye açıklamışlardır.¹²⁰

4 – Molla Ali Turgay, Lokman sûresinin ilk ayetlerini kendi anlayış ve kanaatleriyle şöyle tefsir etmiştir:

الم (1) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (2) هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ (3) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (4) أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (5)

“Elif, Lâ, Mîm. Bunlar, namazı kılan, zekâtı veren ve ahirete de gözle görmüşçesine inanan iyi insanlar için hidayet ve rahmet olarak gönderilen hikmet dolu kitabın ayetleridir.

¹¹⁷ el-Bakara 2/255.

¹¹⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/40.

¹¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/136.

¹²⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 4/11.

İşte o kişiler Rableri tarafından kendilerine verilen dosdoğru yol üzeredirler ve kurtuluşa kavuşacak olanlardır.”¹²¹

Ğursî, bu ayetleri rey ve içtihadıyla özet olarak şöyle yorumlamıştır: “Bu sûrenin başında yer alan “الم” harfleri, Kur’an-ı Kerim’in mucize olduğuna yönelik bir işarettir. Ancak Yüce Allah bunları neden gönderdiğini, bu konudaki gayesini daha iyi bilmektedir. Allah, bunların şanı yüce Kur’an’ın bu sûresindeki ayetleri olduğunu haber vermektedir. Bu ayetler, namazı kılan, zekâtı veren, ahiret hayatına tereddütsüz inanan iyi insanlar için gönderilmişlerdir. O kişiler, Allah tarafından kendilerine verilen hidayet üzeredirler. Onlar, hedeflerine ulaşmış, cenneti kazanmış kişilerdir.”¹²² Bu ayetler, çeşitli dirayet tefsirlerinde müfessirler tarafından buna benzer anlam ve yorumlarla tefsir edilmiştir.¹²³

5 – Ğursî, aşağıdaki ayette yer alan bazı kelimeleri dirayet yoluyla tefsir etmiştir:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (33)

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çevresinden geçmeye gücünüz yetiyorsa geçin. Ama Allah’ın verdiği bir güç, kudret olmadan geçemezsiniz.”¹²⁴

Ğursî, bu ayette geçen “sultan” kelimesini kuvvet ve galebe anlamında yorumlamıştır. Ğursî’nin yorumuna göre Yüce Allah burada cin ve insan topluluklarına bu şekilde hitap etmektedir. Ona göre insanlarla cinler aya gitmeyecekler, gök tabakalarını aşamayacaklar ya da bir kuvvet ve galebe ile aşabileceklerdir.¹²⁵

Bu ayette gökyüzünün fethi ve aya gitmeye işaret edilmektedir. Ayrıca aşağıdaki âyetlerde de aynı konuya işaret edilmektedir.

“Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa, geceye ve onun topladığı şeylere ve dolunay şeklini aldığı zaman aya ki siz, gerçekten tabakadan tabakaya bineceksiniz.”¹²⁶

¹²¹ Lokmân 31/1-5.

¹²² Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/420.

¹²³ bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 25/140 vd.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1988), 14/35; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, (Beyrut: Muessesetu’r-Reyyân, 2004), 4/306 vd.

¹²⁴ er-Rahmân 55/33.

¹²⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/557.

¹²⁶ el-İnşikâk 84/16-19.

Ğursî, bu ayetlerin tefsirinde aya gitmekten veya gökyüzüne yönelik böyle bir hareketten bahsetmemiştir. O, sadece Allah'ın şafak vaktine, gecenin karanlığına ve ayın aydınlığının kemale erdiğine yemin ettiğini anlatmıştır. Ğursî, bu yeminlerin cevabını oluşturan “siz, gerçekten tabakadan tabakaya bineceksiniz” anlamındaki cümle için ise, “Siz halden hale geçeceksiniz. Siz sağlıktan ölüme doğru gideceksiniz. Siz ölümden ahiretteki dirilişe doğru gideceksiniz. Siz ahiret günündeki olaylara doğru gideceksiniz” şeklinde yorumlarda bulunmuştur.¹²⁷

Ğursî'nin bu iki ayet için dirayet yoluyla yapmış olduğu tefsiri, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî'nin (ö. 791/1388) yapmış olduğu açıklamalarına uygun düşmektedir.¹²⁸

Bazı tefsir kaynaklarında bu ayetler aya gitme ve gökyüzünün fethi ile ilişkilendirilmektedir. Burada bu konu üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü gökyüzüne, aya gitme meselesi, eskiden beri âlimler arasında farklı olarak yorumlanmaktadır. Özellikle konu ile ilgili ayetlerin anlamına ve bu ayetlerin tefsirleri ile ilgili bilgilere yeterli bir şekilde vakıf olmayan bazı din adamları, bu konuya karşı çıkmaktadırlar. Burada yer verdiğimiz iki ayetin tefsiri hakkında âlimlerin çeşitli yorum ve açıklamaları vardır.¹²⁹ Bu konunun daha iyi anlaşılması için, burada anlamı üzerinde durduğumuz ayetlerde geçen bazı kavramları açıklamak istiyoruz.

Önce, Rahman sûresi 55/33. ayetinde geçen “in”, “nüfûz”, “aktâr” ve “sultân” kelimelerinin anlamları üzerinde duracağız. Şart edatı olan “in”, ihtimal için kullanılmaktadır. Yani bu edat, şart cümlesine “olabilir” manasını kazandırmaktadır. Bu edat, hal ve gelecek zaman için kullanılan muzari fiilin başında bulunur. Ancak geçmiş zamanla ilgili olan mazi fiilin başına geldiği zaman, ona da gelecek zaman manasını kazandırır.¹³⁰ Buna göre bu ayette geçen, “Göklerin ve yerin çevresinden geçmeye gücünüz yetiyorsa” cümlesi şart cümlesidir ve bu cümlemin başına şart edatı olan “in” geldiği için, gelecekte bu olay meydana gelebilecek demektir. Bu ayette geçen “Nüfûz” kelimesi, “nefeze-yenfuzu” fiilinin mastarı ve aynı zamanda bu fiilden türemiş bir isimdir. Bu isim, bir şeyi delip geçmek, bir şeyin içinden geçmek, bir şeyin içinden arasından geçerek onu itmek, bir yere varmak, bir şeyi yarararak geçmek, bir yere

¹²⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/626 vd.

¹²⁸ bk. el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 2/241, 301.

¹²⁹ ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal fi'n-Nahv*, nşr. J. P. Broch, 50; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/215; Nuruddin Abdurrahman el-Cami, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* (İstanbul, tsz), 417.

¹³⁰ ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal fi'n-Nahv*, nşr. J. P. Broch, 50; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/215; Nuruddin Abdurrahman el-Cami, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* (İstanbul, tsz), 417.

ulaşmak, bir şeye geçit vermek, bağlantısı bulunmak, yürürlükte olmak, bir şeyde usta, iyi, mahir olmak gibi manalar için kullanılmaktadır.¹³¹ Bu ayette geçen “*Aktar*” kelimesi ise, “*kuṭr*” kelimesinin çoğuludur, “*katāre-yektur*” fiilinden türemiş olan bir isimdir ve bölge, mıntıka, nahiye, arazi parçası, yöre, taşra ve bir şeyin dört bir yanı gibi anlamlar için kullanılmaktadır.¹³²

“*Sultan*”/سُلْطَانٌ kelimesine gelince, bu kelime “*selite-yesletu*” سَلِطَ / يَسْلُطُ veya “*selute-yeslutu*” سَلُطَ / يَسْلُطُ fiillerden türemiş bir isimdir ve çoğulu “*selâtîn*”/سَلَاطِينٌ olarak kullanılmaktadır. Kelime olarak “*sultân*”, padişah, veli, hüccet, burhan, delil, kuvvet, güç, hüküm, kanun, yol, otorite, sulta, izin, ruhsat verme, meşru kılma, vb. manalar için kullanılmaktadır. “*Sultan*” ile aynı kökten gelen çeşitli kelimeler de vardır. Mesela, çoğulu “*silât*” olan “*selîṭ*”, ortasında yumrusu olmayan düz demir demektir. Yine çoğulu “*sileṭ*” ve “*silât*”/سِلَاطٌ و سَلِيطٌ olarak kullanılan “*silṭa*”/سِلْطَةٌ kelimesi, ince ve uzun ok anlamında olan bir isimdir.¹³³ Anlamı üzerinde durmaya çalıştığımız bu ayette geçen bu kelimeler, insanın gökyüzüne gitmesinin mümkün olabileceği kanaatini vermektedirler.

Ayrıca bu ayette, yerin derinliklerine de işaret edilmektedir. Bir bakıma burada insanlar bu konuda düşünmeye, araştırmalarda bulunmaya davet edilmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (sav) de yerin derinlikleri hakkında bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Kesin olarak biliniz ki, denizin altı ateştir ve ateşin altı da denizdir.”¹³⁴ Bu hadisin, yanardağlar hakkında bazı işaretlerde bulunduğu, akla gelmektedir.

Burada yer verdiğimiz İnşikak sûresinin ayetleri ise, tamamen sema/gökyüzü ile ilgilidirler. Bu ayetlerde semada cereyan eden ve edecek olan hadiselerden bahsetmektedir. Ayetlerde önce şafağın sonra gece ve gecenin karanlığı ile örtüp kapsamına aldığı her şeyin ve ondan sonra da ayın hakkı için yemin edilmektedir.¹³⁵ Bu yeminlerin cevabı olan ayette de, “siz” yani insanlar “*gerçekten tabakadan tabakaya bineceksiniz*” denilmektedir. Bu ifadeler, insanlara bazı mesajları vermektedir. Bu ayetlerin daha iyi anlaşılması için “*izâ*”, “*itteseka*” ve “*leterkebünne*” kelimelerinin manası üzerinde durmakta fayda vardır.

¹³¹ Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 3/514 vd.; Luvis Maluf el-Yesûvî, *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1986), 824.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/105 vd.; Luvis, *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*, 638.

¹³³ Luis Ma'luf, *el-Muncid* (Beyrut: el-Mektebetu's-Şerkiyye, 1973), 344; Ahed Âyid vd., *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî (Lârus)*, (Kahire:el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Sekafe), tsz, 635.

¹³⁴ Ebû Dâvuûd, Cihâd, 9.

¹³⁵ et-Taberî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/119; Aydın, Kur'an'ı Anlamak, 286.

“*İzâ*” kelimesi, bir şart edatıdır. Şart edatlarının anası durumunda olan “*in*”, ihtimal manasını ifade etmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu edat, şart fiiline gelecekte olabilir manasını kazandırmaktadır.¹³⁶ Şart edatı olan “*izâ*” ise, kendisinden sonra gelen şart ve cevap cümlelerinin manasını daima maziden muzariye çevirdiği gibi, şart yönünden de ihtimal değil, kesinlik ifade etmektedir.¹³⁷ Şart edatı olan “*in*” ile kullanılan şart cümlelerinde anlatılan olay, gelecekte hem gerçekleşebilir hem de gerçekleşmeyebilir. Onun için her iki durum da mümkündür. Şart edatı olan “*izâ*” ile kullanılan şart cümlelerinin meydana gelmesi ise, şüphe ve ihtimali kabul etmez ve gelecekte mutlaka gerçekleşecek demektir. Anlamı üzerinde durduğumuz bu ayetlerde de şart edatı olan “*izâ*” kullanılmaktadır ve ay müsait olunca, tabaka tabaka bineceksiniz, anlamı ortaya çıkmaktadır. Burada “*izâ*” edatı kullanıldığı için, ayın müsait olmamasının ve insanların gökyüzüne tabaka tabaka gitmemesinin ihtimali yoktur. Çünkü şart edatı olan “*izâ*”, bunun gelecekte mutlaka gerçekleşeceğini anlatmaktadır. “*İtteseka*”/اَتَسَقُ kelimesine ise, “*veseke-yesiku*” وَسَقُ / يَسَقُ fiilinden türemiş iftiâl babından mazi fiildir. Bu kelime, muntazam olmak, toplanıp düzene girmek, ayın bütün ve düzgün olması, dolunay anlamlarını ifade etmektedir.¹³⁸

Burada geçen “*Leterkebünne*” kelimesine gelince, anlamını izah ettiğimiz şart edatı olan “*izâ*”nın cevabı durumundadır. Bu kelimedeki “*lam*” ve şeddeli “*nun*” harfleri, tekit için olup manayı kuvvetlendirmektedirler. Aynı zamanda bu kelime, “*rekibe-yerkebu*” fiilinden türemiştir ve muzari fiilinin cemi muhatap sigasıdır.¹³⁹ Anlam yönünden, “*mutlaka ve muhakkak bineceksiniz*” demektir. Binme fiili, maddelerde hakikat ve manalarda mecaz olarak kullanılmaktadır. Ay da bir madde olduğuna göre, bu ayetteki binme kelimesinin ifadesi mecaz değil, hakikattir.¹⁴⁰

6 – Molla Ali Turgay, aşağıda görüldüğü gibi Tîn sûresini dirayet yoluyla tefsir etmiştir:

¹³⁶ ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 50; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, 4/ 215; el-Cami, *el-Fevâid*, 417.

¹³⁷ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/128; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, 4/200. İza ile ilgili geniş bilgi için bk. Ebu Bişr Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, şerh ve tahkik: Abdusselam Muhammed Harun (Mısır: 1988), 1/432; el-İsfahânî, *l-Mufredât*, 16; Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Haydare el-Yemeni, *Keşfu'l-Muşkil fi'n-Nahv*, thk. Hadi Atiyye Matar (Bağdat: Dâru'l-İmâr, 1984), 1/606.

¹³⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, 821.

¹³⁹ Abdullah b. Huseyn b. Abdillâh el-Ukberi, *İmlâu mâ Menne bihi'r-Rahmanu min Vucuhi'l-İ'rab ve'l-Kiraati fî Cemii'l-Kur'an* (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1961), 284; Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'an'il-Kerim ve Beyânüh* (Humus: Daru'l-İrşâd li's-Şuûni'l-Câmiyye, 1988), 10/425.

¹⁴⁰ Turgay, *Arap Dili Belagati ve Kur'an* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2015), 114 vd.

وَالَّذِينَ وَالَّذِينَ (1) وَطُورِ سِينِينَ (2) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (3) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (4) ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (5) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (6) فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ (7) أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ (8)

“İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin, güvenli beldeye ant olsun k Biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra da onu, aşağıların aşağısına düşürdük. İman edip dürüst yaşayanlar, bu aşağılananların dışındadır. Onlar için kesintisi olmayan bir ödül olacaktır. Bütün bunlara rağmen, senin hesap gününü inkâr etmene sebep olan şey nedir? Allah, hükmedenlerin en büyük hâkimi değil midir?”¹⁴¹

Ğursî, bu sûre için dirayet yoluyla şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “İnsanlar için faydaları çok olması nedeniyle Yüce Allah bu surede incire ve zeytine yemin etmektedir. Ayrıca Yüce Allah, üzerinde Musa peygamberle mükâlemede bulunmuş olduğu mübarek Tûr-i Sînâ Dağı ve hem İslam döneminde hem de İslam’dan önce emin kılınan, insanların kendisinde emniyet içerisinde yaşadıkları emin belde Mekke ile de yemin etmektedir. Bütün bu yeminlerin cevabı şöyledir: Muhakkak ki biz insanı çok güzel bir surette ve mutedil bir boyda yaratmış bulunuyoruz. İnsanın boyu posu, adaleleri, ilmi, anlayışı, akıllı, hak ile batılı birbirinden ayırması ve konuşması, mükemmel bir şekildedir. Yüce Allah, insanı daha sonra ihtiyarlığa, zayıflığa ve cehennem ateşine döndürdüğünü söylemektedir. Ancak iman eden ve iyi amel işleyenler için kesintiye uğramayan ebedi bir sevap vardır. İşte o mükâfat da cennettir. Ey insan! Gördüğün bunca delillerden sonra senin dini inkâr etmene sebep olan nedir? Yüce Allah hükmedenlerin en büyük hâkimi değil midir? Evet! Yüce Allah’ın adaleti, hükmü, insanlar arası muamele ve hareketlerde, tüm insanların adaletinden daha çok ve daha büyüktür.”¹⁴²

Ğursî, bu sûrenin ayetleri hakkında böyle bir dirayet tefsirinde bulunmuştur. Çeşitli tefsir kaynaklarında bu surenin tefsiri ile ilgili bu ve benzeri açıklamalar yer almaktadır.

Bu surede insanların yaratılıştaki güzellikleri, “takvîm”/تَقْوِيم kelimesi ile ifade edilmektedir. “Takvîm” kelimesi, sözcük olarak eğriyi doğrultma, düzeltme, kesme, yoluna koyma, biçim verme, tanzim ve tertip etme ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.¹⁴³ İlmi

¹⁴¹ et-Tin 95/1-8.

¹⁴² Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/637.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 12/499; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi yayınları, 2007), 1028.

kaynaklarda yer alan bu ve benzeri tanımlardan anlaşıldığına göre insan, hem beden hem de ruh yapısı yönünden en güzel biçimde yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde haber verildiği gibi insanlar, manevi yöndeki üstünlükleri ile kâinattaki varlıkları sevk ve idare etmektedirler. Ayrıca insanlar, Allah'ın kendilerine verdiği yetenekler sayesinde dünyadaki tüm varlıklardan yararlanmaktadırlar. İnsan olmanın bilincinde olan, insani görevlerini hak ve adalet ölçüleri dâhilinde yerine getiren, genel olarak ona göre hareket eden kişiler, Allah'ın yaratmış olduğu varlıklar arasında en üstün dereceye ulaşmakta ve hatta meleklerden daha üstün olmaktadır.¹⁴⁴ Yine bu surede, insanların “*esfel-i safilin*”e, yani aşağıların en aşağısına döndürülmeleri söz konusudur. Fiziki yönden “*aşağuların en aşağısı*”, insanın yaşlanması ve hayatın onun için çekilmez hale gelmesi anlamındadır. Manevi yönden ise, “*aşağuların en aşağısı*”, insanların temiz İslam ahlâkını kaybetmeleri, kötü yollara düşmeleri, hak ve adaletten ayrılmaları, insan haklarına riayet etmemeleri ve benzeri yanlış hareketleri nedeniyle değer kaybetmeleridir. Onların bu kötü halleri, cezayı hak etmelerine sebep olmaktadır. Hatta böyle insanlar, hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşmektedirler.¹⁴⁵ Tefsircilerin çoğunun kanaatine göre “*aşağuların en aşağısı*”, insanların haktan ayrılıp insani değerleri kaybetmeleri neticesinde düştükleri manevi aşağılıktır.¹⁴⁶

Ğursî, bu konuda tefsir kaynaklarında yer alan bilgilerin sadece bazılarını ele almış, manevi cephesinden bahsetmemiştir.

7 – Kur'an-ı Kerim'in 108. suresi Kevser sûresinin ilk ayeti olan :

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

“Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.”¹⁴⁷

cümlesinde geçen “kevser” kelimesi müfessirler tarafından farklı yorumlanmıştır. Said b. Cübeyr (ö. 95/713), Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) görüşüne dayanarak bu ayette geçen “kevser”in, cennetteki bir nehir olduğunu söylemiştir. Ebû'l-Aliye (ö. 90/709) de bunun, cennetteki bir nehir olduğunu söylemiştir. Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh (ö.

¹⁴⁴ İnsanın yaratılışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/498; Yahya b. Ziyad el-Ferâ', *Meâni'l-Kur'ân*, (Mısır: Dâru'l Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Terceme), tsz 3/276; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/77; Seyyid Kutup, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tsz.), 8/192

¹⁴⁵ el-Maverdî, *en-Nuke*, 6/302; Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1955), 2/310.

¹⁴⁶ bk. el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/78; Kutup, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/610; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı* (İstanbul: İşaret yayımları, 1999), 3/1284.

¹⁴⁷ el-Kevser 108/1.

18/639) de Hz. Aişe'nin (ö. 95/678) aynı görüşte olduğunu söylemiştir. İkrime (ö. 107/725), bu ayette geçen "kevser" in, peygamberlik ve İslâm olduğunu ileri sürmüştür. Mücâhid (ö. 103/721) ise bunun, dünya ve ahiretin hayrı olduğunu söylemiştir. Yine Said b. Cübeyr (ö. 95/713), başka bir rivayette tekrar Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) görüşüne dayanarak bu ayette geçen "kevser" kelimesi ile çok hayrın kastedildiğini söylemiştir.¹⁴⁸ Bu rivayetlerden, Said b. Cübeyr'in (ö. 95/713), çoğunlukla Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) görüşlerine itibar ederek ona tabi olduğunu öğrenmekteyiz. Ğursî tefsirinde "kevser" kelimesini tefsir ederken, sanki bu görüşlerin hepsini bir araya getirip beraber zikretmiştir.¹⁴⁹

2.2.5.1. Fıkîhî Yorumları

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'i insanlara göndermekle onlara en doğru yolu göstermiştir.¹⁵⁰ Kur'an-ı Kerim, insanların hem Allah'a hem de birbirlerine karşı olan görevlerini öğreterek onlara dünya ve ahiretin huzur, saadet ve mutluluğunun yolunu göstermiştir.¹⁵¹ Kur'an-ı Kerim'in muhtevasına baktığımız zaman, genel olarak itikat, ahlâk ve amel üzerinde durduğuna şahit olmaktadır.¹⁵² Kur'an-ı Kerim'in özeti durumundaki Fatiha sûresinde de bu üç konu özet halinde anlatılmaktadır.

İnsan, her şeyden önce sağlam bir itikada sahip olmalıdır. Allah'ın varlığına, birliğine ve egemenliğine dayanan tevhid inancı, Âdem peygamberden bu yana devam eden değişmez bir itikad nizamıdır. Böyle temiz ve samimi bir itikada sahip olan insan, güzel bir ahlâka da sahip olur. Güzel ahlâk, sağlam inancın sonucudur. İnsanın itikadı ne kadar sağlam olursa, ahlâkı da o derece iyi olur. Sağlam itikad ve güzel ahlâk, insanı iyi amellere sevk etmektedir. Kur'an ve sünnet ölçülerine göre iyi amel, Allah'a karşı ibadet ve insanlarla muamelede dürüstlük olmak üzere iki kısım halinde değerlendirilir. Allah'a karşı ibadet ve insanlarla olan her türlü hukuki muamelat, fıkîh ilmini oluşturmaktadır. Fıkîh ilmi, Kur'an-ı Kerim'in amelle ilgili hükümlerinden doğmuştur. Ona göre fıkîhî tefsir, Kur'an-ı Kerim'in amelle yani ibadet ve muamelatla meşgul olan tefsir türüdür. Fıkîhî tefsir dediğimiz zaman, hem ibadeti hem de muamelatı içine alan bir bütün olarak değerlendiriyoruz. Âlimler, fıkîhî tefsiri insanın leh ve

¹⁴⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, 30/ 414 vd; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/557 vd.

¹⁴⁹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/643 vd.

¹⁵⁰ el-İsrâ 17/9.

¹⁵¹ Alu İmrân 3/148; Yûnus 10/62-64.

¹⁵² Muhammed el-Hudârî, *Târihu't-Teşrîi'l-İslâmî* (Kahire: 1960), 17 vd.

aleyhine olan ayetlerin tefsiri olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵³ İbadet ve muamelat/hukukla ilgili tüm ayetler, fıkhi tefsirin konusuna girmektedir. Fıkhi tefsirin gayesi, bu konularla ilgili ayetlerin açıklamasını yaparak hükümlerini açığa çıkarmaktır. Bugüne kadar fıkhi tefsir, diğer bir ifade ile ahkâm tefsirleri alanında çeşitli eserler yazılmıştır. Haliyle Molla Ali Turgay da tefsirinde, fıkıh ve muamelatla ilgili ayetler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Aşağıda bu örneklerden bazılarına yer verilecektir.

1 – Ğursî, Tefsirinde aşağıda yer verdiğimiz Kevser sûresini tefsir etmiştir:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (1) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (2) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (3)

“Muhakkak ki biz, sana Kevser’i verdik. Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.”¹⁵⁴

Ğursî, bu surede geçen “venhar” kelimesini kurban kes anlamında yorumlamıştır.¹⁵⁵ Ancak âlimler “venhar” kelimesini çeşitli anlamlarda yorumlamışlardır. Bir görüşe göre bu kelime kurban kesme anlamındadır.¹⁵⁶ Sadece Hanefî mezhebi mensupları bu görüşü benimsemişler ve dolayısıyla Hanefî mezhebine göre kurban kesmek vacip olarak kabul edilmiştir. Onun dışındaki tüm âlimler, “venhar” kelimesini kurban kesme anlamında yorumlamamışlardır.

Özellikle Hz. Ali’nin bu kelime hakkında çeşitli yorumları olmuştur. Bazı rivayetlere göre Hz. Ali “nahr” kelimesini, namazda sağ eli, sol elin bileği üzerine koyup iki eli göğüs hizasında tutmak, diye tefsir etmiştir.¹⁵⁷ Başka bir rivayete göre yine Hz. Ali’nin “nahr” kelimesini, namazda tekbir getirirken iki eli göğüs hizasına kaldırmak, diye yorumlamış olduğu haber verilmektedir.¹⁵⁸ Nitekim “nahr” kelimesi bir anlamda göğsün üst kısmı, gerdanlık yeri olan boyun çukuru anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁹ Bazı fıkıh âlimleri, Hz. Ali’nin bu konudaki

¹⁵³ Molla Hüsrev Muhammed b. Firâmûz b. Ali (ö. 885/1480), “*Mir’âtü’l-uşûl fî şerhi Mirkâti’l-vüşûl*” (İstanbul:1983), 1/15 vd.; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Vesûl fî Usûli’l-Fıkhi’l-İslâmî* (Dımaşk: 1966), 15; Abdolvahhab b. Muhammed Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, trc. Hüseyin Atay (Ankara: 1970), 50; Abdulkadir Şener, *Kıyas, İstihsan İstislah* (Ankara: 1974), 19; Mevlüt Güngör, *Fıkhi Tefsir Hareketi*, (İstanbul: Kur’an Kitaplığı, 1996), 47 vd.

¹⁵⁴ el-Kevser 108/1, 2.

¹⁵⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/644.

¹⁵⁶ el-Mâverîdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 6/354 vd.; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş tefsiri*, 11/127.

¹⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, 30/422; en-Nisâbü’rî, *el-Mustedrek ala’s-Sahihayn*, 2/537;

İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 4/558; es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mansûr fî’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, 6/402.

¹⁵⁸ el-Maverîdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûnu*, 6/355; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 4/559.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/594.

yorumlarına dayanarak “*venhar*” kelimesini, namaza başlarken, rükû ve secdeye varırken elleri boğaz düzeyine kaldırmak anlamında kabul etmişlerdir.¹⁶⁰

Hanefî mezhebi mensuplarının dışındaki âlimler, “*Venhar*” kelimesini kurban kesme anlamında yorumlamamışlar ve onlar kurban kesmeyi, Hz. Muhammed’in (sav.) konu ile ilgili hadislerine¹⁶¹ dayanarak sünnet olarak kabul etmişlerdir. Genelde âlimler, Hz. Ali’nin bu kelime hakkındaki yorumlarını benimsemişler, onu kurban kes anlamında yorumlamamışlar ve dolayısıyla kurban kesmeyi sünnet olarak kabul etmişlerdir.¹⁶²

2 – Ğursî tefsirinde,

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ

“Ona, temizlenip-arınmış olanlardan başkası dokunamaz”¹⁶³ ayetini, ancak abdestli olanların Kur’an-ı Kerim’e dokunabilecekleri anlamında yorumlamıştır.¹⁶⁴

Ancak burada geçen “ona” zamiri, iki anlamda yorumlanmıştır. Bazı âlimler, bu zamirin, Levh-i Mahfuz’daki Kur’ân anlamında olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre, Levh-i Mahfuz’daki Kur’ân’a ancak temiz melekler dokunabilirler veya ancak Allah’ın seçtiği melekler, onu yine Allah’ın seçtiği peygambere indirmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, bu zamiri elimizdeki Mushaf anlamında kabul etmişlerdir. Ancak bunu da altı farklı anlamda yorumlamaktadırlar:

- 1 – Kur’ân’a, ancak şirkten temiz olanlar dokunur.
- 2 – Kur’ân’a, ancak günah ve hatalardan temiz olan kişiler dokunur.
- 3 – Kur’ân’a, ancak hadesten ve necasetten temiz olanlar dokunur.
- 4 – Kur’ân’ın faydasının tadına, ancak Kur’ân’a iman edenler ulaşabilir.
- 5 – Kur’ân’ın sevabına, ancak müminler ulaşır.

¹⁶⁰ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: tsz.), 9/205.

¹⁶¹ İbn Mâce, Edâhî, 3; en-Nisâbü’rî, *el-Mustedrek ala’s-Sahihayn*, 2/389.

¹⁶² el-Ferrâ, *Maâni’l-Kurân*, 3/296; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 30/129 vd.; el-Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/150 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azim*, 4/558 vd.; es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mansûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, 6/401 vd.; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 30/447; Tabatabâî, *el Mîzân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 20/371.

¹⁶³ el-Vâkıa 56/79.

¹⁶⁴ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/561.

6 – Kur’ân’a, ancak müminler dokunabilir.¹⁶⁵

Tefsir âlimlerinin çoğunluğu, burada söz konusu olan temiz kişilerin, melekler olduğu kanaatindedirler. Ancak genelde mezhep âlimlerinin ekseriyeti, bazı hadisleri de delil olarak göstermek suretiyle kutsallığı nedeniyle Kur’an-ı Kerim’e ancak abdestli iken dokunulabileceğini savunmuşlardır. İmam Malik (ö. 845/1442) gibi bazı âlimler ise, diğer mezhep imamlarına muhalefet ederek eğitim ve öğretim nedeniyle bu konuda farklı mütalaalarda bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de bu kelimeyi meleklerle ilgili yorumlamış ve abdestle alakasının olmadığını savunmuştur.¹⁶⁶

3 – Ğursî, abdest le ilgili bir ayetin fıkhi yönü hakkında açıklamalarda bulunmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيَنبِئَكُمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey İnananlar! Namaz kılmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız. Başlarınızı mesh ediniz ve her iki topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı da yıkayın. Eğer cünüpseniz, temizlenin. Hasta yahut yolcu iseniz veya ayakyolundan/tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlara dokunmuşsanız ve su bulamazsanız, temiz bir toprağa teyemmüm ediniz. Yüzlerinizi ve ellerinizi onunla mesh ediniz. Allah size zorluk çıkarmak istemez. Allah sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”¹⁶⁷

Ğursî bu ayette iki fıkhi mesele üzerinde durmuştur. Birincisi, *başlarınızı mesh ediniz ve her iki topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı da yıkayın*” cümlesinde ayakları yıkama konusunda ihtilaf vardır. Turgay, abdest alırken, ayakların mesh edilmesinin farz olduğunu söylemiştir. İkincisi ise, “*kadınlara dokunma*” meselesidir. Ğursî, buradaki dokunmaktan gayenin, kadınların derisine/cildine dokunmak olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁸

Fıkıh konusu ile ilgili bu iki mesele hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Birincisi, “Ey İnananlar! Namaz kılmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız.

¹⁶⁵ el-Maverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 5/464.

¹⁶⁶ et-Taberî, *Câmiu'b-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, 17/266 vd.; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri*, 9/233 vd.

¹⁶⁷ el-Mâide 5/6.

¹⁶⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/98.

Başlarınızı mesh ediniz ve her iki topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı da yıkayın” cümlesi, çoğunlukla bu şekilde tercüme edilmekte, el, yüz ve ayakların yıkanması, başın mesh edilmesi anlatılmaktadır. Bu ayet, Sünni mezheplerde genel olarak bu şekilde kabul edilmektedir. Ayette geçen “*ercul*” kelimesi ayaklar demektir. Bu kelime “*ercule*” şeklinde fethalı okunsa, ayakların yıkanması ve “*erculi*” şeklinde kesralı okunsa, ayakların mesh edilmesi anlamını ifade etmektedir. Kıraati aşere âlimlerinin çoğunluğuna göre bu kelime, ayakların meshi anlamında “*erculi*” şeklinde kesralı okunmuştur. Özellikle Caferi mezhebine göre bu görüş benimsenmiş ve abdestte ayakların mesh edilmesi farz olarak kabul edilmiştir. Sahabe ve tabiin âlimlerinden de çok kişi bu görüşü benimsemişlerdir. Sünni âlimlerinin ekseriyeti ise, ayakların yıkanmasını farz kabul etmişler ve bu anlamı ifade eden kıraati benimsemişlerdir. Bu görüşü benimseyenler konuyu daha çok hadislerle kuvvetlendirmeye çalışmışlardır.¹⁶⁹

İkinci mesele ise, “*kadınlara dokunma*” meselesidir. Ğursî bunu, adamın cildinin/derisinin kadının cildine dokunması diye tefsir etmiştir. Âlimler bu konuda da farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir. “*Lems*” kelimesi tefsir kaynaklarında hakiki manası olan dokunmak ve kinaye üslubuyla cinsel temas anlamında kullanılmaktadır. Şafii mezhebine göre hakiki manada kabul edilmekte ve ciltlerin birbirlerine değmesiyle abdestin bozulduğu hükmü verilmektedir. Hanefî mezhebine göre ise kinayeli , kullanım olan cinsel temas anlamında kabul edilmekte ve ancak cinsel temasla abdestin bozulduğu hükmü verilmektedir.¹⁷⁰ Ğursî, söz konusu ayeti Şafii’nin görüşünü tercih ederek tefsir etmiştir. Tefsir kaynaklarından ziyade fıkıh kitaplarında bu konu üzerinde durulmuştur. Kısacası Şafii mezhebine göre erkek ile nikâhı düşen kadının ciltlerinin birbirine değmesi ile abdest bozulmaktadır. Hanefî mezhebine göre “*lems*” kelimesinden gaye cinsi temastır, ancak cinsi temasla abdest bozulmaktadır. Hanbeli ve Maliki mezheplerine göre bu durumda ancak erkek ve kadının şehvetle birbirlerine teması sonucunda abdest bozulmaktadır.¹⁷¹

4 – Ğursî, yeminle ilgili olan aşağıdaki ayeti ele almış ve ayeti fıkhi yönden tefsir etmiştir:

¹⁶⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. et-Taberî, *Câmiu’b-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, 6/149 vd.; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, 4/190 vd.; Rıza, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, (Tefsiru’l-Menâr), 6/188 vd.; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/1584 vd.; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş tefsiri*, 2/474 vd.; Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’an Tefsiri*, 2/19 vd.

¹⁷⁰ Rıza, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, (Tefsiru’l-Menâr), 4/211; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş tefsiri*, 2/483.

¹⁷¹ Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *Kitabu’l-fikhi Ala’l-Mezâhibi’l-Erbaa* (Kahire: el-Mektebetu’t-Ticâriyyeti’l-Kubrâ, tsz.), 1/82 vd.; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2002), 152.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفُ نَهْرٍ مِنْ زَهْرٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yeminlerinizin keffareti budur. Yemin ettiğinizde yeminlerinizi tutun. Şükredesiniz diye Allah size böylece ayetlerini açıklıyor.”¹⁷²

Ğursî bu ayetin tefsirini yaparken, başta bu ayette bildirildiği gibi insanın lağv yeminlerinden dolayı sorumlu olmadığını, fakat bilerek yaptığı münakide yeminlerinden sorumlu olduğunu kaydetmiştir. Ona göre insan, sorumlu olduğu yemini bozduğu zaman onun kefareti vermesi gerekir. Yemini bozmanın kefareti de on fakirin her birine ne iyi nede kötü, orta haldeki zahireden birer avuç vermek veya onları giydirmek yahut da bir köleyi azat etmektir. Bunları yerine getirmeye gücü yetmeyenler ise, bozmuş oldukları yeminin kefareti olarak üç gün oruç tutacaklardır. Bunlar, yemini bozmanın kefaretidir. Bu şekilde Yeminlerin korunması gerekir.¹⁷³

Ğursî bu yemin ayetini tefsir ederken, fıkıh konusunun kapsamında yer alan yemin hakkında bu kısa yoruma yer vermiştir. Aslında yemin hakkında geniş bilgi vermek gerekir. Çünkü yemin, insanın sosyal hayatında yer alan önemli bir konudur. Ğursî gibi Kürtçe bir tefsir yazan Molla Muhammed Şirîn Kurî ve Molla Yahya Nîkalî de tefsirlerinde bu ayetin izahı üzerinde durmuşlar. Bu tefsirlerde de söz konusu ayet, aşağı yukarı Ğursî'nin yaptığı şekilde tefsir edilmiştir. Ancak bu tefsirlerdeki açıklamalar biraz daha geniştir ve üç günlük orucun art arda veya ayrı günlerde de tutulabileceği anlatılmıştır.¹⁷⁴

Kelime olarak yemin, güç, kuvvet, bereket, sağ taraf, sağ el, ant, kase ve benzeri anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak yemin ise, kişinin herhangi bir işi yapma veya yapmama konusunda Allah'ın adını şahit göstererek iddiasını kuvvetlendirmesidir. Arap dilinde yemin, kase ve hıf kelimeleri, ant içme anlamında kullanılmaktadırlar.¹⁷⁵

¹⁷² el-Mâide 5/89.

¹⁷³ Turgay, Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê, 1/110.

¹⁷⁴ Muhammed Şirîn Keskin, Tefsîra Şirîn bi Ezmanê Kurdî, tsh.: Zeynûlabidin Amedî (Diyarbakır: Söz-Seyda Kitapevi, 2008), 1/204 vd.

¹⁷⁵ Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, Bedâ-yiu's-Sanayi fî Tertîbi's-Şerâyi (Mısır-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 3/2; bk. Şükrü Aydın, Kur'an'daki Yeminlerde (Aksâmû'l-Kur'an) Çeviri / Anlama Problemi ve

Kur'an-ı Kerimde Allah'ın yaptığı yemin ve insanların yaptığı yeminden bahsedilmektedir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde bazen kendi adına, bazen peygamberlere, Kur'an-ı Kerim'e, meleklere, kıyamet gününe, yeryüzündeki belli yerlerine, gökyüzüne, aya, güneşe, yıldızlara, asra, geceye, gündüze ve benzeri şeylere yemin etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de 114 sure vardır. Bunların 17 tanesinin başında yemin ifadesi bulunmaktadır. Yüce Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de yaptığı yeminlerin çeşitli hikmetleri vardır. Allah yemin etmekle Kur'an-ı Kerim'de yer verdiği hükümlerini teyit etmekte, anlattığı şeylerin manalarını kuvvet katmaktadır. İslâm'dan önce Araplar arasında sosyal hayatta yeminin önemli bir yeri ve rolü vardı. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'i Hz. Muhammed'e (sav.) gönderdiği zaman Araplara onların üslubuyla hitap etmiştir. Ayrıca Yüce Allah, yemin ettiği şeylerin adını zikretmek suretiyle onların önemine işaret etmektedir. Bu şekilde yemin edilen şeyler, iftihar vesilesi kılınmakta, onların değerlerinin yüceliğine işaret edilmektedir.¹⁷⁶

İnsanların yaptıkları yemin ise, Allah'ın adı ile yapılan yemindir. Nitekim Hz. Muhammed (sav.) Allah'ın adından başka şeylerle yemin etmeyi yasaklamış¹⁷⁷ ve "Allah sizi babalarınızın adıyla yemin etmekten nehiy etmektedir. Yemin edecekseniz, Allah'ın adıyla yemin edin yahut da susun" demiştir.¹⁷⁸ Fıkıh açısından da yemin, Allah'ın adı ile olur. İslam dini açısından Allah'ın isim ve sıfatlarından başka şeylerle yemin etmek, doğru değildir.¹⁷⁹

Burada yer verdiğimiz ayette iki çeşit yeminden bahsedilmektedir. Bunlar da yemini lağv ve yemini münakidedir. Yemini lağv, insanın yemin etmeye niyeti olmadığı halde farkında olmadan, rastgele yemin etmesidir. Bu tür yeminden dolayı herhangi bir sorumluluk yoktur ve herhangi bir kefareti de gerektirmez. Yemini mün'akide ise, insanın bilerek kendi iradesi ile bile bile yaptığı yemindir. Bilerek yemin eden kişinin, yeminini bozmaması gerekmektedir. Hz. Muhammed'in (sav.) haber verdiği gibi, şayet bu tür yemini bozmak, bozmamaktan daha hayırlı ise, onu bozmak ve kefareti vermek gerekir.¹⁸⁰ İnsanın bilerek hür iradesiyle yapmış olduğu yemini bozması, kefareti gerektirmektedir. Kefaret ise, ayette haber verildiği gibi on fakiri doyurmak, onlara birer fitre miktarı yardımda bulunmak veya onları giydirmek yahut da bir köle azad etmektir. Yeminin bozan kişi, bunlardan herhangi birini yerine getirme imkânına

Alternatif Muhammed Esed Çevirisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (2016), 914-916.

¹⁷⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/119; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 168 vd; bk. Aydın, Kur'an'daki Yeminlerde (Aksâmu'l-Kur'an) Çeviri / Anlama Problemi ve Alternatif Muhammed Esed Çevirisi, 917-918.

¹⁷⁷ Tirmizî, Nüzûr, 8, hadis no:1535.

¹⁷⁸ Tirmizî, Nüzûr, 8, (hadis no:1534); İbn Hanbel, 2/7.

¹⁷⁹ Halil Güneç, *el-mevsûatu'l-Fıkhiyye*, (İstanbul: Dâru Sehâ, 1992), 2/533.

¹⁸⁰ Nesâî, Eymân, 41; Ebû Dâvûd, Eymân, 12.

sahip değilse, yeminin kefareti olarak üç gün oruç tutacaktır. Âlimler, tutulacak üç günlük orucun art arda veya farklı günlerde tutulması hakkında farklı görüş belirtmişlerdir.¹⁸¹

Bu ayette geçmediği halde, Hz. Muhammed'in (sav.) haber verdiği üçüncü bir yemin çeşidi vardır. O da yalan yere yapılan yemini ğamustur. Yalan yere yapılan yemin, Allah'a şirk koşmakla beraber anılan büyük günahlardandır.¹⁸² Bu tür yeminlerin kefareti yoktur ve ondan tövbe etmek icap etmektedir. Gelişi güzel yemin etmemek gerekir ve ayette işaret edildiği gibi, yemin edince de yaptığı yemini muhafaza etmek icap etmektedir.

2.2.5.2. Edebî Yorumları

Kur'an-ı Kerim tefsirinin filolojik ve edebi yönü de vardır. Bu bağlamda Molla Ali Turgay, tefsirinde ağırlıklı olarak ayetlerdeki kelime ve cümle yapıları üzerinde durmuştur. O, medrese eğitimini aldığı ve uzun süre bu konuda talebe eğittiği için, Arap diline vakıftı. Hemen hemen her ayeti açıkladığında, o ayetteki kelimeler üzerinde durmuştur. Ayrıca o, sürekli vaaz ettiği için, tefsirini de vaaz üslubu ile yazmıştır. Sık sık ayetlerde verilen mesajları kayda geçmiş ve okuyucuların istifadesine sunmuştur. Buraya kadar onun çeşitli tefsir örnekleri üzerinde duruldu. Çalışmamızın bu kısmında ise, onun tefsirindeki dil konuları üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, her alanda olduğu gibi dil ve edebiyat yönünden de üstün bir mucize özelliğine sahiptir. "Peygamberlere verilen mucizeler, genellikle her peygamberin kendi zamanında en çok gelişmiş olan sahada gerçekleşmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed (sav.), Arap kavminin fesahat ve belagat yönünden en yüksek mertebeye ulaştığı bir devirde görevlendirilmiştir. Bu durumda, hiç şüphesiz onun için en büyük mucize bu sahadaki bir mucize olacaktı. Nitekim Hz. Muhammed'e (sav.) belagat ve fesahatin eşsiz bir timsali olan Kur'an-ı Kerim gönderilmiş. Böylece kendisine, hiç kimse tarafından benzeri getirilmeyecek ve kıyamete kadar geçerliliğini koruyacak bir mucize verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in mucizeliği, Onun her alandaki üstünlüğünde tecelli etmekle birlikte, en başta onun dil yönündeki belagat ve fesahatindeki üstünlüğüdür. Kur'an'ın bu üstünlüğü, Arap diline vâkıf, inanan-inanmayan herkes tarafından takdir ve itiraf edilmiştir."¹⁸³

¹⁸¹ et-Taberî, *Câmiu'b-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, 7/18 vd.; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/89 vd.; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri*, 3/52 vd.

¹⁸² Buhârî, Eymân, 16, 18; Müslim, İmân, 220; Ebû Dâvûd, Eymân, 1, (hadis no:3242, 3243), Tirmizî, Büyû', 42; İbn Mâce, Ahkâm, 7, İbn Hanbel, 1/379, 442; 5/211, 212.

¹⁸³ Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı* (Ankara: Elif Matbaası, 1989), 188.

İnsanlık tarihi boyunca her milletin yazılı ve sözlü edebiyatı vardır ve edebiyatları, onların sosyal yapısını yansıtmaktadır. Hatta her kişinin kendi ruh dünyasında kendisine has bir edebiyatı vardır. Bir çobanın kavalını çalarken söylediği maniler, onun ruh yapısını, sosyal hayatını ortaya koyduğu gibi, bir gencin sevdiği kız için yazdığı şiirler ve söylediği şarkılar da, o kişinin duygularını yansıtmaktadır. Dolayısı ile edebiyat, daha çok insanların ruh dünyasını ilgilendirmektedir. Çünkü edebiyat, onların tatlı ve acı duygularının söze ve kaleme yansıyan mahsulüdür. Edebiyat duygusu, insanların ruh dünyasında var olan tabii bir duygudur ve insanlıkla beraber başlamıştır.

Arap dili çok köklü bir geçmişe sahiptir. Arap edebiyatı, cahiliye dönemi, sadru'l-İslâm dönemi, Emeviler dönemi, Abbasiler dönemi, Osmanlılar dönemi ve yeni dönem Arap edebiyatı gibi dönemlere ayrılmaktadır. Bu dönemlerden her birinin kendine göre geniş kapasiteli özellikleri ve yetiştirdiği büyük edebiyatçıları vardır. Haliyle cahiliye dönemi, bütün bu dönemlerin bir nevi temeli sayılmaktadır. Bu dönemde şiir çok ileri bir düzeyde olmasına rağmen, nesir de o dönemde varlığını ortaya koymuştur. Cahiliye döneminin meşhur Muallaka şiirleri, edebiyat tarihinin önemli metinleridir. Bu şiirler, bugüne dek çeşitli dünya dillerine çevrilmişler ve onların edebiyatlarında etkili olmuştur. Bununla beraber cahiliye döneminin hatırı sayılır nesir parçaları da kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸⁴ Her şeyin kendine göre bir sebebi olduğu gibi, cahiliye dönemi Arapların şiirinin çok gelişmiş olmasının da çeşitli sebepleri vardır. Bilindiği gibi insanlar, bulundukları coğrafi yerlere ve iklimlere göre gelişirler. Araplar da havası temiz, seması parlak, etrafı dağlarla çevrili ıssız kumlu çöllerde yaşamaktadırlar. Buna göre zihinleri bu sema gibi saf, berrak ve temiz olmaktadır. Araplar eskiden beri güzel söz söylemeye çok önem vermektedirler. Bu nedenle ta cahiliye döneminde iki edebî yazı türü olan nazım ve nesir, onların arasında çok gelişmişti. Araplar, o zamanlar toplanıp bir araya geldikleri zaman, şiir ve edebî söz söyleme yarışmalarını düzenlerlerdi. Toplandıkları yerlere panayır diyorlardı. Ukaz panayırı, onların en önemli toplantı yeri idi. Halk tarafından beğenilen yedi şairin meşhur kasidelerini Kâbe duvarına asarlardı. Onların seçip astıkları bu şiirlere, muallaka şiirleri yani seçilip asılan şiirler denmektedir.¹⁸⁵ Araplar, o dönemlerde çocuklarının daha gülbüz, daha zeki yetişmeleri ve Arapçayı çok iyi öğrenmeleri için, onları küçük yaşta badiyedeki Araplara para karşılığında süt anneye veriyorlardı.¹⁸⁶ Çünkü badiyede yaşayan

¹⁸⁴ Şevki Dayf, *el-belâğatu Tavavvurun ve Tarihun* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1965), 9.

¹⁸⁵ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1969), 39 vd.

¹⁸⁶ Kadı Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbakri, *Tarihu'l-Hamis fi'Ahvali Enfesi Nefis* (Mısır: 1969), 1/251 vd; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi Mekke Devri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 55 vd.

Araplar başka toplumlara fazla karışmadıkları için dilleri bozulmuyordu. Dolayısıyla onlar, sade, arı, saf olan Arap dilini konuşuyorlardı. Ayrıca savaşlarda söylenen kahramanlık şiirleri, aşk ve şarap şiirleri, edebiyatlarının gelişmesinde etkili oluyordu. İşte Kur'an-ı Kerim, böyle edebi bir ortamda nazil oldu. Kur'an-ı Kerim nazil olduğu zaman, edebiyat Arapların ilgi alanının odağını teşkil ediyordu. Buna rağmen onlar, Kur'an-ı Kerim'in edebi üslubu karşısında susmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in edebi üslubu, onların edebiyatlarının çok üstünde bulunuyordu.¹⁸⁷ Mesela Hz. Ömer (ö. 23/644) Hz. Muhammed'i (sav.) öldürmeye giderken, Tâhâ suresini dinlemiş ve Müslüman olmuştu. Ayrıca Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/678) Hz. Muhammed'in (sav.) ağzından Tûr suresinin otuzbeşinci ayetini dinleyince etkisinde kalarak Müslüman olmuş ve "Bu ayeti duyduğum zaman, neredeyse kalbim yerinden fırlayacaktı" demiştir.¹⁸⁸

Edebiyat ve özellikle Arap edebiyatı hakkında çok şey söylenebilir. Burada sözü fazla uzatmamak için kısaca edebiyat ve edebî tanımı hakkında da bazı bilgiler verilecektir. Kelime olarak edebiyat, "edube-ye'dubu" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiil, "edebe-ye'dibu" şeklinde de okunmaktadır. "Edebe-ye'dibu" fiili, birini davet etmek, ziyafete çağırmak, ağırlamak, eğitmek, terbiye etmek ve benzeri anlamları ifade etmektedir. Bu fiilin "edube-ye'dubu" formu ise, terbiyeli, edepli, kültürlü, kibar, medeni, uygar ve nazik olmak gibi anlamları ifade etmektedir.¹⁸⁹ Edebiyatın ıstılah anlamı olayları, fikir, düşünce, duygu ve hayalleri dil ve yazı aracılığı ile estetik bir şekilde ifade etme sanatıdır. Edebiyat, düz yazı şeklinde olabildiği gibi, şiir şeklinde de ola bilir. Bu tür maharete sahip kişilere edip veya edebiyatçı denmektedir. Ayrıca bu ilim dalına da edebiyat denmektedir.¹⁹⁰ Edebiyatta felsefe olduğu gibi, felsefede de edebiyat vardır.¹⁹¹

İslam'ın gelişiyle Arap âleminde ve zamanla diğer İslam ülkelerinde edebiyat ve belagat alanında hızlı değişim ve gelişme yaşanmıştır. Buna göre yeni edebiyatın bizlere edep, dürüstlük, güzel davranışlar, hak ve adalet mefhumunu kazandırması gerekmektedir. Eskiden

¹⁸⁷ Bedruddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: 1957), 1/311 vd.; Abdurrahman Celaluddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), 2/234 vd.

¹⁸⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/123.

¹⁸⁹ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, tsz.), 20; Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 1/206; Luvis Maluf el-Yesûvî, *el-Muncid fî'l-Luğati ve'l-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1986), 5.

¹⁹⁰ Tahirul Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 40 vd.; Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 203.

¹⁹¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 281.

tamamıyla kopmadan, yeniye onun üzerinde daha verimli bir şekilde kurup geliştirmek gerekmektedir.¹⁹²

Edebiyat ile aynı anlamı ifade ettiği kabul edilen “edeb” kelimesi, “*edube-ye’dubu*” ve “*edebe-ye’dibu*” fiillerin ikisinin de mastarıdır. Ayrıca aynı kökten türemiş bir isimdir ve çoğulu “*âdâb*” şeklindedir. Bir isim olarak “*edeb*”, zarafet, usluluk, incelik, kibarlık, terbiye, söz ve hareketlerde güzel davranma, edebiyat, edep ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. Başkasından edep almak, başkasına edep vermek, edip olmak ve benzeri kavramlar, hep aynı kökten gelmektedir.¹⁹³

Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), et-*Ta’rifât* adlı eserinde, “Edep, insanı bütün hata türlerinden koruyan şeyi bilmekten ibarettir”¹⁹⁴ diyerek, edebe farklı ve geniş bir anlam kazandırmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), bir şiirinde Kur’an-ı Kerim’in ayet ayet edep olduğunu anlatmıştır.¹⁹⁵ Hz. Muhammed (sav.) edep kelimesi için şöyle söylemiştir: “Rabbim beni edeplendirdi. Ne güzel edeplendirdi!”¹⁹⁶ Hz. Muhammed’in (sav.) burada anlattığı edep, güzel ahlâk demektir.

Yeniçağda ise edep, genel ve özel olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Genel anlamda edep, edebiyat, felsefe, ilim ve benzeri alanların tümünde yazılan her türlü yazı demektir. Özel anlamda edep ise, edebiyat, nesir ve şiir ile ilgili okuyan ve dinleyenlerin ruh dünyasında oluşan güzel etki ve duygulardır.¹⁹⁷ İyi ahlâkı öğrettiği için edebiyata edep denmiştir.¹⁹⁸ Farsçada da “ferheng” kelimesi, edeb, edebiyat, ilim, edebi teknik alanındaki maharet ve marifet anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁹⁹ Türkçede edep için “erdem” kelimesi de kullanılmaktadır.²⁰⁰ Erdemli olmak, canavarlığa karşıt bir huydur. Bu huy, vahşi hayvanlarda değil, olgun ve kâmil insanlarda görülür. Erdemli olma huyu, insana sağlam karakter kazandırmaktadır. Hemen hemen tüm inançlarda, erdemli olma ahlâkı, ön planda

¹⁹² Reşâd Rüşdî, *Mâ Huve’l-Edebu* (Kahire: Mektebetu’l-Enclo, 1960), 12 vd.

¹⁹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 20; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/206; Luvis, *el-Muncid*, 5; Tahirul Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, 39.

¹⁹⁴ Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, et-*Ta’rifât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1990), 14.

¹⁹⁵ Tahirul Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, 39.

¹⁹⁶ Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Camii’s-Sağîr* (Mısır: Matbaatu Mustafa, 1938), 1/224, (hadis no: 310).

¹⁹⁷ Emil Yakub ve diğerleri, *Kâmusu’l-Mustalahati’l-Luğaviyye ve’l-Edebîyye* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987), 24 vd.

¹⁹⁸ Oya Adalı vd., *Büyük Larousse* (İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık, 1986), 7/3515.

¹⁹⁹ Gelâ Muhsin Sadri Afşâr ve diğerleri, *Ferhengi Zebânî Fârisi İmroz*, (Tahran: Muessesetu Neşr, 1369), 757; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 3/1437.

²⁰⁰ Tahirul Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, 39.

tutulmaktadır.²⁰¹ Önemi nedeniyle Ahmed Hamdi Akseki'nin (ö.1370/1951) edep hakkındaki açıklamalarını özetlemek istiyoruz: “İnsanın her hususta haddini bilip onu aşmamasına edep derler. İslam ahlâkından olan edebi elde eden bir insan, sosyal hayatının her halinde adalet ve ahlâkın haddini bilir ve o haddin dışına çıkmaz. Bu karakteri elde eden bir insan, her türlü yanlıştan korunmada muvaffak olur. Biz, edepli olan insanlara nazik, terbiyeli ve kibar deriz. İnsanın hem Allah'a hem de insanlara karşı olan görevlerinde haddini bilmesinden daha büyük bir fazilet düşünülemez. Edep faziletiyle mücehhez olmayan bir insan, hangi makamlara gelirse gelsin, kâmil insan derecesine ulaşamamış sayılır. Böyle kişilerin, olgun insanların nazarında herhangi bir değerleri yoktur. İnsanın edep zarafetini elde edemeyip haddini bilmemesi, onu her türlü kötülüğe götürebilecek bir hastalıktır. İnsan için en büyük fazilet, din ve dünya işlerinde haddini aşmamasıdır.”²⁰²

Emin el-Hûlî (ö. 1386/1966) ve eşi Aişe Abdurrahman (ö. 1419/1998), çağımızda edebi tefsirin öncüleri olarak bilinmektedirler.²⁰³

Daha önce de değindiğimiz gibi Ğursî tefsirinde, kelimelerin Arap dilindeki yerleri, garibu'l-Kur'an, edep ve edebiyat alanlarında çok çeşitli mesajlar vermiştir. Aşağıda bu örneklerden bazılarına yer verilecektir:

1 – Ğursî, aşağıdaki ayetlerde benzetmelerin olduğunu anlatmış ve konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ صُمْ بُكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Onların durumu, ateş yakmak isteyen kimsenin durumuna benzer. Ateş çevresini aydınlattığı zaman, Allah onların aydınlığını giderir ve onları, göremez bir halde karanlıklar içinde bırakır. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı onlar, geri dönmezler. Yahut onların durumu, karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekle yüklü, şiddetli bir yağmura tutulmuş kimsenin durumu gibidir. Onlar, ölüm korkusu ile yıldırımların seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır”²⁰⁴

²⁰¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Yunancadan tercüme eden: Saffet Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2009), 130 vd.

²⁰² Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 232.

²⁰³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Esra Yayınları, 1997), 152 vd.

²⁰⁴ el-Bakara 2/17, 18, 19.

Ğursî, bu ayetlerdeki çeşitli edebi sanatlara işarette bulunmuştur. O, “*Onların durumu, ateş yakmak isteyen kimsenin durumuna benzer*” ayetinde benzetme olduğunu açıklamıştır. Ğursî’nin tefsiri Kürtçe yazılmış olduğu için, burada Türkçedeki gibi kelimesinin karşılığı olan “veki” kelimesine çok yer verilmiştir.²⁰⁵ Burada münafık, ateş yakmak isteyeneye benzetildiği için, bu benzetmeye “*temsîl-i teşbîh*” denmektedir.²⁰⁶ Ayrıca “*Yahut onların durumu, karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekle yüklü, şiddetli bir yağmura tutulmuş kimsenin durumu gibidir*” cümlesinde de benzetme vardır. Turgay bu cümledeki benzetmenin üzerinde de durmuştur.²⁰⁷ Buradaki benzetmede İslam yağmura benzetildiği için, bu benzetmeye de yukarıdaki temsilde olduğu gibi “*temsîl-i teşbîh*” denmektedir.²⁰⁸ Ğursî bu ayetlerde geçen “*Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler*” cümlesinde benzetmenin olduğunu yazmıştır. O, bu kelimeleri söylenen gerçekleri işitmeyen sağırlar gibi, hak ve hakikati dile getiremeyen dilsizler gibi ve gerçekleri göremeyen körler gibi diye yorumlamıştır.²⁰⁹ Ona göre, burada söz konusu organlarla hissetmeme benzetme anlatıldığı için, burada “*teşbîh-i belîğ*” vardır.²¹⁰

Ayrıca bu ayetlerde geçen “*Onlar, ölüm korkusu ile yıldırımların seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar*” cümlesinde de edebi sanat olduğunu söyleyen Ğursî, ayette geçen “parmaklarından”, sözcüğündeki amacı; parmaklarının uçlarını kulaklarına koyuyorlar diye yorumlamıştır. Burada umumi anlamda parmak zikredilmiş olsa da hususi olarak parmak ucu kast edilmektedir.²¹¹ Ona göre burada edebi sanat olarak mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü burada zikr-i kül, irade-i cüz vardır.²¹²

2 – Ğursî, aşağıdaki ayetin tefsirinde de belagat yönünden açıklamalarda bulunmuştur:

إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُّقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

²⁰⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/6.

²⁰⁶ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2005), 1/98.

²⁰⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/6.

²⁰⁸ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2005), 1/98.

²⁰⁹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/6.

²¹⁰ *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, 1/42; es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/60; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, (İstanbul: Daru'l-Ensâr, 1987), 1/39.

²¹¹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/6.

²¹² ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2005), 1/98.

²¹³ Yâsin 36/8, 9, 10.

*“Muhakkak ki biz, onların boyunlarına, çenelerine kadar dayanan demir halkalar geçirdik. Bu nedenle kafaları yukarı kalkık durumdadır. Biz onların önlerinden ve arkalarından birer set çekerek gözlerini perdeledik. Artık onlar görmezler. Sen onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için fark etmez. Onlar, inanmazlar.”*²¹³

Ğursî bu ayetlerin tefsirini yaparken, çeşitli yönden belagat konularına işaret etmiştir. O, *“Muhakkak ki biz, onların boyunlarına, çenelerine kadar dayanan demir halkalar geçirdik. Bu nedenle kafaları yukarı kalkık durumdadır”* anlamındaki ayet için özet olarak şöyle söylemiştir: “Yüce Allah bu ayette, muhakkak o müşriklerin boyunlarına çenelerinin altına dayanacak kadar kelepçe ve zincir taktığını söylemektedir. Yani onların kafaları, kibirlerinden dolayı havaya doğru kalkmakta ve boyunlarını eğmemektedirler. Aslında bu ifadede temsil, teşbih ve tasvir vardır diyen Ğursî, *“Biz onların önlerinden ve arkalarından birer set çekerek gözlerini perdeledik”* anlamındaki ayetin tefsirini yaparken de burada müşriklerin halinin temsili bir şekilde anlatıldığını kaydetmiştir. Yani Allah manevi yönden onların etrafında her taraflarını kapatacak şekilde perdeler germiş ve onlar hakikati görmemektedirler. Ayrıca Ğursî, *“Sen onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için fark etmez”* anlamındaki ayetin tefsirinde de, Allah’ın ne demek istediğini şöyle kaydetmiştir: “Ey resulüm! Sen onları uyarsan da, uyarmasan da, sen onları korkutsan da, korkutmasan da onlar inanmayacaklar. Onların kibir ve gururları, onları kör etmiştir. Onlara ne kadar vaaz ve nasihat etsen de, onlara fayda sağlamamaktadır.”²¹⁴

Ğursî’nin bu ayetlerdeki edebi sanatlar, fesahat ve belagat hakkında yapmış olduğu bu açıklamalar, çeşitli tefsir kaynaklarında da yer almaktadır. Tefsir kaynaklarında; *“Muhakkak ki biz, onların boyunlarına, çenelerine kadar dayanan demir halkalar geçirdik. Bu nedenle kafaları yukarı kalkık durumdadır. Biz onların önlerinden ve arkalarından birer set çekerek gözlerini perdeledik. Artık onlar görmezler”* anlamındaki ayetlerde teşbih ve temsil olduğu anlatılmaktadır. Burada kâfirlerin manevi halleri tasvir edilmektedir. Allah’ın kâfirlerin boynuna zincirle kelepçe takmış olması, etraflarında setler meydana getirmesi, maddi değil, manevidir. Bu, onların manevi hallerinin tanıtılması için verilmiş teşbih ve temsillerdir. Bu,

²¹⁴ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/451.

²¹⁵ Kutup, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 7/12; es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/12; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Munîr* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 2005), 11/634.

onların gerçekleri görmelerini engelleyen manevi halleridir. Aslında onların bu hali, Allah'ın bir zorlamasından kaynaklanmamaktadır. Onlar istedikleri için ve psikolojik yapıları buna uygun olduğu için, Allah kendileri için bunu takdir etmiştir.²¹⁵ “*Sen onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için fark etmez*” mealindeki ayette ise, istifham/soru lafzı var, ama soru anlamında değildir. Aslında bu soru, ihbar, uyarı anlamındadır. Cahiliye şiirinde bunun çeşitli örnekleri vardır.²¹⁶

3 – Ğursî, aşağıdaki ayetlerin üzerinde de durmuştur:

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ وَلَا تَزَكُّوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ

“*Sana emredildiği gibi dosdoğru ol! Seninle beraber tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hepiniz, aşırıya kapılmayınız. Muhakkak ki Allah, yapmakta olduğunuz şeyleri görmektedir. Zalimlerden yana tavır koymayınız! Yoksa Allah'tan başka dostlarınız/yardımcılarınız olmadığı bir halde, ateş size de dokunacaktır ve sonra size yardım da edilmeyecektir.*”²¹⁷

Ğursî'nin, bu iki ayetin tefsiri hakkındaki açıklamaları kısaca şöyledir: “Ya Muhammed! Rabbin sana nasıl emretmişse, o istikamet üzere devam et. Şirk ve küfürden tövbe ederek iman edip seninle beraber olanlar da aynı şekilde istikamet üzere olsunlar. Zalim olmayın, haddi aşmayın. Muhakkak ki Yüce Allah her şeye muttalidir ve her şeyi görmektedir. O, amelinize göre size yaptıklarınızın karşılığını verecektir. Zalimlere meyletmeyin, onları sevmeyin ve onların zulümlerine razı olmayın. Eğer onların zulümlerine meylederseniz, cehennem ateşi ile cezalandırılacaksınız. Allah'tan başka sizi koruyacak, kurtaracak ve yardım edecek başka hiç kimse olmayacaktır.”²¹⁸

Ğursî bu ayetlerin tefsirinde “*ateş size dokunacaktır*” ifadesini, ahiret hayatında gerçekleşecek cehennem ateşi olarak yorumlamıştır. Ayrıca o, ateş kelimesini mecâzî anlamda yorumlamayıp bir nevi hakikat manasında kullanmıştır. Bazı tefsirciler ise, bu ayette geçen ateş

²¹⁶ Bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. M. Fuat Sezgin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1981), 2/157 vd.

²¹⁷ Hûd 11/112, 113.

²¹⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 1/220.

kelimesini mecazi anlamda kullanmışlardır. Belagat açısından kelimelerin hakikat ve mecaz anlamları vardır. Hakikat ve mecaz hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır. Özet bir tanıma göre hakikat, sözün, hiçbir sanata kaçmadan konulmuş olduğu anlamda tutulması demektir.²¹⁹ Dil âlimlerinin hemen hemen her biri, “*mecâz*” hakkında kendilerine göre yorumlarda bulunmuşlardır. Onların yapmış oldukları tanımların hepsi, genel olarak birbirlerine yakın anlamlar ifade etmektedir. Bir kelime hakiki anlamının dışında başka bir anlamda kullanılınca, her iki anlamın arasında bir alaka varsa, kelimenin ikinci anlamda kullanılmasına “*mecâz*” denmektedir.²²⁰

Tefsir kaynaklarında bu iki ayetteki kelimeler hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. “*Zalimlerden yana tavır koymayınız!*” cümlesi, meyletme, yakınlık gösterme, razı olma ve gizlice kalben onaylama anlamlarında yorumlanmıştır. “*ateş size dokunacaktır*” ifadesi ise, hakiki anlamda ahiret hayatındaki ateş anlamında yorumlandığı gibi, mecazi anlamda o zalimlerin zulümlerinin bir gün size de döneceği anlamında da kabul edilmiştir.²²¹

Aslında bu iki ayette üç önemli vasiyet yer almaktadır. Birincisi, “*Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!*” emridir. Bu vasiyette her türlü yamukluktan, eğrilikten uzak durup mutedil olma mesajı vardır. Fatiha sûresinde de aynı doğruluk ve istikamet dile getirilmektedir. İkincisi ise, “*Hepiniz, aşırıya kapılmayınız*” vasiyetidir. Bu hitap, inanan kullara yöneliktir ve onda, azgınlık ve taşkınlıktan uzak durma, haddi aşmama emredilmektedir. Üçüncü vasiyet ise, “*Zalimlerden yana tavır koymayınız!*” emridir. Burada zalimlere meyletmeme, uzak durma, yardım etmeme, güvenmeme ve yanlarında yer almama emredilmektedir. “*Ateş size de dokunacaktır*”

²¹⁹ Geniş bilgi için Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed el-Hemedânî, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luga*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ' (Beyrut: Mektebetu'l-Meârif, 1993), 197.

²²⁰ Turgay, Nura İmânê ji Tefsîra Kur'ane, 1/220. (bk. Resim 35); Geniş bilgi için bk. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *Kitâbu'l-Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru İhyâi't-Turâsî'l Arabî, Beyrut 1969, 5/27; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Matbaatu'l-İlmiyye, 1981), 16, 62; Ebû Ali el-Hasen b. Reşik el-Ezdî el-Kayravânî, *el-Umde fî mMe'hâsini's-Şi'ri ve Âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1963), 1/236; Ebu Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naim Zerzûr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 392; Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğê fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 290 vd.; Emil Yakub ve diğerleri, *Kâmusu'l-Mustalahati'l-Luğaviyye ve'l-Edebîyye*, (Beyrut: 1987), 342.

²²¹ el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 2/507 vd. ;

ifadesinde, mecazi bir anlam vardır ve ateş gibi yakan, rahatsız eden bir acı ile karşılaşacaksınız demektir.²²² Bu ayetlerin anlamında edebi sanatlar, belagat ve özellikle mecaz vardır.²²³

2.2.6 İsrailiyat ve Tarihi Rivayetlerle Tefsiri

Bilindiği gibi Yahudi ve Hristiyanların kültüründen İslam kültürüne sızmış olan İsrailiyat türünden bilgiler bazı tefsir kaynaklarında yer almaktadır. Fazla itibar edilmemesine rağmen, tefsir kaynaklarında bu tür rivayetlere rastlanmaktadır. Her şeye rağmen, zaman zaman bazı kaynaklarda aslı esası olmayan, mantık dışı hurafe türü uydurma rivayetlere de yer verildiğine şahit olmaktadır.²²⁴ Kısa da olsa, İsrailiyat hakkında bazı bilgiler vermemiz yerinde olacaktır. Aslında İsrailiyat, “*isrâiliyye*” kelimesinin çoğuludur ve kavram olarak, İsrailî bir kaynaktan aktarılan bilgi ve rivayetler anlamındadır. İbranice asıllı “*İsrâîl*” kelimesi, “Allah kulu” anlamındadır.²²⁵ Kaynaklarda yer aldığına göre “*İsrâîl*” kelimesi, Ya’kub peygamberin ismi veya lakabıdır.²²⁶

Her ne kadar “*İsrâîl*” kelimesi tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyorsa da, genel olarak İslâm’a ve özellikle tefsire girmiş Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarının tümü için kullanılmaktadır. Ayrıca dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Muhammed’e (sav.) ve onun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü rivayetler, İsrailiyat kelimesinin manası içine girmektedir.²²⁷

İsrailiyat konusu, başlangıcından bu yana âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konu çeşitli kısımlar halinde kabul görme veya görmeme açısından değerlendirilmiştir.²²⁸

Aşağıda Ğursî’nin tefsirinde İsrailiyatla ilgili tespit edilen bazı örneklere yer verilecek ve ilgili konu çeşitli tefsir kaynakları da esas alınarak değerlendirilecektir.

1 – Bakara sûresinin 102. ayetinde isimleri geçen, sihir ve büyücülükle meşgul olan Hârût ve Mârût’tan bahsederken, şöyle denmiştir:

²²² Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricü’t-Tefekkür ve Dakâiku’t-Tedebbür* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2000), 10/512 vd.

²²³ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 1/300.

²²⁴ İsrailiyatla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Şeybe, *el-İsrailiyyâtü ve ’l-Mevdûâtü fî Kutubi’t-Tefsîr*, 12 vd.

²²⁵ Remzi Na’naa, *el-İsrâiliyyât ve Eseruha fî Kutubi’t-Tefsîr* (Beyrut: 1970), 72.

²²⁶ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305), 4/1006.

²²⁷ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994), 6.

²²⁸ bk. Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyât*, 7 vd.

“Onlar, ‘Kesinlikle biz bir imtihan için gönderildik. Sakın yanlış yapıp küfre girmeyin’ diyorlardı.”²²⁹

Ğursî, bu ayeti tefsir ederken, olayın sosyolojik yönünü kısaca izah etmiştir.²³⁰ Ancak tefsir kaynaklarında Hârût ile Mârût hakkında israiliyat türü rivayetlere de yer verilmektedir. Rivayet edildiğine göre Fars diyarında Zuhre adında çok güzel bir kadın vardı. Bu kadın, bazı konularda sihirle uğraşan Hârût ve Mârût ile tartışıyordu. Hârût ve Mârût ona, kendilerine teslim olma/gayri meşru temasta bulunma teklifinde bulunmuşlardı. O da onların bu teklifini bir şartla kabul edeceğini söylemişti. Ona öyle bir kelim/söz öğreteceklerdi ki, o bu sözü söylediği zaman gökyüzüne çıkabilecekti. Hârût ve Mârût, kendisine istediği sözü öğretmişler. Kadın, onların kendisine öğrettikleri sözü söyleyince, gökyüzüne çıkmış ve orada bir yıldız olup kalmıştır. Bu olayı yaşayan kadının adı Zuhre olduğu için, onun oluverdiği yıldız da Zuhre Yıldızı adı verilmiş ve bu yıldız, halen bu isimle anılmaktadır.²³¹

Kanaatimizce bu tür rivayetler, aklın kabul edemeyeceği, mantık dışı şeylerdir. Malum olduğu gibi Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in (sav.) sünnetinde, aklın kabul edemeyeceği, mantık dışı şeylerin yeri yoktur. Kur’an ve sünnet bilincine sahip olan kişilerin, bu gibi akıl ve mantık dışı şeyleri söylemeleri, pek makul görülmemekte ve uzak ihtimal olarak kabul edilmektedir. Nitekim Elbânî, Hz. Ali’den bu tür nakillerin münker olduğunu kaydetmiştir.²³²

2 – Ğursî aşağıdaki ayetin tefsiri ile ilgili garip nakillerin olduğunu kaydetmiştir:

وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِّن قَبْلُ وَإِنِّي أَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ نُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَهَدِي مَن تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ

“Musa, bizimle buluşma vakti için kavminden yetmiş kişiyi seçmişti. Onları bir titreme tuttuğu zaman Musa, ‘Ey Rabbim! Dilemiş olsaydın daha önce beni de onları da yok ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizleri helak mi edeceksin? Bu, Senin

²²⁹ el-Bakara 2/102.

²³⁰ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/18.

²³¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, 1/639.

²³² Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdisi’d-Daifeti ve’l-Mevdûati ve Eseruhâ es-Seyyiu fi’l-Umme* (Riyad: Mektebetu’l-Meârif, 1992), 2/315; Zühre ile Hârut ve Mârut hakkındaki rivayetler ve bu rivayetlerle ilgili değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyât*, 46 vd.; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Aydın, "Bakara Suresi 102. Âyetinin Farklı Çeviri ve Yorumları Üzerine" 195-218.

imtihtanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini yoldan çıkarır, dilediğini yola getirirsin. Sen bizim sahibimizsin, hatalarımızı bağışla, halimize acı. Sen bağışlayanların en hayırlısısin.’ demişti.”²³³

Ğursî bu ayetin tefsirinde bazı rivayetlerde bulunmuş. Onun açıklamalarına göre Musa (as.) kavminden buzağıya tapmayanlardan 70 kişiyi seçmiş. Buzağıya tapan kavimlerinin yaptıklarından dolayı Allah’tan af dilemeleri için onları dağa götürmüş. Dağın üzerine çıktıkları zaman zelzeleye kapılmışlar ve hepsi ölmüş. Musa (as.), “Allah’ım! İsteseydin daha önce bunları da beni de öldürürdün. İsrail oğulları da bu helaki gözleriyle görecektlerdi. Allah’ım! İçimizdeki bir takım beyinsizlerin yüzünden bizi öldürecek misin?” gibi çeşitli dualarda bulunmuş.²³⁴

Tefsir kaynaklarında bu konuda çeşitli rivayetler yer almaktadır. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali, bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Bir gün Musa, Harun, Şebbir ve Şebir, hep beraber bir dağa çıkmışlar. Harun bir divanın üzerinde Allah’ın emri/eceli ile vefat etmiş. Musa, oradan İsrail oğullarının yanına döndüğü zaman onlar, kendisinden Harun’un nerede olduğunu sormuşlar. O da onlara, Harun’un vefat ettiğini söylemiş. İsrail oğulları, Musa’nın bu konuda söylediklerine inanmamışlar ve onun kıskançlıktan dolayı Harun’u öldürdüğünü söylemişler. Bu olay üzerine Musa onlara, kendi aralarından istedikleri kişileri seçmelerini söylemiş. Ayette belirtildiği gibi onlar da kendi aralarından yetmiş kişiyi seçmişler. Musa, seçilen yetmiş kişi ile beraber Harun’un olduğu yere gitmiş. Musa ile beraber oraya giden kişiler, o anda ölü bulunan Harun’a kimin kendisini öldürdüğünü sormuşlar. Allah, o anda ölü olan Harun’u dile getirmiş ve kendisi onlara eceli ile vefat ettiğini söylemiştir. Bu olay üzerine İsrail oğulları Musa’ya, bir daha kendisine isyan etmeyeceklerine dair söz vermişler. Fakat ayette ifade edildiği gibi daha sonra onları bir sarsıntı yakalamış. O sarsıntı sırasında onların arasında bulunan Musa, sağa sola bakmış ve ayette dile getirildiği gibi Allah’a yalvarmaya başlamıştır.²³⁵ Ancak ilmi kaynaklarda, ayetin bu şekildeki tefsiri ile ilgili yer alan rivayetin garip olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca bu rivayetin senet zincirinde yer alan İbn Abd’ın tanınmayan bir kişi olduğu anlatılmaktadır.²³⁶

3 – Ğursî, yine Musa (as.) ile ilgili şu ayette de benzer yorumlarda bulunmuştur:

²³³ el-A’râf 7/155.

²³⁴ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/158.

²³⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, 9/99; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 2/240.

²³⁶ bk. İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 2/250.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا

“Ey inananlar! Musa’ya eziyet eden şu kimseler gibi olmayın. Allah onu, onların söylediklerinden beri kıldı. O, Allah’ın yanında değerli idi.”²³⁷

Ğursî bu ayetin tefsirinde İsrail oğullarının Musa’ya (as.) çeşitli iftiralarda bulunduklarını, ona karşı kırıcı ifadelerde bulunduklarını kaydetmiştir.²³⁸ Bu ayetin manası net ve açıktır. Yüce Allah bu ve benzeri ayetlerde peygamberlere bile iftiraların atılabileceğini, iftiracıların sözlerinin herhangi bir değerinin olmadığını, bu gibi sözleri ciddiye almamanın gerektiğini anlatmaktadır. Buna rağmen tefsir kaynaklarında israiliyat türü ifadeler yer almaktadır. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali bu ayetteki, “Musa’ya eziyet edenler gibi olmayın” cümlesi hakkında şöyle söylemiştir: Musa ve Harun dağa çıkmışlar. Harun orada vefat etmiş. Bunun üzerine İsrail oğulları Musa’ya, “Harun’u sen öldürdün; o bizi, senden daha çok seviyor ve bize daha iyi davranıyordu” demişler. İsrail oğulları, bu olayın ardından Musa’ya eziyet etmeye başlamışlar. Fakat Allah, meleklerine Harun’un cenazesini alıp İsrail oğullarına götürmelerini emretmiş. Melekler de Allah’ın emri üzerine Harun’un cenazesini alıp İsrail oğullarına götürmüşler ve onların yanında onun nasıl öldüğünü kendilerine anlatmışlar. İsrail oğulları, bu olaydan sonra Musa’nın bu konuda suçsuz olduğunu anlamışlar. Melekler, ondan sonra Harun’un cenazesini alıp götürmüşler. Ondan bu yana hiç kimse Harun’un cenazesinin nerede defnedildiğini bilmemektedir. Yalnız “*Rahim*” adında bir çeşit kuş, onun defnedildiği yeri bilmektedir. Ancak Allah o kuşu dilsiz ve sağır hale getirmiştir ki, o da Harun’un defnedildiği yer ile ilgili olarak herhangi bir şeyi söyleyemesin ve herhangi bir işaretle bulunamasın.²³⁹

Hz. Ali’den nakledilmiş olduğu anlatılan bu iki rivayetin de kendisi tarafından söylenmiş olabileceğini tahmin etmiyoruz. Dolayısıyla bu iki rivayetin de israiliyattan olduğu kanaatindeyiz.

2.2.7. Kur’an Kıssaları

Kur’an’ın neredeyse üçte biri kıssalardan oluşmaktadır. Bu kıssalarda, Kur’an-ı Kerim’in hedeflediği toplumsal uzlaş ve barışın sağlanması amaçlanmaktadır. Kur’an

²³⁷ el-Ahzâb 33/69.

²³⁸ bk. Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/437.

²³⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, 22/64.

kıssalarında tebliğ gayesinin yanında edebi sanatlar da yer almaktadır. Dini gayeye engel teşkil edecek herhangi bir özelliği bulunmayan edebi sanatlar, Kur'an kıssaları için süs durumundadır. Kur'an kıssaları, dini gayelerin edebi bir üslupla sunulan şeklidir.²⁴⁰

Kur'an-ı Kerim evrensel olduğuna göre, onun kıssalarının gaye ve hedefi de evrenseldir. İnsanların kabiliyetleri ve kavrama güçleri aynı olmayıp farklı olduğu için, Kur'an-ı Kerim değişik yöntemler kullanarak her kabiliyet ve kapasitedeki insanlara hitap etme imkânı bulmaktadır. Ona göre Kur'an kıssalarında farklı üsluplar kullanılmaktadır.

Hacim itibariyle Kur'an kıssaları kısa, orta ve uzun olmak üzere üç kısım halinde değerlendirilmektedir. Örneğin es-Saffat suresindeki İlyas Peygamber'in (as.) kıssası kısa, en-Neml suresindeki Süleyman Peygamber'in (as.) kıssası orta ve Yusuf suresindeki Yusuf Peygamber'in (as.) kıssası da uzun kıssalardandır.²⁴¹

Kur'an'da yer alan uzun kıssalarda geçmiş peygamberler ve geçmiş toplumlarla ilgili bilgiler, tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kıssalarda Kur'an'ın ruhuna uygun bir şekilde tarihi olaylar ve şahıslar hakkında bilgi verilmektedir. Bu kıssalarda anlatılan şahısların ruh duyguları, hatta bu duyguların dışarıya aksetmesi bile dile getirilmektedir. Ayrıca bu kıssalarda olaylar peş peşe, bir nevi sahne halinde tasvir edilmektedir.²⁴² Örneğin Yusuf (as.), Nuh, Hud, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlerin kıssaları, Kur'an-ı Kerim'de geniş bir şekilde anlatılan uzun kıssalardır.²⁴³

Kıssalar, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli şekillerde anlatılmaktadır. Bazen Kur'an-ı Kerim'de genişçe anlatılan bir kıssa, başka bir yerde çok özet bir şekilde anlatılmaktadır. Bazı kıssalarda Kur'an-ı Kerim'in indirildiği sıralardaki bir olay tasvir edilmektedir. Zaman zaman mutafleşen/şımarıp azgınlaşan geçmiş toplumların acı akıbetleri özetlenmekte ve bazen de bunlar artarda anlatılmaktadır. Çeşitli kıssalarda da inanç esaslarından herhangi biri tecrübi bir olayla izah edilmektedir.²⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'de, anlattığımız bu olaylara örnek olarak verilebilecek pek çok örnek vardır. Yıkılmış, harap olmuş bir kasabaya uğrayan adamın

²⁴⁰ Seyyid Kutup, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Daru's-Şurûk, Kahire 1992, s. 143; *Meşâhidü'l-Kiyâmeti fi'l-Kur'ân*, Daru's-Şurûk, Kahire tsz. s. 10; İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (Işık Yayınlar: İzmir, 199), 197.

²⁴¹ Salah Abdulfettah el-Halidî, *Maa Kısası's-Sabikîn fi'l-Kur'ân*, (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1988), 1/ 11.

²⁴² Muhammed eş-Şedîd, *Menhecü'l-Kıssati fi'l-Kur'ân*, (Şirketu Mektebeti Ukâz, es-Suûdî el-Arabiyye: 1984), 43.

²⁴³ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (Işık Yayınları), 84.

²⁴⁴ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, 83 vd.

kıssası,²⁴⁵ İbrahim Peygamber'in (as.) dört ayrı kuşu kesip parçalayarak birbirine karıştırdıktan sonra dört ayrı tepeye birer parça koyması, çağırdığında Allah'ın izniyle aynı kuşların kendisine uçarak gelmelerini anlatan kıssa,²⁴⁶ İsrailoğullarına kesmeleri emredilen Bakara kıssası²⁴⁷ ve benzeri pek çok kıssa, bu tür kıssaların birer örneğidir. Bu kıssaların her birinde, çeşitli ders ve ibretleri dile getirmekte ve insanlara önemli mesajlar vermektedir. Gaipten haber veren bu kıssaların her biri, birer ilahi mucizedir. Bu kıssalar insanları psikolojik yönden etkilemekte, onlara bir inanç duygusunu kazandırmaktadır. Allah'ın emirlerine karşı çıkan, peygamberlerine inanmayan ve onlara muhalefet eden insanların büyük felaketlere maruz kaldıkları, bu kıssalarda haber verilmektedir.²⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'deki kıssalarda korku ve ümit yönü vardır.²⁴⁹ Nitekim insan ruhunda da korku ve ümit duyguları bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an kıssalarında bidat, hurafe, efsane, masal gibi uydurma şeylerin yeri yoktur.²⁵⁰ Nitekim çeşitli dönemlerde ve çeşitli yerlerde kötü niyetli bazı kişiler ortaya çıkarak Kur'an kıssalarının gerçek olmadıklarını, hayali şeyler olduklarını anlatmaktadırlar. Fakat çeşitli tarihi, ilimi ve dini bilgi ve beleler, bu tür kişilerin iddialarının geçersizliğini ortaya koymaktadır.²⁵¹

Her şeyden önce şunu unutmamak gerekir ki Kur'an-ı Kerim, bir hikâye kitabı değildir. Ancak Kur'an kıssalarının gayesi, Kur'an gayesinin çerçevesi dâhilinde insanı iyi bir yola sevk etmek ve onu eğitip terbiye etmektir. Bu kıssalar, vaaz, nasihat ve güzel örnekleri sunmak suretiyle insanın ruh, akıl ve beden yönünü eğitip terbiye etme gaye ve hedefini taşımaktadır.²⁵²

Kur'an kıssalarının gaye ve hedefleri hakkında çok çeşitli şeyler yazılmaktadır. Onları şöyle özetlememiz mümkündür:

1- Allah'ın varlığını, birliğini, üstün kuvvet ve kudretini anlatmak.

2- Vahiy ve peygamberliği ispat etmek.

²⁴⁵ el-Bakara 2/295.

²⁴⁶ el-Bakara 2/260.

²⁴⁷ el-Bakara 2/67-73.

²⁴⁸ Muhammed Kutup Abdulal, *Nezerâtun fî Kısası 'l-Kur'ân* (Mekke: Mektebetu's-Sakâfe, 1986), 33.

²⁴⁹ Abdulal, *Nezerâtun fî Kısası 'l-Kur'ân*, 38.

²⁵⁰ Abdulal, *Nezerâtun fî Kısası 'l-Kur'ân*, 45.

²⁵¹ Emin Medeni, *et-Tarihu 'l-Arabî ve Mesâdiruh*, (Mısır: Daru'l-Meârif, 1971), 2/45.

²⁵² Abdulal, *Nezerâtun fî Kısası 'l-Kur'ân*, 34.

3- İlahî vahye dayanan bu hak dinin, Âdem peygamberden (as.) Hz. Muhammed'e (sav.) kadar herhangi bir eğriliğe uğramadan devam ede geldiğini ortaya koymak.

4- Hz. Muhammed'i (sav.) teselli etmek.

5- İnsanlara sabrı öğretmek.

6- İnsanlar arasında güzel ahlakı yaygınlaştırmak.

7- İlahî hükümlerin uygulama örneklerini ve adaleti insanlara sunmak.

8- İnsanlara Allah'a karşı şükretme gereğini öğretmek.

9- Tüm insanlığa, zulüm ve azgınlığın zararlarını iyice öğretmek.

10- İnanan kişileri, ahiret inancına dayanan sağlam bir hayata kavuşturmak.²⁵³

Ğursî, haliyle bu kıssaların her birini sırası gelince tefsirinde izah etmiştir. Bunlardan bazı örneklerle yer vereceğiz.

1 – Ğursî, Yusuf sûresinin baş taraflarındaki ayetlerin tefsirinde Yusuf kıssası hakkında bazı bilgileri vermiştir.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

*“Biz sana bu Kur'an'ı vahiy etmek sureti ile geçmiş toplumların kıssalarını en güzel bir üslupla açıklıyoruz. Gerçekten sen, daha önce bunlardan haberdar değildin.”*²⁵⁴

Ğursî bu ayetin tefsirinde Yusuf kıssası hakkında kısa bir bilgi vermiştir. O, Yüce Allah'ın burada Hz. Muhammed'e (sav.) seslendiğini, daha önce bilmediği, haberdar olmadığı bir kıssayı kendisine anlattığını yazmıştır. Onun iddia ettiğine göre Yusuf kıssasında kralların, âlimlerin, amirlerin ve benzeri kişilerin kıssaları anlatıldığı için, bu kıssa kıssaların en iyisi

²⁵³ Kutup, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, 144; Mansur Ubeyd er-Rafîi, *Ehdâfu'l-Kıssati fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Daru'l-İrfân, 1978), 28 vd.; Turgay, *Arap Edebiyatında Kısa Hikayecilik*, 109 vd.

²⁵⁴ Yusuf 12/3.

olarak kabul edilmektedir. Ğursî bu kısa açıklamadan sonra bu surenin ayetlerini tek tek ele alarak tefsir etmiştir.²⁵⁵

Bu ayette geçen “أَحْسَنَ الْقَصَصِ” kavramı, pek çok mealde “kıssaların en güzeli” diye tercüme edilmiştir. Buradaki “kasas” kelimesi, “kıssa” kelimesinin çoğulu olarak yorumlanmıştır. Aslında tefsirciler o anlamda yorumlasalar da “kasas” kelimesi “kıssa” kelimesinin çoğulu değildir. “kasas” kelimesi, “kassa” fiilinin masdarıdır ve kıssa anlatma teknik ve üslubu anlamındadır. “Kıssa” kelimesinin çoğulu, “kısas” şeklindedir.²⁵⁶ Nitekim Ğursî de “kasas” kelimesini “kıssa” kelimesinin çoğulu olarak değerlendirmiştir.

Aslında Yusuf kıssasında insan hayatının sosyolojik, psikolojik, iktisadi, ahlaki, dini, itikadi ve benzeri pek çok konuda önemli mesajlar verilmektedir. Önemi nedeniyle Yusuf kıssası hakkında çok sayıda çalışmalar yapılmıştır.

2 – Ğursî, aşağıdaki ayetle başlayan kıssanın üzerinde durmuştur:

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ

“Sen onlara, kendilerine elçiler gelen şu kent halkını misal olarak anlat.”²⁵⁷

Yasin sûresinde bu ayetten itibaren anlatılan kıssaya, “Ashabü’l-Karye” kıssası denmektedir. Molla Ali Turgay bu kıssa hakkında açıklamalarda bulunmuştur. O, Yüce Allah’ın peygamberi Hz. Muhammed’e (sav.) halkına bu kıssayı söylemesini emrettiğini anlatmıştır. Ğursî, devamında bu kıssanın Antakya’da yaşandığını ve Allah tarafından gönderilen elçilerin isimlerinin de Sadık, Masduk ve Şemun olduğunu kaydetmiştir. O, ondan sonra ayetleri sırasıyla tefsir etmeye devam etmiştir.²⁵⁸

Çeşitli ilmi kaynaklarda bu kıssanın muhtevası, gaye ve hedefleri, kıssada verilmesi mesajlar hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir.²⁵⁹

3 – Ğursî, tefsirinde Fil sûresini bir kıssa şeklinde tanıtmıştır.

²⁵⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/223.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 7/74.; Luvis, *el-Muncid fi’l-Luğati ve’l-A’lâm*, 631.

²⁵⁷ Yâsîn 36/13.

²⁵⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/452.

²⁵⁹ Bk. “Kur’ân’da Ashabü’l-Karye Kıssası ve Düşündürdükleri” (Ankara: İslamî Araştırmalar, 2003) cilt: 16, sayı 3, 464.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ {1} أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ {2} وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ {3} تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ {4} فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ {5}

“Sen, Rabbinin fil sahiplerine neler yaptığını görmedin mi? Onların hilelerini boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine, onlara pişirilmiş balçıktan taşları atan ebabil kuşlarını gönderdi. Sonuçta onları, yenilmiş ekin yaprağı haline getirdi.”²⁶⁰

Ğursî, bu sûrenin tefsirinde özet olarak şu bilgilere yer vermiştir: Yüce Allah diyor ki: Ey resulüm! Sen Allah’ın, fil ehlinin yani süvarisinin başına neler getirdiğini bilmiyor musun? Sen biliyorsun. Fil ehlinin kıssası, tefsir kitaplarında zikredilmiştir. Allah onların Kâbe’yi yıkma plan ve projelerini boşa çıkarmadı mı? Onların başına cemaat cemaat, grup grup halinde kuşları gönderdi. O kuşlar onlara ateşte pişmiş çamur parçacıklarını atıp onları öldürüyorlardı. Onları, hayvanların yiyip çiğnediği, parçaladığı ekin yaprakları haline getiriyorlardı. Fil olayı, Hz. Muhammed’in doğduğu sene meydana gelmiştir.²⁶¹

Ğursî’nin Fil sûresi hakkında bir kıssa halinde verdiği bu bilgiler, klasik tefsirlerin çoğunda yer almaktadır. Ancak o, bu açıklamalarda modern yorumlarda bulunmamıştır. O, sadece klasik bilgileri aktarmıştır.

2.2.8. Garibu’l-Kur’an

Arapçada “ğarebe-yağribu” fiilinden türemiş bir isim olan “garib” kelimesi, yurdundan uzak kalan, gözden kaybolan, yabancı, tek, nadir, eşsiz ve emsalsiz olan, bilinmeyen, müphem, üstü kapalı, zor anlaşılan söz gibi anlamlara gelmektedir.²⁶²

“Garibu’l-Kur’ân”, nadir kullanılmaları, farklı dil ve lehçelerden alınmaları nedeniyle manaları net anlaşılmayan, ancak sözlüklere veya uzmanlarına başvurularak anlaşıla bilen kelimelerle ilgili bilgi alanıdır. Bu tur tefsir çalışmaları, Hz. Muhammed’in (sav.) zamanından itibaren yapılmıştır. Sahabe, anlamadıkları kelimeleri Hz. Muhammed’e (sav.) sormuşlar ve o da kendilerine o kelimeleri açıklayarak izah etmiştir.²⁶³ Genel olarak kelimeler mana ve mefhumları açısından iki kısım halinde değerlendirilmektedir:

²⁶⁰ el-Fil 105/1-5.

²⁶¹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/642 vd.

²⁶² İbn Manzûr, “ğarebe”, *Lisânu’l-Arab*, 1/639.

²⁶³ Mekî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Müşkili’l-Kur’ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Dâru’n-Nûri’l-İslâmî, 1988), 52; Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. el-Mübârek ibnu’l-Yezidî, *Tefsîru Garibi’l-Kur’ân*, Thk.

1 – Manası herkes tarafından bilinen yer, gök, su vb. kelimeler.

2 – Manası kapalı olup ancak ilim ehli olan kişiler tarafından bilinen kelimeler. İşte bu ikinci grupta ifade edilen kelimeler, “*Garîbü’l-Kur’ân*” konusuna girmektedir.²⁶⁴

Ğursî tefsirinde, çeşitli garip kelimeleri izah etmiştir. Bu konu ile ilgili örneklerden bazıları şöyledir:

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ {1} وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا {2} فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا {3}

“Allah’ın yardımı ile fetih geldiği zaman ve insanların Allah’ın dinine efvâcen/dalga dalga girdiklerini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O’ndan bağışlanmayı dile. Çünkü O, tövbeleri çokça kabul edendir.”²⁶⁵

Ğursî, bu sûrede geçen “*efvâc*” kelimesini cemaat diye yorumlamıştır.²⁶⁶ Bu kelime, eski tefsir kaynaklarında da aynı anlamda yorumlanmıştır.²⁶⁷

2 – “*Fitne*” kelimesi Kur’an-ı Kerim’in çeşitli yerlerinde farklı anlamlarda kullanılan garip bir kelimedir. Bu kelimenin yer aldığı bazı ayetler şöyledir:

الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

“Zulüm ve şiddet, öldürmekten daha kötüdür.”²⁶⁸

Bu ayette geçen “*fitne*” kelimesi, çeşitli meallerde “zulüm ve şiddet” gibi anlamlarda yer almaktadır. Molla Ali Turgay bu kelimeyi “küfür ve şirk” diye tanımlamıştır.²⁶⁹ Alimler bu kelimeyi çeşitli anlamlarda yorumlardır. Örneğin Halil b. Ahmed (ö. /) bu kelimeyi, “*azap*”,²⁷⁰ M. Said Şimşek “*katl*”²⁷¹ diye yorumlamışlardır.

مَا أَشْمَ عَلَيْهِ بِغَاتَيْنِ

Abdürrezzâk Huseyn, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1987, 8; Hüseyin Yaşar, *Kur’ân’da Anlamı Kapalı Ayetler*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 159; Celal Kırca, *Kur’ân’a Yönelişler*, (İstanbul: Tuğra Neşriyat, tsz.), 169 vd.

²⁶⁴ Nurettin Turgay, “Halil b. Ahmed ve Garibu’l-Kur’an”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Adana: 2013), cilt: 13, sayı: 2, 61.

²⁶⁵ en-Nasr 110/1-3.

²⁶⁶ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/644.

²⁶⁷ Bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 2/315.

²⁶⁸ el-Bakara 2/191.

²⁶⁹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/30.

²⁷⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, s. 729.

²⁷¹ M. Sait Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/214.

“Siz onu kandırıp Allah’ın yolundan saptıramazsınız.”²⁷²

Ğursî, bu ayette geçen “fitne” kavramını “delalete götürmek” diye yorumlamıştır.²⁷³

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ

“O gün onlar ateş üzerinde yakılacaklardır.”²⁷⁴

Ğursî, bu ayetteki “fitne” kavramını cehenneme atılmak diye yorumlamıştır.²⁷⁵ Halil b. Ahmed bu ayetteki “fitne” kavramını, ateşte yakılacaklar diye yorumlamıştır.²⁷⁶

2.2.9. İrap Örnekleri

Ğursî, tefsirinde kıraat farklılıklarından bahsetmemiştir. Aslında sarf ve irap konularına değinmemiştir. Ancak onun tefsirinin çeşitli yerlerinde irap konularına giren bazı ifadeler yer almaktadır. Örneğin o, Fil sûresini tefsir ederken Yüce Allah’ın, “Ey resulüm!” diye hitap ettiğini kaydetmiş ve ondan sonra ayetlerin tefsirine geçmiştir. Böylece sûrenin başında gizli bir nida edatının varlığına işaret etmiştir.²⁷⁷ Ğursî, aynı şekilde Yusuf sûresinin baş taraflarında bulunan ve mealini aşağıda verdiğimiz ayeti tefsir ederken, Allah’ın Hz. Muhammed’e (sav.) “Ya Muhammed!” diye hitap ettiğini kaydetmiştir.²⁷⁸

“Biz sana bu Kur’an’ı vahiy etmek sureti ile geçmiş toplumların kıssalarını en güzel bir üslupla açıklıyoruz. Gerçekten sen, daha önce bunlardan haberdar değildin.”²⁷⁹

Ayrıca Ğursî, Kafirûn sûresinin tefsirinde de irabı ilgilendiren bazı hususlara yer vermiştir.

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {1} لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ {2} وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ {3} وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ {4} وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ {5} لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ {6}

²⁷² es-Saffât 37/162.

²⁷³ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/465.

²⁷⁴ ez-Zâriyât 51/13.

²⁷⁵ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/542.

²⁷⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 729. Bu ve benzeri “*Garîbü’l-Kur’ân*” örnekleri için bkz. Turgay, “Halil b. Ahmed ve Garîbü’l-Kur’an”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 66 vd.

²⁷⁷ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 2/642.

²⁷⁸ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur’anê*, 1/223.

²⁷⁹ Yusuf 12/3.

*“De ki: Ey inkarcılar/kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Sizler de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Ben, sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Sizler de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”*²⁸⁰

Ğursî bu sûrenin tefsirini yazarken, baş tarafya nidanın bulunduğunu kaydetmiştir. Ardından o, özellikle zamirleri açıklayarak izah etmiştir. Örneğin o, sizin taptıklarınız ifadesi yerine kullanılan “mâ” zamirini, inkârcıların taptıkları putlar diye yorumlamıştır. Ğursî, benim taptığım diye yer alan “mâ” zamiri için de “Benim Hak İlahım” ifadesini kullanmıştır. O, inkârcılara hitabı, “benim iman ettiğim Hak İlahım, tüm âlemlerin rabbidir. Sizin taptıklarınız ise taşlardan yapılmış putlar” diye sürdürmüştür.²⁸¹

²⁸⁰ el-Kâfirûn 109/1-6.

²⁸¹ Turgay, *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*, 2/644.

SONUÇ

Yüce Allah, insanlığın başlangıcından bu yana insanlara hakkı, adaleti, doğruyu, hidayeti ve insanlık gibi güzellikleri anlatmak için peygamberler göndermiş, onların vasıtasıyla kutsal metinler indirmiştir. Peygamberlik zincirinin son altın halkası Hz. Muhammed (sav.) ve Allah tarafından gönderilmiş son kutsal kitap da Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından gönderilen kutsal kitapların en sonuncusu ve en mükemmelidir. İslam dininin temel kaynağı olan bu kitap, tüm insanların barış, huzur, saadet ve mutluluklarını hedefleyen evrensel bir kitaptır. Dolayısıyla indirilişinden bu yana inceleme konusu olmuştur. Müslüman din âlimleri onu hem rivayet hem de dirayet yoluyla tefsir ettikleri gibi, gayri müslimler de onu merak etmiş, anlamı üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, başlangıcında bugüne kadar çeşitli dillere tercüme edilmiş ve çok yönlü tefsir edilmiştir. Kur'an-ı Kerim, Osmanlılar döneminde de birçok kere Arap harfleriyle Türkçeye tercüme edilmiş ve aynı şekilde tefsir edilmiştir.

Son asırlarda çeşitli yerlerde Kur'an-ı Kerim'in Kürtçe tercüme ve tefsirleri de yazılmıştır. Gün geçtikçe bunların sayısı artmaktadır. Yakın zamanda vefat eden Mardin/Kızıltepeli Molla Ali Turgay da Arap harfleriyle Kürtçe bir tefsir yazmıştır. İki cilt halinde elle yazılmış bu tefsir, henüz yayımlanmamıştır. 1924 yılında Mardin ilinin Kızıltepe ilçesine bağlı Üzeyir köyünde/Ulu köyde dünyaya gelmiş olan Ğursî, Suriye ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde medreselerde eğitim görmüş, pek çok hocadan medrese eğitim usulüne göre ders almış ve aynı şekilde birçok kişiye ders vermiştir. 100 seneye yakın bir ömür geçiren Ğursî, sürekli dinî dersler vermiş, imamlık yapmış, vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Bununla beraber Ğursî, çeşitli eserler de yazmıştır. Yazmış olduğu eserlerden en önemlisi, "*Nura İmânê Ji Tefsîra Kur'an'ê*" adlı Kürtçe tefsiridir. Henüz basılmamış olan bu tefsir, iki cilt halindedir. Ömür boyu cemaatle ilgilenen, sürekli cemaatine nasihat eden Ğursî, tefsirini de bir vaaz kitabı niteliğinde, irşad üslubuyla yazmıştır. Tefsirinin özelliği, rivayetten ziyade dirayete uygun düşmektedir. Ancak o, hayatında da sürekli belirttiği gibi, tefsirine kendi yorumunu katmamış, klasik muteber tefsir kaynaklarından yararlanmıştır. Ğursî klasik medrese kültüründen geldiği için, tefsirinde dipnot ve bibliyografyada akademik kurallara uymamıştır.

Ğursî'nin tefsirinde az da olsa ayetin ayetle ve hadisle tefsir edildiğine dair örnekler vardır. Onun tefsirinde çok fazla olmasa da nüzul sebepleriyle ve fıkhi meselelerle ilgili açıklamalar da vardır. Onun tefsiri ağırlıklı olarak kelime yorumu ve dil ağırlıklıdır. Ğursî,

tefsirinde İsrailiyat türü rivayetlere hemen hemen hiç yer vermemiştir. Onun tefsiri, Kürtçe dilinde güzel ve anlaşılır, edebi bir üslupla yazılmıştır. Bu tefsirin yayınlanıp piyasaya sürülmesi, özellikle yöre halkı için yararlı olacaktır. Özellikle dil ve üslup açısından bu tefsir ile ilgili çeşitli akademik çalışmaların yapılmasının akademik dünyaya bir katkı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdulal, Muhammed Kutup, *Nezerâtun fî Kısası 'l-Kur'ân*, Mektebetu's-Sakâfe, Mekke 1986.

Adalı, Oya vd. *Büyük Larousse*. İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık, 1986.

Afşâr, Ğelâ Muhsin Sadri vd. “Ferheng”, *Ferhengi Zebâni Fârisî İmroz*. Tahran: Muessesetu Neşr, 1369.

Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Aktaş, Mehmet Nurullah, *Molla Muhammed Zivingî ve Tefsirciliği*, Kitabe Yayınları, Ankara 2021.

Alusî, Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh (ö. 1270/1854). *Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesâni*. nşr. Muhammed Zühri en-Neccâr. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1987.

Amidî, Ebu'l-Hasan Seyfuddin (ö. 631/1233), *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkâm*. thk. Abdurrazzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, tsz.

Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Yunanca'dan tercüme eden: Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2009.

Asım Efendi, Ahmed (ö. 1235/1819). *Kamus Tercemesi*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305, 1/4.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar neşriyat, tsz.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994.

Aydın, Şükrü. *Kur'an'ı Anlamak (Türkçe Çeviriler Bağlamında)*. Ankara: Bilay Yayınları, 2022.

Aydın, Şükrü. "Bakara Suresi 102. Âyetinin Farklı Çeviri ve Yorumları Üzerine", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 2020, 31/21.

Aydın, Şükrü. “Kur'an'daki Yeminlerde (Aksâmu'l-Kur'ân) Çeviri / Anlama Problemi ve

Alternatif Muhammed Esed Çevirisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (2016), 914-916.

Aydın, Şükrü. “Kur’ân Âyetleri Bağlamında Namaz Vakitleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/2 (2018), 185-211.

Âyid, Ahmed vd. *el-Mu’cemu’l-Arabî el-Esâsî (Lârus)*. Kahire, el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Sekafe, tsz.

Baktır, Mustafa. *İslam Hukukunda Zaruret Hali*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1981.

Bedirxan, Kamiran Alî (ö. 1399/1978). *Dersên Şerîetê/Hedîsên Cenabê Pêxember*. haz. Mesûd Serfiraz. İstanbul: Avesta Yayınları, 2012.

Buharî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire (ö. 256/870). *el-Câmiu's-Sahih*. Beyrut: Daru İhyâ'i-Turâsi'l-Arabî, tsz.

Beydâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 791/1388). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbatı Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1955, 1/2.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (ö. 255/869). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Hasan es-Sendûbî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1993.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbu'l Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî 1969.

Câmi, Nureddin Abdurrahman (ö. 898/1492). *el-Fevâidu'd-Diyaiyye*. İstanbul: tsz.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985.

Cevherî, Tantavî (ö. 1358/1940). *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz (ö. 1360/1941). *Kitabu'l-fikhi Ala'l-Mezâhibi'l-Erbâa*. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, tsz.

Cürcânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413). *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1990.

Cüveynî, Ebü'l-Meâli İmamül-Harameyn Rükneddin Abdulmelik b. Abdillâh b. Yusuf (ö. 478/1085). *el-Burhan fî Usulî'l-Fıkh*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Çetiner, Bedreddin. *Esbâb-ı Nüzûl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman (ö. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Dâru'l-Mustafa, 2011.

Dayf, Şevki. *el-belâğatu Tavavvurun ve Tarihun*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1965.

Demir, Mehmet Bedî. ...*Ve Kızıltepe*. Mardin: Mardin Life Yayınları, 2008.

Dervîş, Muhyiddin. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyanuh*. Humus: Daru'l-İrşâd li'ş-Şuûni'l-Câmiyye, 1988.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.

Diyarbakri, Kadı Huseyin b. Muhammed b. Hasan (ö. 983/1575). *Tarihu'l-Hamis fî Ahvali Enfesi Nefis*. Mısır: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1969.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmi-hali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2002.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/888). *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhtiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-İslâmiyye. İstanbul: tsz.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1353). *Tefsirü'l-bahri'l-muhit*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992..

Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi (ö. 982/1574). *İrşâdu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru'l-Marife, tsz.

Ebû Şeybe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrailiyyâtu ve'l-Mevdûâtü fî Kutubi't-Tefsîr*. Beyrut: 1992.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 210/825). *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. M. Fuat Sezgin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1981.

Ebû Zehra, Muhammed. *Kur'an Nizamı*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Kazdal Yayınevi, 1969.

Emin, Ahmed (ö. 1374/1954). *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969.

Elbânî, Muhammed Nasiruddin (ö. 1420/1999). *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daifeti ve'l-Mevdûati ve Eseruhâ es-Seyyiu fi'l-Ummi*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1996.

Esed, Muhammed (ö. 1413/1992). *Kur'ân Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, 1/3.

Eskicioğlu, Osman. *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.

Ferrâ', Yahya b. Ziyad (ö. 207/822, *Meâni'l-Kur'ân*). Mısır: Dâru'l Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, tsz.

Gazzal'î, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *el-Mustasfa*. thk. Nâcî es-süveyd. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009.

Günenç, Halil. *el-mevsûatu'l-Fıkhiyye*. İstanbul: Dâru Sehâ, 1992.

Güngör, Mevlüt. *Fıkhi Tefsir Hareketi*. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996.

Güngör, Mevlüt. *Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân'ı*. Ankara: Elif Matbaası, 1989.

Ğürsî, Melâ Ali b. Ahmed. *Muhtasaru't-Temcîd Şerhu Cevheretu't-Tevhîd*. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2019.

Halidi, Salah Abdulfettah, *Maa Kısası's-Sabıkîn fi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dımaşk 1988.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791). *Kitabu'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. Beyrut: tsz.

Hallâf, Abdulvahhab b. Muhammed. *İslâm Hukuk Felsefesi*. trc. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa (ö. 1362/1943). *Cevâhiru'l-Belâği fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

Hudarî, Muhammed. *Târihu 't-Teşrû 'l-İslâmî*. Kahire: Mektebetu Ticâriyyetu'l-Kübra, 1960.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed el-Hemedânî (ö. 395/1004). *es-Sâhibî fî Fıkhi 'l-Luga*. thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ'. Beyrut: Mektebetu'l-Meârif, 1993.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855). *Müsned*. Beyrut: tsz.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö. 218/833). *es-Siretü 'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed Halil Herras. Kahire: Daru'l-Ma'rife, 1971.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768). *Siyer*. Yayına hazırlayan: Muhammed Hamidullah. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.

İbn Kesîr, İsmail (ö. 774/1372). *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1969.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *Te'vîlu Müşkili 'l-Kur'an*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Matbaatu'l-İlmiyye, 1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/886). *Sünen*. İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh. Mısır: tsz.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311). *Lisânu 'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

İbn Reşik, Ebû Ali el-Hasen el-Ezdî el-Kayravânî (ö. 456/1064). *el-Umde fî Mehâsini 'ş-Şi'ri ve Âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1963.

İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). *Zâdü 'l-Mesîr fî İlmi 't-Tefsîr*. thk. Ahmed Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

İbnu'l-Yezidî, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. el-Mübârek, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'an*, Thk. Abdürrezzâk Huseyn, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1987.

Kâdî, Abdulfettah. *Esbâbü'n-Nüzul*. Beyrut: Dâru'l-Mushaf, tsz.

Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö. 587/1191). *Bedâ-yiu's-Sanayi fî Tertîbi's-Şerâyi*. Mısır-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974.

Kattân, Menna'. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1990.

Keskin, Muhammed Şirin, *Tefsîra Şîrîn bi Ezmanê Kurdî*. tsh. Zeynûlabidin Amedî. Diyarbakır: Söz-Seyda Kitapevi, 2008.

Kılavuz, Ahmed Saim. "Bâcûrî". İstanbul: DİA, 1991, 4/416.

Kırca, Celal Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul tsz.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi Mekke Devri*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1272). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.

Kutup, Seyyid (ö. 1386/1966). *fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. Beyrut: 1971.

Kutup Seyyid, *et-Tasvîru'l-Fennî fî'l-Kur'an*, Daru's-Şurûk, Kahire 1992.

Kutup Seyyid, *Meşâhidu'l-Kiyâmeti fî'l-Kur'an*, Daru's-Şurûk, Kahire tsz.

Luvîs, Ma'lûf el-Yesûî (ö. 1367/1947). *el-Muncid fî'l-Luğati ve'l-A'lâm*. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986.

Mahallî Celaluddin Muhammed b. Ahmed (ö. 664/1265) ve Celaluddin es-Siyutî (ö. 911/1505). *Tefsîru'l-İmâmeyn el-Celaleyn*. Dimaşk: Mektebetu'l-Mellâh, tsz.

Malik, Ebû Abdillâh b. Enes (ö. 845/1442). *el-Muvatta*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tsz.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058). *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Safiyye. Beyrut: 1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *Edebu'd-Dünya ve'd-Din*, thk. Mustafa es-Sekkâ. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1973.

Medenî, Emin, *et-Tarihu'l-Arabî ve Mesâdiruh*, Daru'l-Meârif, I-II, Mısır 1971.

Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Müşkili'l-Kur'an*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'n-Nûri'l-İslâmî, Beyrût 1988.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Meâricü't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbür*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2000, 1/15.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmûz b. Ali (ö. 885/1480). “*Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*”. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1983.

Mukatîl, b. Süleyman (ö. 150/767). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Münâvî, Muhammed Abdurrauf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*. Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Beyda, 1970.

Na'naa, Remzi. *el-İsrâiliyyât ve Eseruha fî Kutubi't-Tefsîr*. Beyrut : Dâru'l-Beyda, 1970.

Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb (ö. 303/915). *Sünenü'n-Nesâî*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbbati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964.

Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011.

Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim (ö. 405/1014). *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

Özdaş, Haşim. *Kürtçe Meallerde Tercüme Sorunları*. Ankara: İlahiyat Ankara, 2019.

Rafîû, Mansur Ubeyd, *Ehdâfu'l-Kıssati fî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Daru'l-İrfan, Kahire 1978.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210). *Mefatihü'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Rıza, Muhammed Raşîd (ö. 1344/1925). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azim*, (Tefsîru'l-Menâr). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz.

- Rüşdî, Reşâd. *Mâ Huve'l-Edebu*. Kahire: Mektebetu'l-Enclo, 1960.
- Sâbûnî, Muhammed Ali (ö. 1443/2021). *Safvetu't-Tefâsîr*. İstanbul: Daru'l-Ensâr, 1987.
- Safve, Ahmet Zeki. *Cemheretu Hutubi'l-Arab*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1962.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1241/1825). *Haşiyetün ala Tefsiri'l-Celâleyn*. Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, tsz.
- Sekkâkî, Ebu Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali (ö. 626/1129). *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naim Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Serinsu, Ahmed Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman (ö. 180/796). *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Mısır: Mektebetu'l-Hancı, 1988.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, I-V, İstanbul 2012.
- Subhî, es-Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin (ö. 911/1505). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin. *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuhu. Beyrut: tsz.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin. *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Celaleyn tefsirinin zeylinde. Dımaşk: Mektebetu'l-Mellâh, tsz.
- Şatibî, Ebû İshak İbrahim b. Musa (ö. 790/1388). *el-Muvafekat fî Usuli'ş-Şeria*. thk. Muhammed Hasaneyn Mahluf. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1975.
- Şedîd, Muhammed eş-Şedîd, *Menhecu'l-Kıssati fî'l-Kur'ân*, Şirketu Mektebeti Ukâz, es-Suûdî el-Arabiyye 1984.

Şener, Abdulkadir. *Kıyas, İstihsan İstislah*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1994.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834). *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Muessesetu'r-Reyyân, 2004.

Şimşek, M. Sait. *Hayat kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.

Şükûn, Ziya. “Ferheng”, *Farsça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Tabatabâî, Muhammed Huseyn (1402/1982). *el Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Mutbuati İsmailiyan, 1973.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/923). *Câmiu'b-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*. thk. Sıtkı Cemil el-Attar. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995.

Tahirü'l-Mevlevî, Tahir Olgun (ö. 1371/1951). *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1937.

Turgay, Molla Ali. *Nura İmânê ji Tefsîra Kur'anê*. Mardin-Kızıltepe: Basılmamış el yazması, 1994.

Turgay, Molla Ali. *Rabiu'l-Kulûb fî Sireti'n-Nebiyyi'l-Mahbûb*. Kızıltepe: Basılmamış el yazması, 1974.

Turgay, Molla Ali. *Nehcu'l-İmân fî İttibâi'l-Kur'an*. Kızıltepe: Basılmamış el yazması, 1988.

Turgay, Nurettin. “Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği,” *Makalelerle Mardin*. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007, 145-158, 1/4.

Turgay, Nurettin. “Ğurs Vadisi”, *Makalelerle Mardin*. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007, 701-711, 1/4.

- Turgay, Nurettin. *Arap Dili Belagatı ve Kur'an*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.
- Turgay, Nurettin, “Halil b. Ahmed ve Garibu'l-Kur'an”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 2, ss. 55-79, Adana 2013.
- Nurettin Turgay, “Kur'an'da Ashabü'l-Karye Kıssası ve Düşündürdükleri”, *İslamî Araştırmalar*, cilt: 16, sayı: 3, ss. 462-469, Ankara 2003.
- Ukberi, Abdullah b. Huseyin b. Abdillâh (ö. 616/1219). *İmlâu mâ Menne bihi'r-Rahmân min Vucuhi'l-İ'rabi ve'l-Kiraati fî Cemii'l-Kur'ân*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1961.
- Uluçay, Ömer Uluçay. “Kürtçe Kur'an Çevirisi”, *Bîr (Kovara Lêgerîn û Lêkolînê/ Araştırma-İnceleme Dergisi)*, sayı: 8, Zivistan/Kış, (2008).
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076). *Esbâbü'n-Nüzûl*. Mısır: Daru'l-Musavviri'l-Arabî, 1968.
- Yakub, Emil ve Diğerleri. *Kâmusu'l-Mustalahati'l-Luğaviyye ve'l-Edebîyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Yaşar, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yemenî, Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Haydare (ö. 599/1203). *Keşfu'l-Muşkil fî'n-Nahv*, thk. Hadi Atiyye Matar el-Hilâlî. Bağdat: Dâru İmâr, 1984.
- Yücel, İrfan. *Hac Rehberi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- Yüksel, Emrullah. “Cevheretu't-Tevhîd”. İstanbul: DİA, 1993, 7/457-458.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve ve'l-Mufessirûn*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, tzs.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî (ö. 538/1144). *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*. thk. Muhammed Mursi Amr. Kahire: Daru'l-Mushaf, 1977.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî. *el-Mufasssal fî'n-Nahv*, nşr. J. P. Broch. tsz.

Zürkânî, Muhammed b. Abdulaziz. *Menahilu 'l-İrfân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (ö. 794/1392). *el-Burhan fî Ulumi 'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: 1957.

Zuhaylî, Vehbe (ö. 1436/2015). *et-Tefsîru 'l-Munîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Vesît fî Usûli 'l-Fıkhî 'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1966.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي زَيَّنَ نَفُوسَ الْمُؤْمِنِينَ بِصِبْغَتِهِ وَمَلَأَ قُلُوبَ الْحَكِيمِينَ
 بِحِكْمَتِهِ وَنَوَّرَ أَرْوَاحَ الْعُلَمَاءِ الْعَامِلِينَ بِنُورِ مَعْرِفَتِهِ . وَاشْهَدُ أَنْ لَا
 إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ شَهَادَةً تَبْلُغُ الْمَرءَ أَعْظَمَ مَرَادَةٍ بِفَضْلِهِ وَ
 مَنَّتِهِ وَاشْهَدُ أَنْ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا عَبْدَهُ وَرَسُولَهُ أَنَا رَأَى الْوُجُودَ بِكَمَالِ
 نُبُوَّتِهِ وَجَارَ مَعْرِفَتِهِ . وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا وَشَفِيعِنَا
 مُحَمَّدٍ الَّذِي اخْتَارَهُ اللَّهُ لِحُضْرَتِهِ وَاصْطَفَاهُ لِتَبْلِيغِ رِسَالَتِهِ وَإِيْدَةِ ^{عَالَمِهِ} لَا
 كَلِمَتِهِ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَآمَنَتُهُ التَّابِعِينَ لَهُ وَالْمُقْتَدِينَ بِهِ وَالْمُتَمَسِّكِينَ
 بِشَرِيعَتِهِ وَالْمَرْجُومِينَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَجْعَلَنَا مِنْ أَهْلِ حَشْبَتِهِ وَأَنْ يَجْشُرَنَا
 فِي زَمَرَةِ أَصْحَابِهِ وَأَهْلِ بَيْتِهِ بِكَرَمِهِ وَرَحْمَتِهِ .
 (وَبَعْدُ) فَيَقُولُ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ الذَّلِيلُ الْخَضِيرُ الْمَحْتَاجُ إِلَى رَحْمَةِ رِبه الْغَنِيِّ الْقَدِيرِ
 وَعَفْوِ خَالَتِهِ الْقَادِرِ الْجَلِيلِ الْخَبِيرِ عَلَى بَنِ أَحْمَدَ الْفَرَسِيِّ غُفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلَوْ أَلَيْهِ
 وَجَّعَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَغْفِرَتِهِ الْقُدْسِيِّ . فَكَانَتْ أَوْدَ قِرَاءَةً كَتَبَ سِيرَ النَّبِيِّ ﷺ
 وَمَطَالَعَتَهَا فَقَرَأْتُ بَعْضَهَا فَرَأَيْتُهُ مُخْتَصَرًا لَا يَفِيدُ الْمَرَامَ مِنَ الْمَقَامِ . وَبَعْضَهَا فَوَجَدْتُ
 ذَلِكَ مُفِيدًا جَدًّا عَلَى غَايَةِ الْأَنْسِجَامِ وَنَهَايَةِ الْأَنْتِظَامِ . وَلَكِنْ فِيهِ بَعْضُ تَطْوِيلٍ يَمْلَأُ
 قَرَأَتُهُ كَثِيرًا مِنَ الطَّلَابِ وَالْأَخْوَانِ وَيَعْجِزُ عَنْ مَطَالَعَتِهِ أَكْثَرُ أُمَّةٍ الْهَلْ الْقُرَى
 فِي هَذَا الزَّمَانِ فَضَحَلْتُ أَنْ أَجْمَعَ كَلِمَاتٍ وَمَسَائِلَ مِنْ كَتَبَ السَّادَةُ الْعُلَمَاءُ الْأَعْلَامُ شَمَلُ
 عَلَى سِيرَةِ النَّبِيِّ ﷺ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ وَالتَّخْلُقِ بِأَخْلَاقِهِمُ الْحَمِيدَةِ
 الْعِظَامِ وَتَسْتَعْمِلُ بَيْنَ أَخْوَانِ الطَّلِبَةِ وَالتَّلَاصِيذَةِ ^{لَهُمْ} وَلَا زِلْتُ فِي ذَلِكَ أَقْدَمَ رَجُلًا
 وَأَوْخَرَ أُخْرَى وَاشْتَدَّ عَلَى الْأَمْرِ عَسْرًا حَيْثُ أَعْلَمُ أَنَّ لِسْتَ مِنْ ^{رِجَالِ} هَذَا الشَّانِ
 وَلَا مِنْ فَرَسَانِ ذَلِكَ الْمِيدَانِ فَأَعْرَضْتُ عَنْهُ مَدَّةً مِنَ الزَّمَانِ لِعَدَمِ الْفَوْرَةِ وَالْبُضَاعَةِ وَأَفْوُ
 إِنْ كِتَابَتُهُ امْتَالَى مِنَ الضِّيَاعَةِ وَالْخُسْرَانِ حَتَّى ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِبَعْضِ الْأَخْوَانِ أَصْلَحَ اللَّهُ لِمَا ^{لَهُمْ}
 لِمَالٍ وَالشَّانِ فَخَرَضْنِي عَلَى الْقَدَامِ وَحَمَلْنِي عَلَى تَوْسِيعِ الْكَلَامِ فِي هَذَا الْمَقَامِ فَتَرَعْتُ
 فِي الْمَقْصُودِ وَالطَّلُوبِ مَعْتَمِدًا عَلَى اللَّهِ الْكَاشِفِ الْكُرُوبِ وَسَمِيتُ مَا جَمَعْتُهُ رِبْعَ الْقُلُوبِ
 فِي

(٣)

في سيرة النبي المحبوب وليس لي في ذلك الجمع فضل سوى النقل ولا في الاقتداء
بذوى الفضائل الا التطفل وان لا رجو ممن نظر الى هذه الرسالة أو قرأها في
بعض الاوقات أن يذكرني بصلاح الدعوات ومن اطلع على عشرة فيها أن يصلحها
بقلم الاصلاح مثاباً من الفائق الاصبح وأسأل الله تعالى حسن الختام بحاجه
سيدنا محمد خير الانام ورسول الملك العلام فأقول وبالله التوفيق لاحسن
الطريق فانه نعم المولى ونعم الرفيق .

(نسبه الشريف صلى الله عليه وسلم)

هو أشرف المخلوقات سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم (ابن عبد الله) من زوجته آمنة بنت
وصف بن عبد مناف بن زهرة بن كلاب ووصى (أحب الاسماء الى الله عبد الله
وعبد الرحمن) وعبد الله هو (ابن عبد المطلب) من زوجته فاطمة بنت عمر بن الخطاب
القرشية واسمه شيبه الحمد لكثرة حمد الناس له لانه كان مفرج قريش في النوائب
وملأهم في الامور فكان شريف قريش وسيدهم يصرون عن رأيه في مشكلاتهم
ويقدمونه في مهماتهم وكان ممن حرم الخمر على نفسه في الجاهلية وكان محجاب
الدعوة وكان جواداً حليماً حفظاً لجواره وقيل اسمه عامر وقيل له عبد المطلب
لان عمه المطلب لما جاء به صغيراً من المدينة أردفه خلفه بهيئة رثة فصار كل
من يسئل عنه ويقول من هذا؟ يقول عبيد حياء أن يقول ابن اخي فلما دخل
مكة احسن من حاله واظهر أنه ابن أخيه وصار يقول لمن يقول عبد المطلب
ويحكم إنما هو شيبه ابن أخى هاشم وكان عبد المطلب يأمر أولاده بترك الظلم
ويحثهم على مكارم الاخلاق وينهاهم عن دنيا الامور وكان نور رسول الله صلى الله عليه وسلم
يضئ في غرته ولما قدم اصحاب الفيل مكة هلكوا بدعاء عبد المطلب ومما نقل عنه في ذلك
اليوم: لا هم ان المرء يمنع رحله فامنع رحالك ﷺ وانصر على آل الصليب وعابديه آله
وكان عبد المطلب يكرم النبي صلى الله عليه وسلم ويعظمه وهو صغير ويقول إن لا بني هذا
لشأننا عظيماً وذلك مما كان سمعه من الكهان والرهبا قبل مولده وبعدة وكان معظماً
في قريش وكانوا يقرشون له حول الكعبة فيجلس ويجمع حور رؤساء قريش

من قيس عيلان وهو ابن مدركة من زوجه سلمى بنت اسلم من قضاة وهو
 (ابن الياس) من زوجه خندف المضروب بها المثل في الشرف والمنعة لان زوجها الياس
 لما مات حزنت عليه حزنا شديدا لم يظلمها سقف بعد موته حتى ماتت وهو اول
 من أهدى البدن الى البيت والياس هو (ابن مضر) من زوجه الرباب بنت جندة بن معد
 ويقال له مضر الحراء قيل لانه لما اقسم هو واخوه ربيعة مال والدنيا أعنى نزاراً أخذ مضر
 الذهب فقبل له مضر الحراء وجاء في حديث (لا تسبوا ربيعة ولا مضر فانهما كانا مؤمنين
 ومما حفظ عنه من يزرع شرا يحصد ندامة ومضر هو (ابن نزار) من زوجه سودة
 بنت عك وهو اول من كتب الكتاب العرب والامام احمد رضي الله عنه يجتمع معه صلى الله عليه وسلم
 في نزار وهو (ابن معد) من زوجه معانة بنت جوشم من جرهم وهو (ابن عدنان)
 هذا هو النسب الجع عليه في نسبه الشريف صلى الله عليه وسلم عند العلماء بالانساب أما
 النسب فوق عدنان فلا يصح فيه طريق غاية الامر انهم اتفقوا على ان نسبه الشريف
 صلى الله عليه وسلم ينتهي الى اسماعيل بن ابراهيم عليها الصلاة والسلام واذا اختبرت حال نسبه
 الشريف صلى الله عليه وسلم وعرفت طهاره مولده صلى الله عليه وسلم علمت انه سلالة آباء كرام طاهرين
 وامهات طاهرات لم يزل صلى الله عليه وسلم ينتقل من أصلاب اولئك الى ارحام هؤلاء حتى
 اختاره الله رسولا كريما من أشرف النساب فهو من قريش التي لها القدم الاولى في الشرف
 وعلو المكان بين العرب ولا تجد في سلسلة آباءه الا كراما ليس فيهم مستترزل بل كلهم
 سادة قادة ولا شك ان شرف النسب وطهارة المولد من شروط النبوة وكل اجتماع
 بين آباءه وامهاته كان شرعا بحسب الاصول العربية ولم ينل نسبه شيء من
 سفاح الجاهلية بل طهره الله من ذلك والمجد لله.

(زواج عبد الله بآمنة)

من سبب زواج عبد الله بآمنة من بني زهرة ما رواه العباس رضي الله عنه قال
 قال عبد المطلب قد منا اليمين في رحلة الشتاء فنزلنا على حبر من اليهود يقرأ (النو)
 فقال لمن الرجل؟ قلت من قريش قال من أيهم؟ قلت من بني هاشم قال أتأذن
 لي أن انظر بعضك؟ قلت نعم ما لم يكن عورة قال ففتح مخزني فتظر فيهما فقال
 أشهد

اشهد أن في إحدى يديك ملكا وفي الأخرى نبوة وانما نجد ذلك أي كلاً من الملك والنبوة في
 بنى زهرة فكيف ذاك؟ قلت لا أدري قال هل لك من زوجة؟ قلت اما اليوم فلا اي ليست
 لي زوجة من بنى زهرة إن كان معه غيرها أو صطلقا ان لم يكن معه غيرها فقال اذا تزوجت
 فتزوج منهم فلما رجع عبد المطلب الى مكة تزوج له بنت وهيب بن عبد مناف
 فولدت له حمزة وصفية وزوج ابنه عبد الله أمية بنت وهيب أخي وهيب لما اخبر به
 الخبر وعمره ثمان عشرة سنة فولدت له رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان عبد الله من احب اولاده
 اليه وكان احسن رجل في قريش خلقا وخلقا وكان نور النبي صلى الله عليه وسلم بينا في وجهه وكان
 يتلأ نوراً في قريش وكان اجملهم فشغفت به نساء قريش وكدن ان تذلل عتولهن قال
 اهل السير فلقى عبد الله في زمنه من النساء من الغناء مثل مالتى يوسف عليه الصلاة والسلام في
 زمنه من امرأة العزيز وقيل انه لما تزوج آمنة لم يبق امرأة من قريش الا مرضت حسرة وأسفا
 على عدم تزوجها به وآمنة يومئذ من افضل نساء قريش نسا وموضعا ولما دخل عليها حملت
 برسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يلبث أن توفي بعد الحمل بشهرين ودفن بالمدينة عند أخواله بنى النجار
 فانه كان ذهب بتجارة الى الشام فادرلته منيته بالمدينة وهو راجع ولما تمت مدة حمل آمنة ففرز
 ولدها فاستبشر العالم بهذا المولود الكريم الذي بث في أرجائه روح الآداب وتم مكارم الاخلاق
 (الحل والوضع والرضاع وشق الصدر)

عن الزهري رحمه الله قال: قالت آمنة لقد علقت به صلى الله عليه وسلم فما وجدت له مشقة حتى
 وضعته وعنهما انها كانت تقول ما شعرت اي ما علمت بانى حملت به صلى الله عليه وسلم ولا وجدت
 ثقلا كما تجد النساء الا انى انكرت رفع حبيتي وقالت وأتاني ملك وأنا بين النائم واليقظان
 فقال هل شعرت بانك قد حملت بسيد الانام وأمهلى حتى دنت ولادتي أتاني فقال قولي
 اي اذا ولد تيه أعيذه بالواحد من شركل حاسد ثم سميته محمدا صلى الله عليه وسلم فان اسمه في التوراة
 والانجيل احمد محمده اهل السماء والارض وفي القرآن محمد أي والقرآن كتابه وفي رواية كانت
 آمنة تحدث وتقول أتاني آت حين مر ب من حملت ستة أشهر في المنام قال لي يا آمنة
 انك حملت بخير العالمين فاذا ولدنيه فسميه محمدا صلى الله عليه وسلم واكتى شأنك وعن ابن عباس رضي
 عنهما كان من دلالة حمل آمية برسول الله صلى الله عليه وسلم ان كل دابة لقريش نطقت تلك الليلة وقالت
 التي تكلمها

ربيع - ٢ - سيرة

أعرضوا عنه وقالوا لنا أعمالنا ولكم أعمالكم سلام عليكم لا نبتغي الجاهلين).

(وفد ضمار الأزرى)

روى عن ابن عباس رضي الله عنهما أن ضماراً من أزدى شنوءة قدم مكة وكان يرقى من اللمة من الجن فسمع صفها من أهل مكة يقولون إن محمداً مجنون فقال لو أن رأيت هذا الرجل لقل الله أن يشفيه على يدي فأتيته فقلت يا محمد إن أرقى من الريح أي من اللمة من الجن فإن الله يشفي على يدي من شاء فهل لك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الحمد لله نحمده ونستعينه من يهدي الله ولا مضل له ومن يضلل فلا هادي له وأشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله فقال ضمار أعد على كلماتك هؤلاء فأعادهن عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات فقال لقد سمعت قول الكهنة والسحرة والشعراء فما سمعت مثل كلماتك هؤلاء هات يدك أبايعك على الإسلام فبايعه صلى الله عليه وسلم وعلى قومه قال وعلى قومي (وفاة أبي طالب وخديجة رضي الله عنهما)

توفي أبو طالب بعد خروجه من الشعب وكانت وفاته في رمضان سنة عشر من النبوة وبعد وفاته بثلاثة أيام توفيت خديجة رضي الله عنها وقد أشار صاحب الهزبة إلى ذلك وقضعه أبو طالب والدهرغم السراء والضراء. ثم ماتت خديجة ذلك العام ونالت من أحد النساء. ودخل النبي صلى الله عليه وسلم على خديجة وهي في الموت فقال (تكرهين ما أرى منك وقد جعل الله في الكره خيراً) ودفنت بالمجون ونزل صلى الله عليه وسلم في حفرتها حين دفنها وادخلها القبر بيده صلى الله عليه وسلم وعمرها إذ ذاك خسا وستين سنة وحزن صلى الله عليه وسلم عليها وعلى عمه أبي طالب حزناً شديداً حتى سمي ذلك العام عام الحزن وكانت عدة إقامته معها خسا وعشرين سنة وكان صلى الله عليه وسلم كثيراً ما يذكرها ويحرم عليها ولا غربة فهي أول نفس زكية صدقته فيما جاء به عن ربه وأولاده كلهم ضماراً إلا إبراهيم (زواج سودة وعائشة رضي الله عنهما)

وفي الشهر الذي توفيت فيه خديجة رضي الله عنها وهو شهر رمضان بعد موتها بأيام تزوج سودة بنت زمعة وكانت قبله عند ابن عم لها يسمى سكران أسلم معها وهاجر بها الحبشة الهجرة الثانية ثم رجع بها إلى مكة فمات عنها فلما انقضت عدتها تزوجها صلى الله عليه وسلم وأصدقها أربع مائة درهم وكانت رأت في نومها أن النبي صلى الله عليه وسلم وطئ عنقها فاخبرت زوجها فقال إن صدقت

١٠٨
 كما سلام بعدا سلام. وقال عبد الله بن سلام: لا احدثكم الا عن
 نبي مرسل او كتاب منزل ان العبد اذا عمل ذنبا ثم ندم عليه طرفة
 عين سقط عنه اثم سبع من طرفه عين وقال عمر بن الخطاب: اجلسوا
 الى التوابين فانهم ارق افئدة ويروى انه كان في بني اسرائيل شيئا
 عبد الله تعالى عشرين سنة ثم عصاه عشرين سنة ثم نظر في المرات
 فرأى الشيب في لحية فسأله ذلك فقال الهى اطعتك عشرين
 سنة ثم عصيتك عشرين سنة فان رجعت اليك أتعقبني؟ فسمع
 قائلا يقول ولا يرى شخصا احببتنا فاحببناك وتركنا فتركناك
 وعصيتنا فامرهلناك وان رجعت الينا قبلناك.

اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين واجعلني من عبادك
 الصالحين واحشني تحت لواء سيد المرسلين وقني من عذاب
 النار وادخلني الجنة مع الفائزين برأحتك يا ارحم
 الراحمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد جيب
 رب العالمين وعلى جميع الانبياء والمرسلين
 واحمد دعوانا ان الحمد لله رب العالمين
 آمين

فهرست

(٣) تكملة الايمان (١٥) تكملة العلم (٢٩) تكملة العقل (٤١) تكملة القرآن الكريم
 (٤٧) تكملة الاخلاق والصدق الخ (٦٦) تكملة المحبة والرضا والقرب (٧٣) تكملة حسن الخلق والادب والظلم
 (٩٠) تكملة التوكل (٩٣) تكملة الذكر والدعاء (٩٩) تكملة التفكر والرقبة (١٠٥) خاتمة في التوبة

١٤٠١ هـ / ١٨٨٨ - ١٩٠١ م

نهج الايمان في اتباع القران

رسالة

توضح بعض أسرار قوله تعالى: (ولقد
كرمنا بني آدم)، وتنبي عن أجل نعم الله
عز وجل على عباده المؤمنين، وتتور
قلوب من عمل بها فيها ويكون من
المفلحين الفائزين بفضله وكرمه

(نهج الإيمان في اتباع القرآن)

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين
 الحمد لله الذي أنعم على عباده بنبيه المكرم صلى الله عليه وسلم، وكتابه
 المنزل بالمواعظ والشرائع والحكم، والذي لا يأتقه الباطل من بين يديه ولا
 من خلفه تنزيل من حكيم حميد، لا يحيط بفوائده عند أهل العلم
 تحديد، ولا يدرك من محاسن دقائقه (إلا من ألقى السمع وهو شهيد)
 فهو الضياء والنور والنجاة من الغرور وفيه شفاء لما في الصدور، وبه
 أدب نبيه محمد صلى الله عليه وسلم فاحسن تأديبه، ووفق للاقتداء به من أراد
 تهذيبه، وحرّم عن التخلق باخلاقه من أراد تحييه، من آمن به وفق
 ومن قال به صدق، وهو حب الله المتين ونوره المبين، فسبحانه ما
 أوضح دلائل توحيده وما أفصح السنة الكائنات الناطقة بتجيده،
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد عبده ورسوله وصفيه وحبيبه و
 خليفه الهادي إلى صراط مستقيم، والداعي إلى دين قويم، المكرم بالكرام
 الباطنة والظاهرة صلى الله عليه وسلم عليه وزاده فضلا وشرفا لديه، وعلى
 آله وأصحابه واتباعه صلاة وسلاما دائمين بدوام الله وامداده عدد
 خلقه ورضي نفسه وزنة عرشه ومداد كلماته، كلما ذكره الذكرون
 وغفل عن ذكره الغافلون، أدار لبعض حقوق سيد عباده آمين.
 وبعد فهذه رسالة معظمها من أحياء علوم الدين المشهور بالبركة
 والنفع بين العلماء العاملين والمشايخ العارفين النسوب إلى الإمام
 الغزالي رضي الله عنه حجة الاسلام، وزين الملة والانام، الحاوي
 لجميع المقاصد والأحكام، المحيطة بالأسرار الخفية الجامع بين الشريعة

والطريقة

بالخشية، وادخل بالرهبة، وأكبر بالعظمة، وقرأ بالترتيل، واركع بالخشوع، وسجد بالتواضع، واقعد للتشهد، بالتمام، واسلم على السنة، واسلمها إلى رب، وحفظها أيام حياتك، وارجع باللوم على نفسي، واخاف أن لا تقبل مني، وارجو أن تقبل مني وأنا بين الخوف والرجاء، واشكر من علمني وأعلمها من سئلني، واحمد رب إذا هداني فقال محمد بن يوسف مثلك يصلح أن يكون واعظاً. وقال صلى الله عليه وسلم (عليكم بحجة العلماء واستماع كلام الحكماء، فإن الله تعالى يعمي القلب لميت بنور الحكمة كما يعمي الأرض الميتة بماء المطر. والآيات والاحاديث وأقوال العلماء في فضل العلم والعلماء كثيرة لا تحصى وفيما ذكر كفاية وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

(تكلمة العقل)

ويعرف العقل بأنه صفة غريزية يتبعها العلم بالضروريات عند سلامة الحواس وقيل هو الوصف الذي يفارق الإنسان به سائر البهائم. قال الله تعالى (لو كنا نسمع أو نعقل ما كنا في أصحاب السعير) وقال الله تعالى (قل لعل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون) انما يتذكر اولوا الالباب (وقال تغار فبشر عبادي الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه اولئك الذين هداهم الله واولئك لهم اولوا الالباب) وقال تعالى (ووصيناك بالهله ومثلهم معهم) رحمة منا وذكرى لا اولوا الالباب (اي اصحاب العقول) وقال صلى الله عليه وسلم (اول ما خلق الله العقل فقال له اقبل فاقبل ثم قال له ادبر فادبر ثم قال عز وجل وعزني وجلالي ما خلقت خلقا اكرم على منك بك آخذ وبك اعطي وبك أثيب وبك أعاقب. وقال صلى الله عليه وسلم يا ايها الناس اعقلوا عن ربكم وتواصوا بالعقل تعرفوا ما امرتم به وما نهيتكم عنه واعلموا انه يجزى عند ربكم واعلموا أن العاقل من اطاع الله وان كان دميم المنظر حقير الخطر دني المنزلة رث الهيئة وان الجاهل من عصي الله تعالى وان كان جميل المنظر عظيم الخطر

اي رضيع العلم

بالجماعة وجد في وقائع الاسكندر مكتوبا بالذهب اذا كان لهو غاية الغايات فالعفة
 وجه اجل العبادات واذا كان الموت حقا فالركون الى الدنيا غرور واذا كان القدر حقا
 فالحرص على الدنيا باطل واذا كان الغدر في النفوس طبعا فالثقة بكل أحد
 محزن واذا كان الله عدلا في أحكامه فمعقوبات الخلق بما كسبت أيدهم
 واستعرض الاسكندر جنده فتقدم اليه رجل بفرس أعرج فأمر باسقاطه
 فضحك الرجل فاستعظم ضحكك في ذلك المقام فقال له ما أضحكك وقد استبقتك
 قال العجب منك قال كيف؟ قال تحتك آله للهرب وتحتي آله الثبات ثم تسقطني
 فاعجب بقوله واشتبه وفي الخبر ان النبي عليه الصلاة والسلام قال (ان الله
 تعا قال قل للقوى لا يعجبك قوتك فان اعجبك فادفع الموت عن نفسك
 وقل للعالم لا يعجبك علمك فان اعجبك علمك فاحببني متى اجلك؟
 وقل للفني لا يعجبك مالك وغنائك فان اعجبك غناك فاطعم خلقي غدا
 واحدا فالانسان عاجز والله على كل شيء قدير قال الله تعا (ومن
 يطع الله فقد فاز فوزا عظيما) وقال تعا (ومن يعص الله ورسوله فقد ضل
 ضلالا مبينا) روى عن بعض الصالحين انه قال نمت ذات ليلة فرأيت في
 المنام كان القيامة قد قامت وكان الناس يحاسبون فيقوم بعض بهم الجنة
 وقوم يمضونهم الى النار قال فأتيت الجنة فناديت يا اهل الجنة بماذا انتم سكن
 الجنان في محل الرضوان؟ فقالوا بطاعة الرحمن ومخالفة الشيطان ثم أتيت
 باب النار فناديت يا اهل النار بماذا انتم النار؟ قالوا بطاعة الشيطان و
 مخالفة الرحمن قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كل امتي يدخلون الجنة الا من
أبى قيل ومن أبى؟ قال (من اطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد أبى)
فعلى المرء ان يتبع الرسول ويتبع ألباء الله الكاملين والعلماء العاملين وحسن
اولئك رفيقا قال صلى الله عليه وسلم (المرء مع من أحب) فان أحب الانبياء والصديقين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين الذي ملأ قلوب العالمين بالعالمين بحكمته ونور أرواحهم بنور معرفته وأعانهم على تبليغ الدين بقدرته وشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له الملك الحق المبين وشهد أن سيدنا وشفيقنا محمداً صلى الله عليه وسلم عبده ورسوله الصادق الوعد الأمين القائل: من يرد الله به خيراً ينتهيه في الدين.

فيا واجب الوجود ويا فاضل الجود ويا غاية كل مقصود صل وسلم على سيدنا وشفيقنا محمد أشرف المرسلين وخاتم النبيين وعلى آله وأصحابه والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين آمين يا رب العالمين.

(وبعد) فبقول العبد الفقير المحتير المفتقر إلى لطف ربه الغني التذير على بن أحمد الغرسي غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين بخبراته القدسي لما أردت أن أكتب تفسيراً للقرآن الكريم باللغة الكردية مسمى بنور الإيمان في تفسير القرآن ومستغنياً باللائحة الوصايا وملتمساً منه التوفيق والصواب رجاء أن يكون تذكرة لي وللأصحاب وأن ينفعني به والأصحاب في الآخرة الدار الثواب علمت أن ليس لي غير النطفل حيث أعلم أني لست من أهل هذا الشأن ولا من فرسان ذلك الميدان وإن كتابة أسألي من الضياعة والخسران ولكن اليسور لا يسقط بالمعسور والوجود خير من العدم فشرعت في المقصود والطلوب محتمداً على الله الكاشف الكروب وإن لا رجو ممن نظر إلى هذه الرسالة أو قرأها في بعض الاوقات أن يذكر في مصالح الدعوات ومن أطلع على عشرة فيها أن يصلحها بقلم الإصلاح مثاباً من قالق الاصباح وأسئل الله تعالى حسن الختام بحمد سيدنا وشفيقنا محمد صلى الله عليه وسلم خير الأنام ورسول الملك العلام وبالله التوفيق لأحسن الطريق فإنه نعم المولى ونعم النصير وهو حسبي وعليه تكلوا إليه المئاب.

بیرکی کو سچا جی دکن گری بکا بیتا دخیب اویش وان گری بکا دکن ورت قیزی لیبیدی بهودی
 او بیتره: از حفظا خوه دکنم رتیری اوای کو حسدی دکن رتیری و حسدی و وقت کو
 حسدا خوه ظاهر بکن کور اظو نابن بتقسیماتا خدی تعالی او دعوا زن کو یغما مرقی تعالی

تمام ہو بالکار یا خدی تعالی تفسیرا سورة الفلق

سورة الناس مکیه یان مدنیه ست آیات.

بسم الله الرحمن الرحیم

[قل أعوذ برب الناس] ۱ [ملك الناس] ۲ [آله الناس] ۳ [من شر الوسواس الخناس] ۴

[الذی یوسوس فی صدور الناس] ۵ [من الخیة والناس] ۶: خدی تعالی دیتره: یا رسول من
 بیتره: از حفظا خوه دکنم رتیری انسانا بخالیق وان او برار و وان او بمالک انسانا بودی و کو تعالی
 دکنه دوانده هتکا پرتن دکنه او هتکا بچوک دکنه حیدر دکنه او هتکا دولمندی دکنه او هتکا قنیر دکنه
 او بیتره: از حفظا خوه دکنم رتیری انسانا بمعبود وان یلقی کو غیری وی نور رب زوانره توتنه
 رتیری شیطان کو بری واسواسی دکنه انسانا رتیری کو وان بتا پینه وان گنه کا دکنه وان رتیری
 حق در حینه الخناس او شیطان کو دور دکنه رتیری انسانا دوقت کو انسانا دکنی رتیری
 خوه دکن او او شیطان وسواسی دکنه رتیری انسانا دوقت کو انسانا غافل دکنی رتیری
 خدی تعالی او او شیطان کو وسواسی دکنه انسانا دوقت کو انسانا دکنی رتیری
 نابین حفظ کر الا او کسو کو خدی تعالی حفظا وی کی به یا ربنا نو حفظا به رتیری وی
 شیطان رحیم امین. او صلا او سلام لیس مزی مه او شفیع مه محمد به صلی علیهم او لیسرال او
 اصحاب وی تمامایه او حمد او ثناء او شکر خدی تعالی ره به کور و تمام مخلوقایه.

تمام ہو بالکار یا خدی تعالی تفسیرا سورة الناس.

اذا خدی تفسیرا قرانا کریمه بلغه کریدی کو خدی تعالی بفضل او کرمه خوه او برحه او احسانا
 خوه زمن ره میسر کریدی به ثقله پر بونا در د او غمی من او خوشیا دالمی لیسر من او اختیار یا عمری من
 او نقصانیا علم من او پر بونا قصور او عیب من او نه اهل بونا من رتیری خوه خویا نیکرنا رتیری خوه او نونه
 بونا کنا باد فی لغه ده او دشانده لجم من او پر بونا مانع رتیری رتی لغه ره او ارد اولیه استغفار دکنم رتیری
 خوه او دیشتره از عذر ره خوه دخوازم رتیری خوه زوان جی کوم بخلط نفیسانده یان کوم نقصان

و ان هشتیه بیانا رتیری خدی تعالی او مغفرتا زوان انسانا ره به کو عیب بیانی او بسترین او غلط من بصلحین
 عذر لیسر انسانا باشی قبول کرنا او رتیری طبیعت او عادتا و نه رتیری عذر
 یا ربنا ام دست فیزی لبر رحمته فدکن او ام بحال دلیل بون دعا کن اور جاد کن کو تو ز صغیر مه هو بکه اولن
 تشکی کو دست گنه کار نفیسانده او کر نه او تو یا ربنا ان نفیسانده به بکه منفعت او حجه رتیری ره نه لیسر مه او
 از توبه دکنم بیال ته فیه او صلا او سلام لیسر مزی مه محمد به صلی علیهم او لیسرال او اصحاب وی تمامایه امین

او قالابون تمام ہو بالکار یا خدی تعالی او بتوفیق او رتیری تفسیرا قرانا کریم بلغه کریدی د روزا سی شنبه ۱۰ - رجب ۱۴۱۵ هـ

۱۹۹۴-۱۱-۱۰

واسرانه حاله الخطب [١] [في جسد صاحب من مسد] ه: وقت كوايتا [وانذر عشرينك الاقربين]
مازل بويه بغير صلواتهم باقوي حوه كرى به او انذارا وان كرى به او طرسا ندينه رعداب = او اي
وي اي لهب = عبد العزى = زيره كوتيه: مائه زبوني شتى بامه كرى به او را صخشيه كثر كى كوايتا
زبغيره صلى عليه خدى تعالى فى سورة نازل كرى به او كوتيه: برا هردو دست اي لهب هردو هلاك
باني ثماي وي هره هلاك او جويه هلاك ري او مال وي او كسا وي او اولاد وي او خاير وقية وي زيره
مائه نه دانه اوى داخل اكره رفينيا وي بركو او شيطاندا وي بر سديد بيه كوا كرى جهمي به
او بركا وي ري اوى بويه داخل جهمي بيه هره او سطرى هلدگر تر او يشف ديرن تافيتن
سرى ربا بغير صلواته او دقي ديد وي زبوكوي ليكي دوقت كو هره جامي درو زافيا ميه
ده اوى د عذاب دائر د وي حال كوشير بيطي را اكر دستوي وي دبن.

تمام بولكاريا خدى تعالى تفسير سورة تبت
سورة الاخلاص مكيه اربع آيات.

بسم الله الرحمن الرحيم

[قل هو الله احد] ١ [الله الصمد] ٢ [لم يلد ولم يولد] ٣ [ولم يكن له كفوا احد] ٤ [ربيعير]
صلواتهم سؤال كرى نه كوتيه وصي ري حوه زمه ره بيره ري نه زيره يان زريقه يان زريقه
يان زياقويه خدى سورة اخلاص نازل كرى به او زرسولي حوه ره كوتيه زوانره بيره: ري من
الله مقبوري بالحقه تومقبوري بالحق عبرى وي تونه يه او ري من يكه د ذات حوه ده او
يصفات حوه ده او د افعال حوه ده توشرك زيره تونه نه او ري من كسد ري من تونه
يه هركس محتاج وي نه د احتياجي حوه ده هركس قصدا وي دكرن دوايم لي هركس حوجه
لي وينه او او نه محتاجي توكسي يه او خدى تعالى كسد نه ولداندينه نه لا و او نه قيرى وي
تونه يه او او كسو نه زجسكي يه او كسى ري او نه ولداندينه = قديمه نه حاديه = او كسد
سوتكوي وي مني وي شكلي وي مشتايه بوي تونه يه نه ذات ويده او نه دصفا ويده او نه
د افعال ويده.

تمام بولكاريا خدى تعالى تفسير سورة اخلاص
سورة الفلق مكيه يان مدنيه خمس آيات.

بسم الله الرحمن الرحيم

[قل اعوذ برب الفلق] ١ [من شر ما خلق] ٢ [ومن شر خاسق اذا وقب] ٣ [ومن شر النفاثات
في العنت] ٤ [ومن شر حاسد اذا حسد] ه: اف سورة او سورة لي وي نازل دوقت كوليدي
يهودي او قيرى حوه سمر بغير صلواتهم جي كرى به او خدى تعالى زبغير صلواتهم ره كوتيه
بيره: از حفظ حوه دكم برى همني زسرى تمامي مخلوقاتا ز انسانا او حيوانا او رجنا او زبانا
او زجادا او زغيري فانا او بيره: از حفظ حوه دكم زسرى شتى دوقت كو طاريديه
لو طاري بونا وي پرديه او سمر هرتشمتي ده د او بيره: از حفظ حوه دكم زسرى آوان

Resim 17.

